Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Fortid og Nutid

2004
4 ■ december
Side 1-80

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

www.fortidognutid.dk

Fortid og Nutid udgives af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg

Fortid og Nutid er udkommet siden 1914, og det indeholder artikler, debatindlæg og anmeldelser om aktuelle emner inden for dansk og europæisk kultur- og lokalhistorie.

Fortid og Nutid henvender sig til alle, der arbejder med og interesserer sig for kultur- og lokalhistorie. I tidsskriftet bringes bidrag af såvel historikere, etnologer og arkæologer fra arkiv-, museums- og universitetsverdenen, som af andre historisk og kulturhistorisk interesserede skribenter.

Fortid og Nutid vil gerne medvirke til at fremme kontakt og debat på tværs af fag-grænser og videnskabelige miljøer, ligesom der lægges stor vægt på, at tidsskriftet har tæt kontakt til alle dele af landet.

Redaktionen består af ph.d. Peter Henningsen (ansvarshavende redaktør), arkivar ved Københavns Stadsarkiv, Rådhuset, 1599 Kbh. V. Tlf. 33 66 23 33, e-mail: pehenn@kff.kk.dk; ph.d. Ulrik Langen, adjunkt ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsforhold, Syddansk Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M., tlf. 65 50 33 26, e-mail: langen@hist.sdu.dk; ph.d. Jes Fabricius Møller, ekstern lektor ved Institut for Historie, Københavns Universitet og projektforsker ved Grundtvig-Akademiet på Vartov, Farvergade 27, 1463 Kbh. K, tlf. 33 73 28 12, e-mail: Jesfab@hum.ku.dk; og cand.mag. Sniff Andersen Nexø, ph.d.-stipendiat ved Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, Blegdamsvej 3, 2200 Kbh. N., tlf. 35 32 76 24, e-mail: s.nexoe@pubhealth.ku.dk.

Manuskripter sendes til Ulrik Langen, Jes Fabricius Møller eller Sniff Andersen Nexø, mens bøger til anmeldelse sendes til Peter Henningsen.

Abonnement koster 210 kr. årligt for 4 numre med tilsammen 320 sider. Det kan bestilles via tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk; samt på følgende adresse: Fortid og Nutid, Ingrid Christensen, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. E-mail bogekspeditionen@christensen.mail.dk. Tlf. 33 14 34 14 (tirsdag kl. 14-16 og fredag kl. 8-10).

Forsidebilledet:
Den sorte Død blev betragtet som en straf fra Gud over de syndige mennesker. Med en sådan overbevisning var bod og anger den eneste vej til frelse. Dette blev blandt andet praktiseret af de såkaldte Flagellanter (af flagellare; latin for at piske), der drog rundt i Europa i optog og bad for hele menneskeheden, mens de piskede sig selv. Kilde: Plague Epidemic 1349 / Formation of the Flagellants. The Flagellants of Doornik (Netherlands), 1349. Colored book miniature from the Chronicle of Aegidius Li Muisis. Brussels, Library. Brussels, Bibliothèque Royale.

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

2004

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd

Fortid og Nutid 2004

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd, c/o Vejle Byhistoriske Arkiv og Stadsarkiv, Enghavevej 2, 7100 Vejle.

Redigeret af arkivar, ph.d. Peter Henningen (ansvh.), adjunkt, ph.d. Ulrik Langen, projektforsker, ph.d. Jes Fabricius Møller og cand.mag., ph.d.-stipendiat Sniff Andersen Nexø.

© 2004 *Fortid og Nutid* og forfatterne.

Tryk: Øko-Tryk i/s.

Udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg.

Indhold

Christoffer Emil Bruun: Broen over Lillebælt 1920-1935 ..... 3:3
Lars Vangen Christensen: Pøblens stemme – refleksioner over rygters kildeværdi 3:19
Palle Ove Christiansen: En kulturinstitutions plads i samfundet. Om Dansk Folkemindesamlings forhold til arkivmaterialet, formidlingen, forskningen og sin egen samtid gennem 100 år 4:21
Anne Eriksen: Spydeberg anno 2000 – en fremtidsbeskrivelse 3:34
Peter Henningsen: Det philadelphiske system. Københavns Fattigvæsen og tvangsarbejdshuset i Pustervig 1800-1807 ..... 2:3
Lise Gerda Knudsen: Den grasserende pestilentz i Danmark 4:3
Karen Margrethe Pedersen: De danske årsmøder i Sydslesvig - et nationalt ritual? 1:26
Øystein Rian: "Anderledeslandet". Nordmændene under enevælden 2:29
Pernille Sonne: At skabe lyst for ungdommen til gavnlig virksomhed 1:3

Debat

Kim Furdal: Fra billeder til makulator 4:42
Niels V. Skak-Nielsen: Hvordan kom bondestenalderen til Danmark? 1:46

Debatanmeldelse

Peter Dragsbo: Kulturmiljø i teori og praksis 1:55
Søren Mentz: Forestillede fællesskaber En kommentar til Benedict Andersons nationalitetsteorier i dansk og international sammenhæng 3:50
Alex Wittendorff: Mellem Gud og Djævelen i et magisk univers 2:44

Anmeldelser

Inge Adriansen: Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000 (Peter Fransen) 1:77
Pauline Asingh & Nils Engberg (red.): Marsk Stig og de fredløse på Hjelm (Lars Bisgaard) 1:73
Peter Blumensaadt: Hugo Matthiessens Holbæk fotograferet 1913 og 1914 (Dorthe Dalsgaard Olsen) 3:71
Martin Hans Borg: Dragørs Søfart 1800-1910 (Karsten Hermansen) 2: 57
Thomas Bredsdorff: Den brogede oplysning (Peter Henningsen) 1:62
Johann Damgaard: Alithia. Et dansk fyrstespejl til Christian IV (Benito Scocozza) 1:68
Poul Enemark: Dansk oksehandel 1450-1550. Fra efterårsmarkeder til forårsdrivning, bd. 1-2 (Nils Hybel) 3:59
Anders Enevig: Gøglere, hypnotisører og savoyarder (Birgitte Vedel-Larsen) 4:60

Leif Rudi Ernst: Skurk i Danmark - Helt i Amerika. Marshal Chris Madsens skjulte fortid (Steffen Elmer Jørgensen) 2:73
Karl-Erik Frandsen og Jens Chr.V. Johansen (red.): Da Østdanmark blev Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet. Skånsk Senmedeltid och Renässans (Benito Scocozza) 3:72
Henrik Ellegård Frederiksen: Skt. Markus Kirke. Frederiksberg 1902-2002. En krønike i ord og billeder. Mette E. Havsteeen-Mikkelsen (red.): Tranderup Kirke. En landsbykirke og dens historie (Peter Henningsen) 4:59
Carl Johan Gadd & Mats Morell: Det Svenska jordbrukets historie bd. 3-4 (Henrik Vensild) 1:69
Hans Gjedsted: Aalborgs Møller i 1600-årene (Palle Kousgaard) 3:65
Gudrun Gormsen (red.): Skive kommunes historie, bd. 1: Fra oldtid til 1880; Niels Mortensen (red.): Skive kommunes historie, bd. 2: Fra 1880-1940; Niels Mortensen (red.): Skive kommunes historie, bd. 3: Fra 1940-2003 (Christian Larsen) 3:57
Erik Gøbel (red.): Jens Kusk Jensen: Navigationens Udvikling – og lidt om hans liv og håndbøger (Karsten Hermansen) 3:61
Harry Haue: Almendannelse som ledestjerne. En undersøgelse af almendannelsens funktion i dansk gymnasieundervisning 1775-2000 (Morten Petersen og Jesper Eckhardt Larsen) 2:68
Peder von Haven: Reise udi Rusland (Morten Petersen) 3:76
Steffen Heiberg: Danske portrætter (Peter Henningsen) 2:65
Asbjørn Hellum, Poul Ulrich Jensen, Poul Porskær Poulsen & Vigand Rasmussen: Det ny Vejle 1970-2002, Vejles Historie bd. 4 (Steffen Elmer Jørgensen) 2:61
Adda Hilden og Grete Ilsøe (red.): Veje at vandre (Birgitte Vedel-Larsen) 3:56
Inger Marie Hyldgaard, Tina Knudsen Jensen, Hanne Schaumburg Sørensen, Jørgen Schmidt-Jensen & Palle Kirk: Randers – fra handelsplads til storkommune 1000-1975 (Birgitte Vedel-Larsen) 2:64
Jeppe Bjørn Høj: F. C. H. Hohlenberg. Flådens fabriksmester 1796-1803 (Claus Mechlenborg) 1:64
Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (red.): Riget, magten og æren (Karsten Gabrielsen) 1:67
Marianne Johansen & Helle Halding: Thi de var af stor slægt (Karsten Gabrielsen) 1:71
Bent Jørgensen: Helsingør byggede skibe i 100 år. Nybygninger fra værftet i Helsingør 1883-1983 og træk af skibenes og værftets historie (Karsten Hermansen) 4:61
Kathrine Kjærgaard & Thorkild Kjærgaard: Ny Herrnhut i Nuuk 1733-2003 (Morten Petersen) 1:61
Arnold Kæseler: Dueholms Diplomatarium. Vidnebreve, kongebreve og aftaler om sjælemesse fra sanct Johannes og Marie Magdalene kloster Dueholm i Mors i tiden fra 1371 til 1561 med indledning og kommentarer ved Arnold

Kæseler (Henrik Lerdam) ... 3:68
Kåre Lauring: Byen brænder. Den store brand i København 1728 (Claus Mechlenborg) ... 3:55
Fritze Lindahl: Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000 – 1700-årene (Aage Andersen) ... 2:67
M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige Døbefonte (Rikke Ilsted Kristiansen) ... 3:75
Lars Bjørn Madsen: Nordkysten – Fra Helsingør til Munkerup. Mennesker og huse (Rune Holst Scherg) ... 4:62
Michael Mogensen, Otto Rühl og Peder Wiben: Aktionen mod de danske jøder oktober 1943. Flugten til Sverige (Thomas A. Møller) ... 2:76
Jens H. Nielsen: Tinglev – grænsesogn (Erik Nørr) ... 2:59
Henrik Gjøde Nielsen: Gåser Kirke. 1903 – 29. november – 2003 (Rikke Ilsted Kristiansen) ... 2:77
Henrik Gjøde Nielsen: Syg og sund i Hals Kommune. 1903 – Hals Apotek – 2003 (Pernille Grouleff Poulsen) ... 3:64
Erik Nørr: Genforeningens bedste gave – Skoleordning og amtskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963. Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920, bd. 2 (Henrik Gjøde Nielsen) ... 3:70
Erik Oksbjerg: Læsning i tekster fra Danmarks Middelalder (Helle Vogt) ... 1:71
Sebastian Olden-Jørgensen: Prinsessen og det hele kongerige. Christian IX og det glücksborgske kongehus (Benito Scocozza) ... 4:64
Peter Ussing Olsen: Løkken – skudehandlere og fiskere, badegæster og andet løkkenfolk (Torben Hansgaard) ... 3:66
Sune Chr. Pedersen: På liv og død. Duellens historie i Danmark (Ulrik Langen) ... 1:60
Mikkel Venborg Pedersen: Ejdersted. Skitser fra et landskab 1650-1850 (Martin T.H.Bork) ... 4:67
Jan Peters: Mit Pflug und Gänsekiel, Selbstzeugnisse schreibender Bauern, Selbstzeugnisse der Neuzeit (Karl Peder Pedersen) ... 2:58
Morten Petersen: Oplysningens gale hund (Tyge Krogh) ... 1:66
Karsten Skjold Petersen: Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803. Karsten Skjold Petersen: Husarer i Roskilde. En garnison og dens by 1778-1842 (Jørgen Mikkelsen) ... 2:55
Else-Marie Poulsen: I. C. Møller – en pioner. Fra el-artikler til Cold Stores og skinkeeksport (Allan Leth Frandsen) ... 2:76
Carsten Porskrog Rasmussen: Rentegods og hovedgårdsdrift bd. 1-2 (Nils Hybel) ... 1:74
Christopher Jacob Ries: Retten, magten og æren. Lauge Koch Sagen. En strid om Grønlands geologiske udforskning (Rune Holst Scherg) ... 2:71
Peter Scharff Smith: Moralske hospitaler – det moderne fængsels gennembrud (Lars Vangen Christensen) ... 2:66
Bjarne Stoklund: Tingenes kulturhistorie. Etnologiske studier i den materielle kultur (Peter Henningsen) ... 3:62

Melinda Young Stuart og Niels Peter Stilling: Danske herregårde og Amerika (Margit Mogensen) 1:75
Jytte Sørensen: Vallø Stift og dets kirkegård (Rikke Ilsted Kristiansen) 3:69
Kenn Tarbensen: Julemærket til gavn for børn (Ning de Coninck-Smith) 2:75
Signild Vallgårda: Folkesundhed som politik – Danmark og Sverige fra 1930 til i dag (Jes Fabricius Møller) 2:70
Anette Warring: Historie, magt og identitet – Grundlovsfejringer gennem 150 år (Jes Fabricius Møller) 4:58
Else Østergård: Som syet til jorden. Tekstilfund fra det norrøne Grønland (Minna Kragelund) 4:65

Meddelelser

Referat af Dansk Historisk Fællesråds repræsentantskabsmøde d. 22. oktober 2004 ..... 4:69
Dansk Historisk Fællesråds årsregnskab for 2003 samt budget for 2004 og 2005 ..... 4:74

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

December 2004. Hefte 4. Side 1-80

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd

Den grasserende pestilentz

Lise Gerda Knudsen

Fortid og Nutid, december 2004, s. 3-20

I perioden fra 1347 til ca. 1700 blev Europa gentagne gange ramt af pesten med en voldsom mortalitet til følge. Sygdommen *pest*, der således fik stor betydning for den demografiske udvikling, har siden sidste århundredeskifte været betragtet som identisk med den moderne byldepest, der i perioden 1894-1940'erne optrådte i især Kina og Indien. I de seneste ca. 20 år er der dog blevet rejst tvivl om rigtigheden af denne retrospektive diagnose, og artiklen falder som en del af denne debat. Med udgangspunkt i samtidigt kildemateriale undersøges pestepidemien, der ramte det østlige Danmark i 1653-57, med henblik på at fastslå, hvorvidt den "historiske" pest var identisk med den moderne byldepest.

Lise Gerda Knudsen, f. 1977, cand.mag. i historie og forhistorisk arkæologi fra Københavns Universitet (2004). Afsluttede studiet på et speciale om pesten i Danmark i 1650'erne baseret på en undersøgelse af det eksisterende kirkebogsmateriale. Lise Gerda Knudsen er ansat på et projekt om Humanistisk Sundhedsforskning under Statens Humanistiske Forskningsråd.

I efteråret 1347 ramte pesten første gang Europa, da Den sorte Død kom til en række af middelhavsområdets vigtigste havnebyer; Messina blev ramt i september, Marseille i november og Genova i december.[1] I 1348 spredte epidemien sig til hele Italien, Grækenland og Balkan samt til store dele af Den iberiske Halvø og Frankrig. Den sydlige del af England blev også ramt dette år. I løbet af de næste fem år nåede pesten ud til de fjerneste hjørner af Europa; Skandinavien blev ramt i 1349-50, de baltiske lande i 1350-51 og Rusland i 1351-53. Hvor mange mennesker, der døde under Den sorte Død, er et omdiskuteret spørgsmål. Man antager generelt, at mellem en fjerdedel og en tredjedel af den europæiske befolkning mistede livet under epidemien. En helt ny undersøgelse af Den sorte Død sætter dog mortaliteten til 60 pct. af befolkningen.[2]

Den sorte Død var ikke en enkeltstående begivenhed; i de følgende 350 år kom pesten tilbage med mellem ti og femten års mellemrum, og selvom ingen af de efterfølgende epidemier medførte helt så voldsom en mortalitet, påvirkede den kumulative pestdødelighed alligevel i høj grad den demografiske udvikling i Europa. Den betydning, pesten således har haft for den europæiske befolkning, har medført stor interesse for emnet blandt historikere. Man har søgt at forklare, hvordan et sådant dræn af befolkningen kunne finde sted og ønsket at finde ud af hvilken sygdom, der var skyld i det. Det sidste spørgsmål blev tilsyneladende besvaret under den række af byldepestepidemier, der ramte primært Indien og Kina i perioden fra 1894 til 1940'erne. Moderne byldepest er en gnaversygdom, der overføres til mennesker via rotters lopper. Når sygdommen rammer populationer af sorte rotter, Rattus Rattus, der lever tæt ved menneskelig bebyggelse, er der risiko

for, at rottens lopper bringer infektionen videre til mennesker.[3] Moderne byldepest kendetegnes blandt andet ved, at patienterne i løbet af de første 2-3 dage udvikler hævede lymfekirtler. De hævede kirtler – bylderne – er oftest placeret ved lysken, under armene eller på halsen og kan blive så store som appelsiner i de værste tilfælde.[4] Netop bylder kendetegnede også den "historiske" pest, og denne lighed har fået historikere verden over til at konkludere, at den sygdom, der hærgede i Europa fra 1347 til ca. 1700, var identisk med den moderne byldepest.

I de seneste ca. 20 år er der dog blevet rejst tvivl om rigtigheden af denne retrospektive diagnose. En række forskere mener, at der er alt for mange uoverensstemmelser mellem den moderne byldepests ætiologi og de oplysninger, der er at finde i historiske kilder. Ifølge deres overbevisning var den "historiske" pest en helt anden sygdom – en sygdom, der smittede direkte fra menneske til menneske, og som derfor kunne slå langt flere mennesker ihjel end den moderne byldepest.[5] I denne artikel vil jeg som et bidrag til debatten benytte dansk kildemateriale til at belyse dette problem i international pestforskning. Som emne for undersøgelsen har jeg valgt pestepidemien i Østdanmark i perioden 1653-57. Epidemien – der var den næstsidste pestepidemi i Danmark – var som de fleste pestepidemier en del af en større europæisk sygdomsbølge; Tyskland, Frankrig, Italien, Ungarn, Holland, Belgien, Rusland og Norge var blandt de lande, der også blev berørt.

Kildematerialet

Den følgende undersøgelse er baseret på kirkebøger fra de områder af Danmark, der blev berørt af epidemien i 1650'erne; det vil sige Sjælland, Møn, Lolland-Falster og Bornholm. Bortset fra et lokalt udbrud i Kolding i 1654 kom pesten i 1650'erne ikke til Fyn og Jylland.[6] Med kirkebøgerne får man for første gang mulighed for at føre en form for statistik over befolkningen. Heri findes ensartede oplysninger om dåb, vielser og begravelser, og disse oplysninger betyder, at man kan undersøge eksempelvis dødelighedsmønstret. Den første lovgivning omkring kirkebogsførsel kom i et missive af 20. maj 1645, der gjaldt for Sjællands stift, hvori det pålagdes præsterne at holde *"... rictig kierkebog ved dag och datum paa, hvor mange udi deris sogner fødis, hvo der til fadder staar, och hvor mange aarligen tilsammen vies och døer."*

Forordninger med tilsvarende indhold udsendtes til resten af Danmark og til Skåne året efter.[7] Da pestepidemien i Østdanmark tog sin begyndelse i 1653 var det langtfra i alle sogne, man havde indledt kirkebogsførslen; kun fra omkring en femtedel af sognene i det undersøgte område findes i dag bevarede kirkebøger. Det er disse 96 kirkebøger, der ligger til grund for den følgende undersøgelse.

Hvor var der pest?

Epidemiens første pestudbrud ramte Bornholm den 16. august 1653 og varede indtil december 1654, imellem disse to datoer døde 4895 mennesker af sygdommen. Oplysningerne stammer fra *Extract af de ældste kircke=bøger som her ved Aakirke er at finde*, som er en afskrivning af Åkirkebys ældste – ikke længere bevarede – kirkebøger. Datoangivelsen og udregningen af det samlede antal døde i de bornholmske sogne er en lækkerbidsken for en historiker, der ønsker at undersøge udbredelse og spredning af en epidemi. Desværre er det også

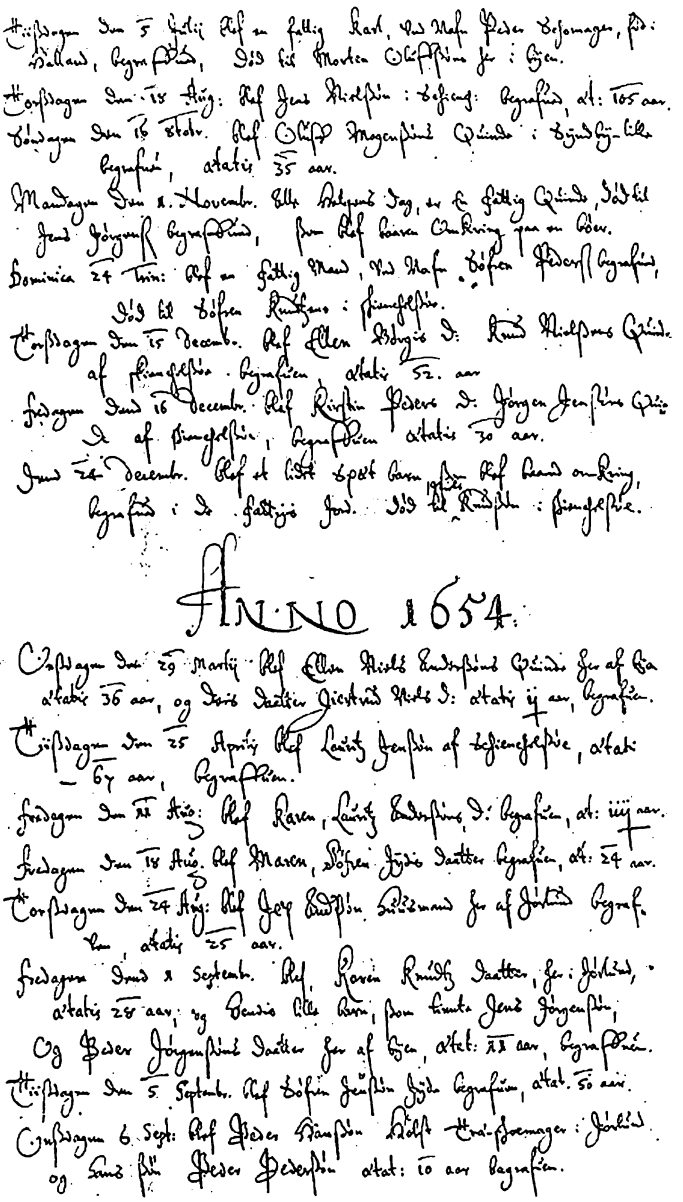

Kirkebøgerne repræsenterer et overflødighedshorn af oplysninger til beskrivelse af pestens historie i Danmark. Det er dog først fra midten af 1600-tallet, at kirkebogsmaterialet bliver så rigeligt, at man kan foretage en større undersøgelse. Det er derfor kun de sidste to danske pestepidemier, der kan belyses ad denne vej. Kilde: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, 1-201-1 Jørlunde.

en sjældenhed. Alene det faktum, at pesten er nævnt er værd at notere; det er kun i 22 af de 96 undersøgte kirkebøger, det er tilfældet. I disse sogne er der for mig ingen tvivl om, at det var netop pesten, der var skyld i den forhøjede dødelighed. Det er blevet foreslået, at pest i samtiden blev brugt om en række epidemiske sygdomme, og at samtiden ikke skelnede imellem de forskellige onder. Dette tror jeg dog ikke var tilfældet. I kirkebøger, såvel som andre samtidige

kilder, nævnes pest side om side med eksempelvis dysenteri, kopper og mæslinger. I kirkebogen fra Sørbymagle sogn ved Slagelse kan man således læse, hvordan Ursula Pedersdatter på seks år i marts 1652 døde af *"mesling"*, ligesom *"salig Niels Tolsøns lille daatter"* i Karlslunde blev begravet samme år, død af *"den gængse børne Siugdom mæsling"*.[8] Kopper er ligeledes nævnt i Sørbymagle sogns kirkebog, men også i Karlslunde og Karlstrup kirkebøger. I disse to sogne var der både pest og kopper i 1657; ved begravelserne af i alt otte børn og en mand på 21 er det noteret, at de var døde af *"smaakopper"*. Rasmus Pedersen Thestrups stambog er en anden kilde, der giver indblik i det kendskab samtiden havde til de forskellige sygdomme. Heri nævnes, at hans tre yngste børn i 1634 lå syge med kopper eller børnepokker, som han kaldte det. Christen på fire år døde, men de to andre overlevede. Datteren Ingeborg fik i 1636 mæslinger, men klarede også dette.[9] Der er altså ikke noget der tyder på, at man havde svært ved at skelne imellem sygdommene, derfor er der i mine øjne heller ingen grund til at betvivle præstens observation, når han nævner pesten i sin kirkebog. Pesten var trods alt velkendt; alene i første halvdel af 1600-tallet blev Danmark ramt af pest fem gange, i 1601-03, 1618-21, 1624-26, 1629-30 og 1636-38.[10] Vi ved altså, at pesten ramte 22 af sognene. For at komme nærmere et overblik over pestens udbredelse i øvrigt, har jeg undersøgt mortaliteten i alle 96 sogne med henblik på at kortlægge dødelighedskriser, der kan være tegn på epidemisk sygdom. Hertil har jeg benyttet mig af beregninger af Crisis Mortality Ratio (CMR) for de enkelte sogne.[11] CMR er et mål for, hvor stor dødeligheden i et kriseår er i forhold til den gennemsnitlige dødelighed i normale år. Ved at dividere antallet af døde i kriseåret med det gennemsnitlige årlige dødstal finder man frem til CMR-tallet, der således muliggør en sammenligning mellem forskellige dødelighedskriser – uden at befolkningstallet behøver være kendt. En generel regel siger, at der er tale om en krise, hvis CMR-tallet er over 3, altså hvis der dør mere end tre gange så mange, som i et normalt år. Pesten medførte ofte langt højere CMR-tal end dette, men generelt var der stor forskel i mortaliteten, selv i de sogne hvor pesten specifikt er nævnt. I Gentofte sogn nord for København ramte pesten i 1654, hvor 182 personer blev begravet, mens man over en periode på 15 år normalt begravede 15,4 personer om året i sognet.[12] CMR-tallet for Gentofte i 1654 er således:

CMR = 182/15,4 = 11,8

Dødeligheden i peståret var altså næsten tolv gange større end i normale år (figur 1).

Helt anderledes var situationen i Horreby sogn på Falster samme år; her ser udregningen således ud:

CMR = 11/5,5 = 2,0

Dødeligheden kan altså ikke være det eneste kriterium, når man skal vurdere om et sogn blev ramt af pest. I denne undersøgelser er sogne blevet regnet som pestramte, hvis 1) CMR-tallet i et givet år indenfor perioden 1653-57 oversteg 3, 2) pesten nævnes i kirkebogen, 3) pesten nævnes i andre kilder, eksempelvis i kongelige breve og forordninger eller i gamle by- og egnshistorier.[13] Med disse kriterier bliver resultatet, at 59 af de 96 undersøgte sogne blev ramt af pest under epidemien i 1650'erne.

Epidemiens spredning

En undersøgelse af, hvordan pesten spredte sig dels på det regionale plan og dels i de enkelte sogne, er vigtig for at kunne fastslå, hvilken slags sygdom, der

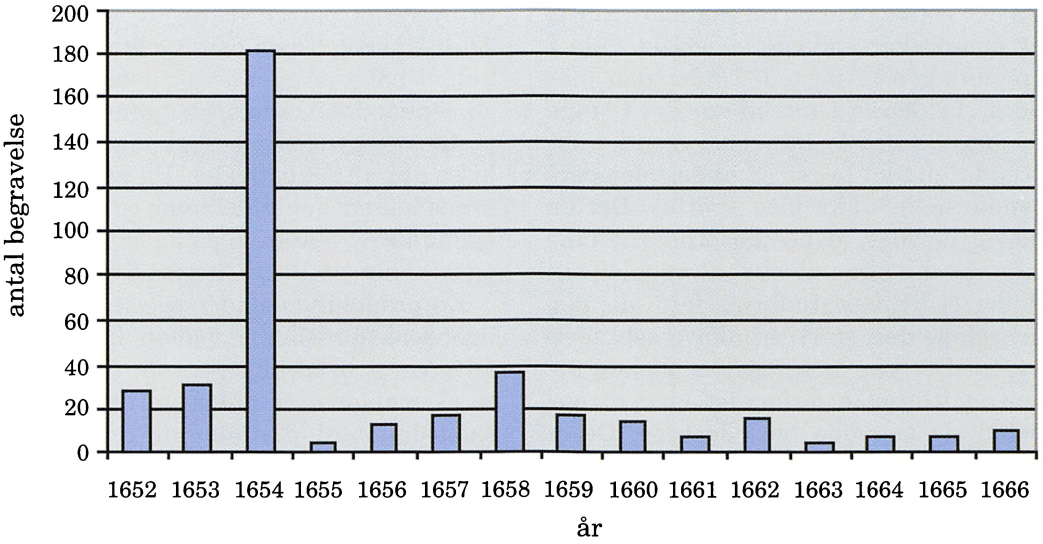

Figur 1. Antal begravede i Gentofte sogn. 1652-1666
Kilde: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, 1-131-1 Gentofte.

var tale om. Den moderne byldepest spredes ved hjælp af rotter og deres lopper, og kan ikke overføres direkte fra menneske til menneske. For samtiden var der derimod ingen tvivl om, at det modsatte var tilfældet; her handlede man ud fra den overbevisning, at pesten smittede direkte fra person til person. Dette kan aflæses i pestlovgivningen, hvor isolation af de syge var højest prioriteret.[14]

En undersøgelse af pestepidemiens regionale spredning støtter samtidens smitteteori. Efter det første udbrud af pest på Bornholm i efteråret 1653 nåede pesten i foråret 1654 København, hvorfra den spredte sig videre ud på Sjælland og de øvrige øer.

Ser man på den kronologiske fordeling af de enkelte pestudbrud bliver det tydeligt, at sygdommen ikke spredte sig ud fra hovedstaden som ringe i vandet, men snarere springende – tilsyneladende tilfældigt. Mange af sognene i den nordøstlige del af Sjælland blev berørt tidligt i forløbet, men det samme var også tilfældet for nogle af sognene langt fra København; Bregninge ikke langt fra Kalundborg, Horreby på Falster og Haslev syd for Ringsted blev alle ramt i september 1654. Til Næstved kom pesten så tidligt som i juli 1654. Den manglende kronologiske systematik fortsætter i de øvrige år, ligesom det også er tydeligt hele perioden igennem, at pesten må have bevæget sig frem og tilbage over de forskellige områder. Nabosogne blev ikke nødvendigvis ramt samme år, ofte gik der flere år imellem – som i Store og Lille Fuglede i Holbæk amt, der først ramtes af pest i 1657, selvom to af nabosognene havde pest i 1655. Eller sogne undslap helt, selvom et eller flere nabosogne blev voldsomt ramt. Det var tilfældet i Benløse sogn nord for Ringsted. Tre af sognets fem nabosogne havde pest i 1654-55, men Benløse selv slap fri. Den tilsyneladende tilfældige spredning af pesten kan muligvis forklares med, at den blev spredt fra sted til sted via infrastrukturen, og ikke – som ved moderne byldepest – ved hjælp af dyrevektorer.

På det lokale plan bliver det mere klart, at mennesker spillede en vigtig rolle i spredningen af pesten. Under den moderne byldepest i Indien var der i langt de fleste tilfælde kun én syg pr. husstand, ligesom læger og andet plejepersonale heller ikke blev smittet. Det er blevet hævdet, at pesthospitalerne faktisk var det sikreste sted at opholde sig under et byldepestudbrud, fordi de, der arbejdede der, stort set aldrig selv blev syge.[15] Der var altså tilsyneladende ingen smitterisiko forbundet med at opholde sig sammen med de syge. Dette passer fint med en sygdom, der ikke overføres mennesker imellem, men kun via en mellemvært. I Østdanmark i 1650'erne så det anderledes ud. Så snart pesten var kommet inden for dørene i en husstand var det så godt som sikkert, at flere ville blive ramt af sygdommen. I de undersøgte kirkebøger ser man gentagne gange, at ganske mange medlemmer af samme familie blev begravet indenfor relativ kort tid. Et par eksempler følger.

Under pesten i Lundforlund sogn ved Slagelse døde seks medlemmer af Jep Nielsøn Fynbos familie; han selv, fire af hans børn samt hans svoger blev alle begravet i løbet af oktober og november måned 1656.[16] Ligeså slem blev pesten for Anders Hiulmand i Jørlunde i Nordsjælland. I løbet af de sidste 14 dage i september 1654 måtte han begrave fem af sine børn og sin kone.[17] For Sørbymagle sogn ved Slagelse er bevaret et mandtal fra 1645 over *"mænd, qvinder, børn, tiunde, af boemænd, huusmænd, garfolk og inderster efter øfrighedens befaling..."*[18] Mandtallet gør det muligt at lave en lidt nøjere undersøgelse af pestens betydning for de enkelte familier. I 1645 havde Frandtz Jenssøn og Karen Hansdaatters familie otte børn i alderen ½ til 14 år; da pesten ramte sognet i 1656 var disse børn altså 11 til 25 år gamle. I de ti år der gik, fra mandtallet blev skrevet, til pesten kom til byen, fik parret yderligere fem børn. Af disse døde Citzel den 3. oktober 1647 kun et halvt år gammel og Johanne den 28. januar 1650 ni måneder gammel. Ved pestens begyndelse bestod familien således af i alt 13 individer. Da pesten var overstået var kun forældrene og fire børn endnu i live; Margrete på 25 år, Chirsten på 23, Anne på 16 og Citze på 5 år.

En præliminær undersøgelse af dødelighedens fordeling i femten landsogne vil give et overblik over, om de nævnte eksempler er repræsentative for det samlede antal pestudbrud. De femten sogne er udvalgt tilfældigt blandt de 96 undersøgte sogne.[19] I kirkebøgerne blev det som regel ud for den enkelte afdøde noteret, hvem det mandlige overhoved i familien var – det være sig manden eller faderen. Gennem hans navn er det derfor muligt at undersøge husstandens situation. Med mindre andet er nævnt forventer jeg i undersøgelsen, at hustru og børn bor i samme husstand som det mandlige familieoverhoved, samt at tjenestefolk bor hos den husstand, de tjener. Der kan naturligvis være tale om børn, der er flyttet hjemmefra, men stadig benævnes som deres faders barn, og der kan være tjenestepiger, der bor hos deres egne forældre, men jeg regner det dog sandsynligt, at præsten har valgt at notere netop personens bosted i begravelseslisterne.

I fire af de undersøgte sogne forekom 50-59 pct. af det samlede antal dødsfald i husstande, hvor to eller flere familiemedlemmer døde under udbruddet. I yderligere tre sogne var tallet 60-69 pct. I syv sogne – tæt på halvdelen – skete 70-79 pct. af dødsfaldene i familier med flere pestdøde, og endelig er der Fjenneslev sogn, hvor 81,5 pct. af dødsfaldene fandt sted i familier, hvor to eller flere mistede livet. Der kan ikke være tvivl om, at denne sygdom i høj grad spredtes internt i familierne. Det lokale spredningsmønster for pesten i 1650'erne af-

veg således markant fra det mønster, man så under den moderne byldepest. Alligevel er det ikke noget overraskende resultat; det ligner i høj grad det mønster, man har fundet ved undersøgelser af en lang række andre danske og udenlandske pestepidemier.[20]

For at kunne udlede noget om pestens smitteveje på baggrund af ovenstående vil jeg sammenligne pestens spredningsmønster med spredningsmønstret for en anden epidemi, der optrådte kort tid forinden; nemlig dysenteriepidemien i 1652. Denne epidemi varede fra juni måned og året ud og ramte samme område, som pesten gjorde få år senere. Det interessante ved en sådan sammenligning er, at smittevejene for dysenteri er velkendte; denne sygdom smitter enten via inficeret drikkevand og fødevarer eller ved direkte kontakt med en smittet person. Spredningen af dysenteri fra sogn til sogn er således afhængig af inficerede personers adfærd.

Dysenteriepidemien i 1652 kendes fra flere kilder. Kongen udsendte den 14. august 1652 en forordning med forholdsregler mod *"... Blodsott saavelsom hidtzige febre [der] iche alleniste her udi byen [København], men endochsaa paa landitt findis at grassere."*[21] Henvisninger til sygdommen findes også i kirkebogsmaterialet. I kirkebogen for St. og Ll. Fuglede nævnes den 3. august 1652: *"NB Ved denne tiid begyndtes Blodsotten"*, og i Sørbymagle sogns kirkebog er det noteret, at Anne Knudsdaatter blev begravet, hun var *"... den første som aff den grasserende blodsot denne sommer er henryct"*.[22] Betegnelserne *"blodsot"* og *"blodgang"* henviser til den blodige diarré, som sygdommen medfører. Navnet *"dyssenteria"* benyttedes dog også.[23]

Epidemien bredte sig til 59 af de 90 undersøgte sogne, og ser man på den kronologiske fordeling af dysenteriudbruddene, kan man genkende mønstret fra pestepidemien.[24] Det første spor af overdødelighed var i Hammer sogn på Sydsjælland i juni måned. I juli måned havde sygdommen spredt sig til seks sogne i det sydvestlige Sjælland, til Ringsted, til Allerslev sogn sydøst for Hammer – og til København. De første otte af disse sogne ligger indenfor en overskuelig radius fra Hammer sogn, og man må antage, at der har været jævnlig kontakt imellem disse steder. København derimod ligger et stykke længere væk, men var til gengæld en storby med meget handel og derfor mange rejsende. En eller flere af disse har sandsynligvis bragt sygdommen med fra Sydsjælland til hovedstaden. Dysenteriepidemien spredte sig altså heller ikke som ringe i vandet, snarere bevægede sygdommen sig frem og tilbage på en måde, der bestemtes af den menneskeskabte infrastruktur.

Med hensyn til den lokale spredning var der også en række ligheder mellem pest og dysenteri. Udbruddene gjorde ikke nær så drabelige indhug i familierne, som pesten ville komme til få år senere, men det er kun naturligt, da dysenteri er en langt mindre dødbringende sygdom. Alligevel er det dog tydeligt, at flere fra samme husstand typisk blev ramt under udbruddene. Landsbyen Ejby i Rye sogn kan eksemplificere dette. Ejby var den lokalitet i Rye, der blev hårdest ramt; herfra kom omkring halvdelen af årets døde. Af pestdødsfaldene i Ejby skete 43,9 pct. i familier, hvor to eller flere mistede livet. En af disse familier var Niels Lauritzøns. Både husfaderen selv, hans kone og hans søn Hans blev begravet i løbet af mindre end en måned.[25] I Roskilde oplevede Jacob Iffursøn også dysenteriudbruddet på tætteste hold; hans ene søn blev begravet den 9. august, han selv den 17. og hans anden søn den 19. samme måned.[26] Der findes en række lignende eksempler, der tilsammen viser et mønster, man ikke

I de bornholmske kirker var det tradition at markere en voldsom pestepidemi med en tavle, der opregnede de døde. Tavlen her er fra Rønne kirke og består af en optælling af døde under to pestepidemier; den i 1618 og den i 1654. Øverst våger Døden over tavlen med den advarende tekst: "Pas Du paa mig ieg sigter til Dig". Gengivet efter: Jørgen Bo Rasmussen: Pesten og tavlerne på Bornholm, Bornholmske Samlinger 3. rk. (12).

Fig. 27. Rønne kirkes pesttavle. Foto: Bornholms Museum.

kan tage fejl af; denne sygdom – der med sikkerhed var menneskeoverført – var præget af at flere personer i samme husstand blev ramt. Pestens spredningsmønster lignede til forveksling dysenteriepidemiens spredning, og det er derfor nærliggende at antage, at pesten ligeledes blev overført direkte fra person til person og ikke – som tilfældet er med den moderne byldepest – via en mellemvært.

Mortalitet

Noget andet, der støtter teorien om pesten som en direkte smitsom sygdom,

Amt	Antal pestramte sogne	Antal døde af pest
Københavns amt	4	453
Frederiksborg amt	4	309
Roskilde amt	6	146
Holbæk amt	10	1011
Sorø amt	16	1124
Præstø amt	9	1171
Maribo amt	1	11
I alt	**50**	**4225**

Figur 2. Antal døde af pest i landsognene, 1653-1657.

er mortalitetens størrelse. Når sygdommen ramte en by eller et område, tog den ofte endog meget store ofre – større end man ville forvente af en sygdom, der ikke skulle smitte direkte fra person til person. Den britiske historiker J.F.D. Shrewsbury var ikke i tvivl om, at den "historiske" pest var identisk med moderne byldepest, og i den anledning fandt han mortalitetens størrelse utroværdig. I hans øjne ville det være en umulighed, at så mange mennesker blev slået ihjel af en sygdom, der kun overførtes mellem mennesker ved hjælp af en mellemvært.[27]

Det er altid problematisk at udtale sig om dødeligheden i en periode, hvor viden om befolkningens størrelse er usikker. Alligevel er det vigtigt spørgsmål, både når man vil undersøge pestens demografiske betydning, og når man ønsker at fastslå, hvilken slags sygdom pesten var. Fra tiden før den første landsdækkende folketælling i 1787 findes kun usikre og fragmenterede oplysninger om befolkningstallet. Ud fra disse oplysninger har man dog alligevel forsøgt at lave overslag over, hvor mange mennesker, der boede i de danske områder i forskellige perioder. Jeg vil i det følgende benytte E. Ladewig Petersens beregning, som er baseret på et skattemandtal fra 1645.[28] Skattemandtallet er som kilde problematisk, da det hverken omfatter børn under 15 år eller ikke-skattepligtige; det vil sige gejstligheden, adelen og de fattige. Ladewig Petersen tager højde herfor, og hans beregninger resulterer i et befolkningstal på ca. 185.000 mennesker på Sjælland og øerne. Størrelsesordenen er plausibel og vil ligge til grund for den følgende undersøgelse af mortaliteten i landsognene under pesten i 1650'erne.

Der er bevaret kirkebøger fra 82 af de 473 landsogne, der fandtes i Østdanmark på dette tidspunkt. Det svarer til ca. 17 pct. af det samlede antal sogne. Da jeg ikke kender befolkningstallene for de enkelte sogne vil jeg som hypotese antage, at 17 pct. af sognene svarer til 17 pct. af befolkningen. Det giver et befolkningstal for de undersøgte områder på:

185.000 x 0,17 = 31.450

Begravelserne i de 50 pestramte landsogne er vist i figur 2.

4225 begravelser i en befolkning på 31.450 giver en mortalitet på ca. 13 pct.

År	Antal begravelser	Begravelser i pct. af den samlede befolkning
1649	1188	4,6 pct.
1650	1146	3,8 pct.
1651	1169	3,9 pct.
1652	2559	8,5 pct.
1653	2110	7.0 pct.

Figur 3. Antal døde i København, 1649-1653.
Kilde: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, 1-13-15 Vor Frue.

for landbefolkningen på den sjællandske øgruppe under pesten i 1650'erne. Selvom undersøgelsen kun dækker en relativ lille del af det pestramte område, ser jeg ingen grund til, at tallet ikke skulle være repræsentativt for den samlede mængde landsogne. Der er ingen umiddelbar grund til at antage, at situationen i de sogne, hvorfra der ikke er bevaret kirkebøger, skulle have afveget synderligt fra det her fremkomne resultat.

Pesten i København er en smule bedre belyst end udbruddene de fleste andre steder, og det antages, at pesten slog imellem 8500 og 9000 mennesker ihjel.[29] Da pesten kom til København i 1654, boede der omkring 30.000 mennesker i byen.[30] Hvis antagelsen om mortaliteten er korrekt, betyder det således, at pesten slog mellem en fjerdedel og en tredjedel af Københavns indbyggere ihjel.

Professor i medicin og rektor ved Københavns Universitet Ole Worm opholdt sig i hovedstaden under hele udbruddet, og via hans korrespondance med familie og venner kan vi få et indblik i situationen i den sygdomsramte by.[31] Første gang pesten nævnes er i et brev af 29. april stilet til sønnen Willum i Leiden, og adskillige gange i månederne herefter omtaler han pesten og fortæller, hvor høj dødeligheden var.[32] 7. juli kan han berette, at der *"... i forrige uge blev begravet mere end 180"*. I forhold til et normalt ugentlig dødstal på ca. 30 (se nedenfor) var der allerede sket en markant stigning. Denne udvikling fortsætter; den 8. juli skrev Worm til lægekollegaen Thomas Bartholin, at over 1400 mennesker allerede var døde i byen, og i den sidste uge af juli toppede mortaliteten med over 600 døde.[33] Ole Worm døde den 31. august 1654, og dermed udtømmes vores kilde til mortaliteten i København under pesten. Worms tal er ikke fuldstændige nok til, at de kan hverken be- eller afkræfte antagelsen om mortalitetens størrelse. Flere oplysninger om dødeligheden kan vi få fra de kirkebøger, der findes fra to, af i alt otte, københavnske sogne; nemlig Holmens og Vor Frue sogne.

Holmens sogn kan ikke betragtes som repræsentativt for hele København, da det omfatter Flådens ejendom. Alligevel giver kirkebogen os interessante oplysninger. Af de 2641 mennesker, der i 1654 blev begravet i sognet, døde størstedelen af pest. Det kan vi vide, fordi præsten ved disse begravelser har markeret dødens årsag med et P.[34] Den første note-

Under pesten i København i 1711 mistede omkring 22.000 mennesker livet ud af et samlet indbyggertal på omkring 60.000. Studenterne på Regensen fik under epidemien eneret på hvervet som ligbærere; en farlig rettighed skulle det vise sig, for mange af dem døde selv af pest. (Medicinsk Museion)

rede pestbegravelse skete allerede den 24. februar, da tjenestepigen Karen Lauritzdatter fra Ebeltoft døde af pest 20 år gammel. Frem til midten af maj måned er kun ti pestbegravelser noteret, men der er ingen tvivl om, at flere af de øvrige dødsfald også skyldtes pest. Dødeligheden steg således allerede i april måned med 97 begravelser mod ca. 50 pr. måned de foregående tre måneder. Kirkebogen fra Vor Frue sogn, der kan betragtes som et mere repræsentativt sogn, er ikke komplet for peståret. Noteringerne stopper allerede i august måned 1654, sandsynligvis netop som udbruddet toppede. Til gengæld er der i kirkebogen oplysninger om den samlede dødelighed i København for perioden 1649-53, hvilket giver et overblik over den normale årlige dødelighed i byen (se figur 3).

I 1652, hvor der var dysenteri i byen (se ovenfor), var dødeligheden helt oppe på 8,5 pct. af den samlede befolkning. Året efter var dødeligheden også høj – 7,0 pct.. Hvad der var årsag til dette er uklart, men næsten halvdelen af begravelserne fandt sted i Holmens sogn, og det er muligt, at den forhøjede dødelighed hang sammen med flådens aktiviteter. I de øvrige år ligger dødeligheden på

omkring 4 pct. af befolkningen. Som hypotese vil jeg antage, at disse fem år var repræsentative for mortaliteten i København i perioden. Det betyder, at der i gennemsnit døde ca. 30 personer om ugen.

Hvis man antager, at ca. 8500 mennesker døde under pesten, betyder det, at over en fjerdedel af de døde kom fra Holmens sogn. I Vor Frue sogns kirkebog kan man se, hvor stor en del af begravelserne, der normalt fandt sted i dette sogn. I 1649 udgjorde Holmens begravelser 26 pct. af det samlede antal, i 1650 20 pct., i 1651 ca. 30 pct. og i 1652 ca. 33 pct.. Som allerede nævnt kom næsten halvdelen af de, der blev begravet i 1653 fra Holmen. Selvom tallene således varierer en del, er det tydeligvis ikke usandsynligt, at 25 pct. af de døde i København i 1654 blev begravet på Holmens kirkegård.

8500 døde i København svarer til en dødelighed på over en fjerdedel af befolkningen. Det lyder voldsomt, men med pestepidemier er det hverken usandsynligt eller usædvanligt. Under pesten i Basel i 1610-11 blev halvdelen af byens indbyggere syge af pest og omkring en tredjedel døde.[35] Under udbruddet i Marseille i 1720-22 døde omkring 50 pct. af befolkningen,[36] og under det sidste pestudbrud i Danmark – i København i 1711 – døde 22.000 ud af en befolkning på ca. 60.000.[37] Den voldsomme dødelighed, som Shrewsbury kun anså for at være mulig, hvis der var tale om direkte smitsom sygdom, var altså til stede ved pestudbruddene. En dødelighed langt større end man oplever under udbrud af moderne byldepest. Det er blevet anslået, der i Indien i perioden 1896-1914 døde ca. 12.000.000 mennesker af pest.[38] Tolv millioner mennesker er mange, men man skal have in mente, at perioden strækker sig over næsten 20 år samt, at Indiens befolkning omkring 1900 lå på ca. 300.000.000 mennesker; den kumulative dødelighed lå således på 4 pct., mens den årlige gennemsnitlige mortalitet lå på omkring 0,2 pct.. En dødelighed langt lavere end man så under pestepidemien i Østdanmark i 1650'erne.

Pestudbruddenes årstidsfordeling

Fordi den moderne byldepest er afhængig af lopper – primært Xenopsylla cheopis – som mellemvært, og fordi lopperne er afhængige af den rette temperatur og luftfugtighed, bliver klimaet af afgørende betydning for en epidemis forløb. Den ideelle temperatur for Xenopsylla cheopis er mellem 20 og 25 °C. Bliver det koldere end 18 °C kan loppen ikke formere sig, og ved temperaturer på under 7 °C dør al loppeyngel.[39] Denne afhængighed af klimaet betyder, at byldepestudbrud i Nordeuropa kun kan forekomme i årets varmeste måneder. Denne årstidsafhængighed kan fungere som endnu en måde at undersøge den sygdom, der florerede i Østdanmark i 1650'erne.

Ved gennemgang af 60 pestudbrud bliver det tydeligt, at de fleste udbrud under epidemien i 1650'erne fandt sted i sommer- og efterårsmånederne, ganske som man ville forvente, hvis der var tale om moderne byldepest.[40] 43 udbrud tog deres begyndelse i perioden juli-oktober og 48 sluttede i enten oktober, november, december eller januar. I 45 af de 60 udbrud fandt man den højeste dødelighed i månederne august til november (figur 4).

Dette mønster følger således de regler, vi kender for byldepestens opførsel, men der var også en række modstridende tilfælde. 17 af de undersøgte udbrud gik henover årsskiftet og har altså kunnet overleve vinterkulden; det gælder eksempelvis for udbruddet i Borre sogn på Møn (figur 5). Her var præsten en omhyggelig mand, og da pesten kom til hans sogn i efteråret 1655, noterede han om den for-

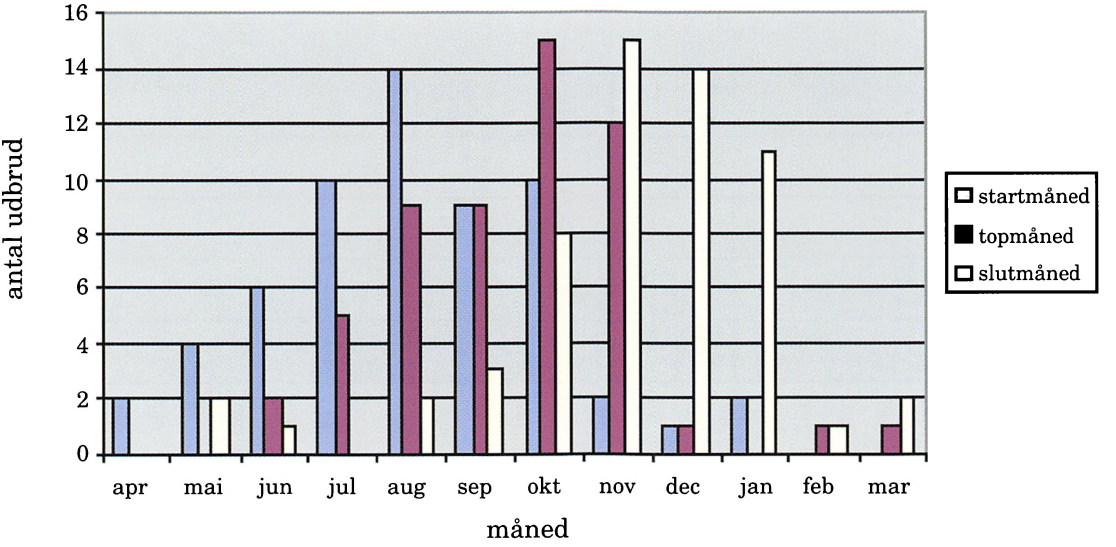

Figur 4. Pestudbruddenes fordeling på årstider

rige sognepræsts død, at han *"... døde af pesten som hand blef angreben af i Stege Provstegaard og continuerede i Borre sogn"*. Pestudbruddet fortsatte vinteren over, og først i februar måned kunne præsten opgøre sognets tab til pesten. *"hermed endte Pesten [...] effter at den hafde bortrygt af menigheden unge og gamle tilsammen 154, med de dødfødte"*.[41]

Andre kilder end kirkebøger understøtter den kendsgerning, at pestudbrud også kunne forekomme udenfor sommerperioden. I Rasmus Pedersen Thestrups stambog kan man således læse, hvordan pesten kom om foråret. Thestrup fortæller, at hans forældre og alle hans fem søskende alle døde under pesten i 1602. Den første, der døde var broderen Niels, der blev begravet den 29. marts. Herefter blev Maren, Anne, Clemmend, Niels Fog samt begge forældrene begravet indenfor halvanden måned. Ud over familien blev flere af gårdens øvrige beboere også ramt; i alt døde 17 mennesker af pest. Rasmus selv slap kun, fordi han dette halvår gik i skole i Lübeck.[42]

For samtiden var der ikke noget mærkeligt ved, at pesten optrådte "uden for sæson". Man var tværtimod vant til, at sygdommen kunne ramme på alle tider af året. Professor i medicin Christian Morsing skrev således i sit pestskrift fra 1546 om pesten, at *"... hun kommer stundom om Vinteren / stundom om Sommeren / om Vaaren eller om Høsten"*.[43]

Med hensyn til årstidsfordeling lignede epidemien i Østdanmark pestepidemier, som de var flest. Hovedparten af udbruddene fandt sted i årets varmeste måneder, men det skete også altid, at pestudbrud optrådte på tidspunkter, hvor klimaet ville have forhindret det, såfremt der var tale om moderne byldepest. Denne uoverensstemmelse med den retrospektive diagnose er søgt forklaret på forskellige måder, men ingen af forklaringsmodellerne bidrager i mine øjne med en tilfredsstillende løsning på problemet.

Først og fremmest er det blevet hævdet, at de pestudbrud, der fandt sted om vinteren, slet ikke var pest. Fortaler for

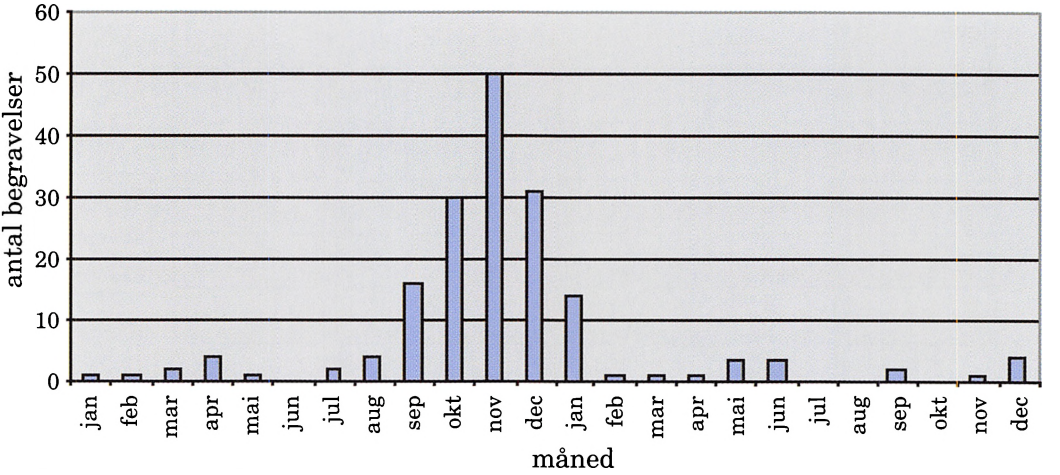

Figur 5. Antal begravelser pr. måned i Borre sogn, 1655-56.
Kilde: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, 1-534-1 Borre

denne model var eksempelvis J.F.D. Shrewsbury, der forklarer tilstedeværelsen af vinterepidemier med eksempelvis influenza, kopper eller plettyfus.[44] Den epidemiske sygdom, der ramte Edinburgh i 1512 førte til et nyt sæt pestregulativer, derfor er Shrewsbury ikke i tvivl om, at der var pest i byen. Da den høje dødelighed fortsatte vinteren over, forklarer han det dog med, at en epidemi af plettyfus tog over, hvor pesten ikke længere kunne overleve.[45] Også i undersøgelser af pesten i Skåne i 1710-11 bliver kopper og plettyfus brugt til at forklare overvintrende epidemier.[46] At samtiden skulle have taget fejl af pest og plettyfus er dog ikke sandsynligt, da disse sygdomme er temmelig forskellige. Eksempelvis er perioden imellem symptomernes begyndelse og dødens indtræffen meget længere ved pest end ved plettyfus.[47] Desuden var pesten en hyppig gæst, og man kendte den – såvel som en række andre sygdomme – ganske udmærket. Shrewsbury refererer selv et brev til kardinal og Lord Chancellor Thomas Wolsey, hvori det nævnes, at folk dør af *"... small pokkes, mezils and the great sickness"*.[48]

En anden forklaring på vinterepidemierne er klimatisk. Forskere har argumenteret for, at rottelopper i milde vintre har kunnet overleve og dermed videreføre pestepidemierne. Bodil Persson nævner i sin undersøgelse af Skåne i 1710-13, at vinteren 1710-11 var usædvanlig mild og fugtig, og at dette muligvis var grunden til vinterudbruddene på Ivö og i Kiaby. I samme åndedræt nævner hun dog også, at vinteren 1712-13 var så kold, at Øresund frøs til allerede i januar. Til trods herfor var der alligevel adskillige pestudbrud, der først sluttede i december 1712 eller som startede i vintermånederne 1713.[49] I nogle tilfælde bliver de kolde vintre direkte understreget i kilderne, som eksempelvis om pesten i Eyam 1665-1666, hvor det nævnes, at vinteren 1665-66 var særlig hård med sne og hård frost.[50] Kulden forhindrede ikke pesten i at angribe Eyam, der blev udsat for et voldsomt pestudbrud samme vinter. Det skal som nævnt være en ualmindelig mild vinter, før byldepesten kan

overleve – over 18 C° for at Xenopsylla cheopis kan formere sig. På disse nordlige breddegrader er det de færreste vintre, der kan leve op til disse krav. Den franske historiker Le Roy Ladurie, der har undersøgt klimaet i Europa primært i 1500-, 1600- og 1700-tallet, har blandt andet ved hjælp af glaciologiske undersøgelser af gletscherne i Alperne fastslået, at det i perioden 1550-1760 var koldere end perioderne både før og efter.[51] Der var således ikke specielt favorable klimaforhold i den periode, indenfor hvilken mange pestepidemier fandt sted.

Vinterepidemier er også blevet forklaret som udbrud af lungepest. Lungepestepidemier begynder med en sekundær infektion, hvor bakterierne i kroppen på en byldepestpatient bliver transporteret gennem blodet til lungerne. Her medfører de sår på lungerne, der igen fører til blodigt opkast. Lungepest betragtes som 100 pct. letalt. Den sekundære lungepest kan føre til epidemier af primær lungepest, hvor sygdommen kan spredes direkte fra person til person via dråbeinfektion.[52] Det er denne mulighed for direkte overførsel, der har gjort lungepesten interessant i diskussionen om overvintrende pestepidemier. Her behøver lopperne jo ikke kunne overleve. Fortaler for teorien om lungepestepidemierne, er blandt andre Christopher Morris.[53] Han bringer en række henvisninger til blodspytning (der er et af symptomerne på lungepest) fra flere sydeuropæiske lande, såvel som fra eksempelvis Irland. En stor del af disse oplysninger om lungepest henviser til Den sorte Død, og for netop denne epidemis vedkommende er der ingen tvivl om, at der med pesten kom en lungeinfektion. Blodspytning er således nævnt i en række af de kilder, der findes fra denne første pestepidemi. Morris nævner dog selv, at der ikke findes oplysninger om blodspytning i noget af det ellers omfangsrige engelske materiale om pesten. I dansk materiale findes heller ingen henvisninger til lungepest. De symptombeskrivelser, der har overlevet til vore dage, lægger først og fremmest vægt på bylder og blærer på huden.[54] I et brev af 22. juli 1654 beskrev Ole Worm for sin søn, hvordan sygdommen forløb. *"Kræfternes aftagen, Trykken i hjertet, Angst og Kulde bemægtiger sig straks i Begyndelsen de fleste; der kommer svulster og Bylder, og mod Slutningen sorte og gustne Pletter".*[55] I ingen af beskrivelserne nævnes altså blodspytning, der ellers må være at betragte som et meget tydeligt symptom.

Pestlægerne tog alle forholdsregler imod smitten ved sygebesøg. Den løse kjortel skulle forhindre direkte kontakt med den syge. I "næbbet" kom man stærkt duftende urter, så man ikke kunne mærke den lugt af sygdom, der uvægerligt var omkring patienten. Og pinden kunne benyttes til at mærke hårdheden af den syges pestbylder, uden at lægen risikerede direkte kontakt. Kilde: "Fasciculus medicine", University Library Amsterdam.

Mortaliteten under moderne epidemier af lungepest taler ligeledes imod teo-

riens forklaringskraft. Under det mest kendte og velundersøgte lungepestudbrud – i Manchuriet i 1910-11 – døde 0,4 pct. af befolkningen til trods for at sygdommen spredte sig over store områder.[56] I Øvre Egypten blev der registret 88 lungepestudbrud i perioden 1899-1913, men ingen af udbruddene spredte sig særlig meget. Det voldsomste udbrud fandt sted i El Hamidad i 1911; her blev 63 personer smittet ud af en befolkning på 3728 mennesker – det svarer til 1,69 pct.[57] Den lave mortalitet stemmer ikke overens med det vi ved om dødeligheden under de "historiske" pestepidemier, og da der ikke findes nogle beskrivelser af lungepest efter 1400 anser jeg det for usandsynligt, at vinterepidemierne i perioden 1350-1700 var udbrud af lungepest.

En langt mere plausibel forklaring på de overvintrende epidemier er, at der var tale om en sygdom, der smittede direkte fra person til person og derfor også kunne forekomme om vinteren. At der alligevel var en tydelig stigning i antallet af pestudbrud i årets varmeste måneder kan forklares meget mere enkelt; nemlig med menneskers opførsel. Spredningen af en smitsom sygdom er afhængig af kontakt mennesker imellem. Sommer og dejligt vejr opfordrer i højere grad til udendørs aktivitet, hvilket igen medfører større kontakt mellem naboer i de enkelte byer og landsbyer. De store markeder, hvor mennesker mødtes langvejs fra, afholdtes ligeledes i sommer- og efterårsperioden, hvor chancen for godt vejr var størst. Det betød, at sommer og efterår var den tid, hvor pesten havde størst mulighed for at blive spredt fra ét område til et andet, samt at smitterisikoen mellem individer på den enkelte lokalitet var større. Om vinteren, når kulden fik folk til at holde sig inden døre, overførtes sygdommen primært mellem familiemedlemmer, der opholdt sig i samme rum. Netop denne forskel mellem sommer- og vinterudbrud er undersøgt i Susan Scott og Christopher Duncans *The Biology of Plagues* fra 2001.[58] Deres eksempel er udbruddet i Penrith 1597-98. Pesten kom til byen i efteråret 1597, og fra oktober til december døde i alt 24 personer, der alle var forbundet enten via familie, naboskab eller lignende. I løbet af vinteren forsvandt pesten næsten for at blusse voldsomt op igen i marts, hvor forårsvejret betød, at man genoptog det sociale liv, der havde ligget lidt i dvale i de koldeste måneder.

Pesten skæve fordeling på årstider kan altså forklares ud fra eksponering; om sommeren mødtes flere mennesker på tværs af familier, og de mødtes oftere. Dette førte til en større risiko for overførsel af en hvilken som helst smitsom sygdom, der måtte være i omløb. Vinterens kulde holdt sygdom inden for familiens rum indtil varmere vejr viste sig, og pesten igen fik mulighed for at sprede sig til mange mennesker. Denne forskel i menneskelig opførsel kan også aflæses i de enkelte udbruds forløb. De fleste sommerudbrud var korte og voldsomme med mange døde på få måneder, mens vinterudbruddene var mere langstrangte og havde mindre voldsom dødelighed.

Konklusion

Da pesten kom til Østdanmark i 1653, var det på ingen måde en ukendt sygdom. Alene i første halvdel af det 17. århundrede blev Danmark ramt af pest fem gange. Selvom pesten således var en velkendt størrelse for samtiden, har det været svært for nutidens historikere at fastslå hvilken sygdom, der var tale om. I den foreliggende undersøgelse er det blevet vist, at den i hvert fald ikke er identisk med den moderne byldepest, der ramte blandt andet Indien og Kina

omkring 1900; hertil er der alt for mange uoverensstemmelser.

Først og fremmest viser kirkebøgernes begravelseslister med al ønskelig tydelighed, at pesten smittede internt i familierne. Dette kendetegn tyder på en sygdom, der overførtes direkte mellem mennesker, der opholdt sig tæt sammen, og afviger således fra den moderne byldepest, hvor tæt menneskelig kontakt så godt som aldrig førte til nye sygdomstilfælde. Mortalitetens størrelse støtter teorien om en smitsom sygdom. Det ville være noget nær umuligt for en sygdom, der kun kan smitte med hjælp fra en mellemvært, at slå så mange mennesker ihjel, som der var tale om under de "historiske" pestepidemier. Den sygdom, der florerede i Østdanmark i 1650'erne var desuden uafhængig af vejret – den kunne komme på alle årstider. Dette alene betyder, at det ikke kan have været moderne byldepest, der i høj grad er afhængig af den rette temperatur og luftfugtighed, og derfor ikke ville kunne forekomme om vinteren på vores nordlige breddegrader.

Undersøgelsen af en enkelt pestepidemi i Danmark i 1650'erne kan ikke give svar på alle de spørgsmål, vi har omkring den "historiske" pest. Den sygdom, som optrådte så ofte, er stadig en ukendt størrelse for os, og kun ved yderligere kildestudier kan vi opnå et større kendskab til den. Denne artikel er et forsøg på at sprede lidt mere lys på området, og man kan kun håbe, at flere undersøgelser i fremtiden vil give bedre overblik over pestens historie i Danmark.

Noter

1. Ole J. Benedictow: The Black Death, 1346-1353. The Complete History, Woodbridge, Suffolk: Boydell Press, 2004, s. 68ff.
2. Benedictow (se note 1), s. 381ff.
3. Det er ikke alle lopper, der kan overføre så store mængder af pestbakterien yersinia pestis, at et menneske kan blive syg af det. Rotteloppen Xenopsylla cheopis har de bedste forudsætninger og er den typiske vektor.
4. L. Fabian Hirst: The Conquest of Plague, Oxford: Clarendon Press, 1953, s. 29.
5. Eksempelvis Graham Twigg: The Black Death: a Biological Reappraisal, London: Batsford Academic and Educational, 1984. Susan Scott og Christopher Duncan: The Biology of Plagues: Evidence from Historical Populations, Cambridge: Cambridge University Press, 2001. Samuel K. Cohn: The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe, London: Arnold, 2002.
6. E. Ladewig Petersen: Dansk socialhistorie 3: Fra standssamfund til rangssamfund, 1500-1700, 1980, s. 78. I 1659-60 var der desuden udbrud af pest i Sønderjylland, men dette udbrud havde ingen direkte forbindelse med epidemien i Østdanmark 1653-57.
7. V. A. Secher (udg.): Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 5, 1918, s. 458, 500.
8. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (herefter LAK) 1-282-1 Karlslunde, 1-462-1 Sørbymagle.
9. Rasmus Pedersen Thestrup: Stambog, 1973, s. 65, 67, 71.
10. Peter Christensen: In These Perilous Times: Plague and Plague Policies in Early Modern Denmark, Medical History 47, 2003, s. 418.
11. Crisis Mortalty Ratio benyttes af blandt andre Paul Slack: The Impact of Plague in Tudor and Stuart England, London: Routledge & Kegan Paul, 1985, s. 81-82.
12. LAK 1-131-1 Gentofte. Gennemsnittet er udregnet efter døde pr. år 1652-1666, dog er peståret 1654 udeladt.
13. Eksempelvis kan man læse i et åbent brev fra Frederik III, skrevet den 8. juni 1655, at markedet i Ringsted blev lukket, fordi der var kommet pest til byen. Selvom CMR-tallet for Ringsted i 1655 kun var 2,8 er der således ingen tvivl om, at der var pest i byen. Secher (se note 7) 6, s. 177. LAK 1-402-1 Ringsted.
14. Den første permanente pestlovgivning i Danmark kom i 1625. Loven kan findes i Secher (se note 7) 4, s. 186-193.
15. R. Pollitzer og Karl F. Meyer: The ecology of plague, I: Jacques M. May (udg.): Studies in Disease Ecology, New York: Hafner Pub. Co, 1961, s. 473.

16. LAK 1-424-1 Lundforlund.
17. LAK 1-201-1 Jørlunde.
18. Ole Højrup (udg.): Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup Kirkebøger 1646-1731, 1963, s. 13.
19. Det drejer sig om Fjenneslev, Gundsømagle, Haslev, Hyllinge, Jyllinge, Jørlunde, Lundforlund, Marvede, Sneslev, Sørbymagle, Store & Lille Fuglede, Uggeløse, Uvelse, Venslev & Holsteinborg og Værløse.
20. F. Eks. Scott og Duncan (se note 5). Bodil Persson: Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne, Malmø: Historiska Institutionen vid Lunds Universitet, 2001. Felix Platter: Beschreibung der Stadt Basel 1610 und Pestbericht 1610-11, Basel: Schwabe & Co., 1987.
21. O. Nielsen (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium. Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728, 5, 1872-87, s. 333.
22. LAK 1-320-1 St. Fuglede, 1-462-1 Sørbymagle.
23. Eksempelvis i kirkebogen for Karlslunde sogn, LAK 1-282-1 Karlslunde.
24. Undersøgelsen er baseret på de samme kirkebøger, som ligger til grund for undersøgelsen af pesten, men enkelte er først påbegyndt efter 1652 og udgår derfor.
25. LAK 1-264-2 Rye.
26. LAK 1-270-1 Roskilde.
27. J.F.D. Shrewsbury: A History of Bubonic Plague in the British Isles, London: Cambridge University Press, 1970, s. 123-124.
28. Ladewig Petersen (se note 6), s. 41-47.
29. F.V. Mansa: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark fra de ældste Tider til Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, København 1873, s. 402. Frederik Hammerich: Præsident Hans Nansen den Ældre, Historisk Tidsskrift 3. r., 1858-59, s. 191.
30. Ladewig Petersen (se note 6), s. 47. Hammerich vurderer byens størrelse til ca. 35.000 mennesker, Rubin til ca. 29.000. Hammerich (se note 29), s. 191. Marcus Rubin: Bidrag til Kjøbenhavns Befolkningsstatistik i Hundredaaret 1630-1730, Historisk Tidsskrift 5. r., 1881-1882, s. 526.
31. Ole Worm: Breve til og fra Ole Worm 3, København 1986.
32. "Pesten er nu begyndt at hærge her; Gud se til os med naadigt Aasyn!" sst., s. 508.
33. Sst., s. 512, 227.
34. LAK 1-21-35 Holmen.
35. Platter (se note 20), s. 38.
36. Jean-Nöel Biraben: Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens 1, Paris: Mouton, 1975-76, s. 298-302.
37. Christensen (se note 10), s. 444.
38. David Arnold: Colonizing the Body. State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth-Century India, Berkeley: University of California Press, 1993, s. 200-203.
39. Hirst (se note 4), s. 273. Twigg (se note 5), s. 115-117.
40. Der er 59 pestramte sogne, i tre af disse kom pesten to gange (St. Taastrup, Bregninge og Venslev). To af udbruddene (i Næstved og Jystrup) viste ingen tydelig årstidsfordeling, disse er derfor ikke medregnet her.
41. LAK 1-534-1 Borre.
42. Thestrup (se note 9), s. 18ff.
43. Thomas Bartholin: Cista Medica Hafniensis, 1982, s. 103.
44. Shrewsbury (se note 27).
45. Sst., s. 164.
46. Unni Løkkebø: En epidemiologisk studie af pesten i Ivö og Kiaby Pastorat 1710/1711. Upubliceret speciale. Oslo, 1992, s. 67-69.
47. Christopher Morris: The plague in Britain, i: Slack et al. (udg.): The Plague Reconsidered. A new Look at its Origins and Effects in the sixteenth and seventeenth England, Matlock: Local Population Studies, 1977, s. 39.
48. Shrewsbury (se note 27), s. 162.
49. Persson (se note 20), s. 367 samt figur 5.
50. Leslie Bradley: The most famous of all English plagues, i: Slack et al. (udg.): The Plague Reconsidered. A new Look at its Origins and Effects in the sixteenth and seventeenth England, Matlock: Local Population Studies, 1977, s. 70.
51. Emmanuel Le Roy Ladurie: Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate since the Year 1000, London: Allen & Unwin, 1971, s. 21.
52. Benedictow (se note 1), s. xv, 27ff.
53. Morris (se note 47).
54. Eksempelvis Christian Morsings pestskrift, 1546, og det medicinske fakultets pestskrift, 1619/1654. Begge i Bartholin (se note 43), s. 105-106, 121.
55. Worm (se note 31), s. 520.
56. Ole J. Benedictow: Plague in the Late Medieval Nordic Countries: Epidemiological Studies, Oslo: Middelalderforlaget, 1992, s. 27.
57. Twigg (se note 5), s. 166-168.
58. Scott og Duncan (se note 5), s. 177ff.

En kulturinstitutions plads i samfundet

Om Dansk Folkemindesamlings forhold til arkivmaterialet, formidlingen, forskningen og sin egen samtid gennem 100 år

Palle Ove Christiansen

Fortid og Nutid, december 2004, s. 21-41

Også på kulturinstitutioner bruges i dag ord som strategisk planlægning, omstillingsparathed og andet af samme skuffe. Kan meningen med den slags begreber tiltvinge sig relevans i en verden, som normalt taler et andet sprog? I stedet for at tale generelt, er det ofte mere meningsfuldt at tale gennem eksempler, og det bliver der gjort i det følgende. Artiklen tager aktuelle problemer op på Dansk Folkemindesamling i København med indkredsning af både institutionens forudsætninger i 1800-tallet og de aktuelle planer for fremtiden. Der forklares, hvordan det nationale og romantiske grundlag, som Dansk Folkemindesamling blev skabt ud fra, ikke sagligt set lader sig forsvare i dag. På den anden side har det brede og beskrivende kulturbegreb, som samlingen i 1904 også blev grundlagt på, vundet anerkendelse i de senere års forskning og formidling. Det er håndteringen af sådanne sammensatte fænomener, som vil stå i fokus for historien.

Palle Ove Christiansen, f. 1946. Studier i europæisk etnologi, historie og socialantropologi. Dr.phil. 1996. Har arbejdet på museer og for Planstyrelsen (Miljøministeriet). Stipendiat og adjunkt/lektor ved Københavns Universitet 1976-2001. Fra 2001 direktør ved Dansk Folkemindesamling. Hans seneste bog er artikelsamlingen *Landsbyliv. Afhandlinger om livsstil og sociale relationer fra 1700-tallet til i dag,* 2004. Se desuden interviewet med ham i *Fortid og Nutid* 2001:1, s. 57-70.

Arkiver, museer og andre samlinger benævnes ofte kulturinstitutioner.[1] Størrelsen på disse institutioner er meget forskellig, spændende fra nogle få hovedstads institutioner med flere hundrede ansatte til næsten enmandsbetjente enheder mere ydmyge steder i landet. De gemmer imidlertid alle på noget, som i hvert fald nogle mennesker engang har anset for at være værdifuldt, de formidler deres stof og deres viden, og nogle driver også aktiv forskning til gavn for vor menneskelige indsigt.[2] Det er derfor, de alle alligevel på én eller anden måde har noget til fælles.

Skifter samlingerne karakter?

En del kulturinstitutioner er yngre, men nogle er aldersmæssigt selv blevet antikviteter, det vil sige mere end 100 år gamle. Flere af de mere bedagede institutioner har oplevet, hvordan kravene til formidling, indsamling og forskning ikke kun er blevet større, men også hvordan de som institution over en årrække har forandret sig kvalitativt. Det, der for ikke så mange år tilbage var væsentligt og forsvarligt, er det ikke altid længere, og nutidens unge eller vore bevilgende instanser kan frejdigt finde på

at spørge om, hvorfor noget af det gamle vi gemmer på, overhovedet er interessant eller meningsfuldt.

Det mest foruroligende for mange medarbejdere er imidlertid den snigende opdagelse af, at dele af samlingerne ser ud til at have skiftet karakter. Den tidligere betydning, som samlingen oprindeligt havde, er gradvist glemt eller anses ikke længere for relevant. På samme måde med forskningen. Selv i de mest resistente humanistiske fagmiljøer kan hverken institutionernes samlinger eller udforskning af dem, i længere perspektiv betragtes uafhængigt af det (ændrede) samfund, de er del af. Selv om samlingerne egentlig ofte er skabt for nøgternt at afspejle vor historie, er de også selv del af kulturhistorien.

Men kan samlingerne altid bruges til noget i dag? Kan formidlingen give moderne mennesker noget, som ikke blot er uforpligtende eller halvkedelig underholdning, som kan fås bedre andre steder? Og kan aktiviteterne sagligt set begrundes i forhold til andre faglige institutioner og overfor de bevilgende myndigheder?

Det er de spørgsmål, vi i de seneste år har været nødt til at stille os selv på Dansk Folkemindesamling.[3] I stedet for en abstrakt diskussion af mindre kulturinstitutioners forhold vil jeg på de følgende sider, ud fra en beskrivelse af samlingens oprettelse i 1904, fortælle om de udfordringer, Folkemindesamlingen i dag er konfronteret med, og som andre måske vil genkende fra *deres* hverdag.

Del af noget alment

I et større perspektiv er interessen for Folkemindesamlingens stofområde en del af den danskhedsbølge, som langsomt begyndte i slutningen af 1700-tallet og med stadig større kraft foldede sig ud til midten af 1800-tallet. Det danske sprog fik for første gang sin egen ordbog i flere bind, dansk litteratur blev et begreb i sig selv, og dansk historie, billedkunst og arkæologi blev knæsat som nye meningsfulde emneområder. Relevansen af emnerne blev i den senere nationale strømning så selvindlysende, at de gled ind som selvstændige fag på universitetet. Også i dag er de dele af det virkelighedsbillede, som de fleste af os bærer på uden at tænke nøjere over, hvorfor det er kommet til at se ud, som det gør. Folkeminderne hører i høj grad også med i buketten, idet folkeminder sammen med folkesproget dansk i romantikken blev anset for nationens inderste kerne.

Bevægelsen var europæisk. På baggrund af J. G. Herders romantiske filosofi mente de lærde, at særligt landalmuens tilsyneladende stabile traditioner kunne føres meget langt tilbage i historien, i modsætning til adelens og borgerskabets modeprægede kultur. Det vil sige, at den del af befolkningen, som i oplysningstiden blev anset for uæstetisk og kulturelt uinteressant, i meningsdannernes øjne på mindre end en generation blev betragtet ud fra andre synspunkter og dermed blev anset for at være bærere af nationens oldgamle poesi, traditioner og normer. Derfor måtte deres viser, eventyr, sagn, talemåder mv. indsamles, før de forsvandt i den nye tids mandjævning af tilsyneladende alle forskelle.

I Danmark havde intellektuelle optegnet folkekultur fra begyndelsen af 1800-tallet, men i 1843 iværksatte N. F. S. Grundtvigs søn, Svend Grundtvig (1824-83), en egentlig systematisk indsamling gennem optegnere overalt i landet. I 1853 kunne han udsende første hefte af den ærværdige kildeudgave af *Danmarks Gamle Folkeviser*, hvoraf sidste bind først blev færdigt 123

Digteren N. F. S. Grundtvigs søn, Svend Grundtvig (1824-83) er den helt centrale skikkelse i 1800-tallets folkemindebevægelse i Danmark, støttet af hans opbyggede netværk i form af over 300 indsamlere rundt om i landet. Systematisk indsamling har stort set fundet sted fra 1843 til omkring 1960, og Svend Grundtvig blev koordinatoren i arbejdet fra han var 18 år til han døde. Her er den unge mand i 1843 tegnet af P. C. Skovgaard. (Dansk Folkemindesamling)

år senere. Sammen med andre forskeres samlinger, hvoraf H. F. Feilbergs og Evald Tang Kristensens var de største, dannede Grundtvigs optegnelser fra 1904 grundstammen i statsinstitutionen Dansk Folkemindesamling. Samlingen skulle være både et nationalt offentligt arkiv og en videnskabelig institution, og sådan er det stadigvæk.[4]

Svend Grundtvigs, Evald Tang Kristensens, H. F. Feilbergs og senere forstanderen Axel Olriks indsamlinger blev foretaget efter samtidens anerkendte standarder inden for området, og den kraftige ideologiske "forbedring" af materialet, for eksempel i form af rekonstruktion af større digtcyklusser, som kendes fra andre lande, fandt stort set ikke sted i Danmark.

Udforskningen af folkekulturen havde imidlertid både et videnskabeligt og et nationalt formål, som det ikke dengang var muligt at skille ad. Det vil sige, at nok var erkendelse det ideale formål, men indsamlingen havde karakter af nationalt værn (mod syd), og

tolkningen af stoffet forventedes i det mindste at kunne bekræfte det gamle danske riges grænser.

1864 og danske kulturinstitutioner

I det hele taget er det nødvendigt at se Folkemindesamlingen i sammenhæng med andre initiativer i samtiden, hvor nationale kollektioner, folkelig danskhed samt almen højnelse og oplysning blev søgt forenet i institutioner. Foruden den romantiske rod var baggrunden det smertelige nederlag i 1864 og Bismarcks urovækkende udenrigspolitik. Den ydre fjende og den svage danske stat intensiverede ønsket om en indre styrkelse af det eneste mulige: det danske folk. Det vil sige en større almen bevidsthed omkring de nationalt danske karakteristika og egenskaber. Af initiativer, der skulle bidrage til at styrke den brede befolknings historiske bevidsthed og moralske kraft kan peges på de grundtvigske folkehøjskoler efter 1865, Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg 1878, Bernhard Olsens folkemuseumskoncept præsenteret på Industriudstillingen 1879, de mange folkekulturorienterede lokalmuseer efter 1887, Landsarkiverne ("Provinsarkiverne") efter 1890, Frilandsmuseet fra 1897, de amtshistoriske samfund efter 1902 og i videre betydning Troels-Lunds storværk *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede* (1879-1901). Flere eksempler kunne nævnes.

Det er i dag vanskeligt at forstå hvilket mentalt chok krigen 1864 og tabet af Slesvig var for den generation, der var udsat for ydmygelsen. Oplevelsen kom på mange måder til at præge måden at tænke sig selv på i de efterfølgende to til tre generationer. Det er i dette nederlagets lys, den særlige danske nationalisme skal ses. En ikke-krigerisk og ofte munter, selvundskyldende nationalisme, der nærmest betragter alt i staten i nationalt perspektiv og uden bevidst chauvinisme hænger det officielle symbol Dannebrog op alle vegne, endog på juletræet.

Forskning og holdning

I 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet var der næppe mange, der ikke betragtede både folkeminderne og den materielle folkekultur som primært nationale kulturfænomener. Det lå i både tidens bevidst etniske, afstamningsmæssige tænkemåde og i det tilsyneladende så folkelige materiale, at det *måtte være* i det perspektiv, kulturen bedst lod sig forstå. Allerede mindre end 10 år efter Svend Grundtvigs systematiske indsamlingsarbejde i 1843 stod det ham imidlertid klart, at (folke)viserne ikke fulgte hverken nye eller gamle nationale grænser, og senere kom andre lignende erkendelser til. Det skrev han også nøgternt om,[5] men da den bredere almenhed først havde lært at tolke folkekulturen som hovedsagelig national, var det, som om ingen videnskabelig indsigt kunne rokke ved forholdet. Det er min erfaring, at det stort set stadig forholder sig sådan. Generation efter generation har i de mellemliggende år erkendt det ulykkelige i at klassificere folkekulturen som national,[6] men det nytter tilsyneladende ikke meget. Det må også retfærdigvis siges, at denne indsigt hos Svend Grundtvig og hans efterfølgere ikke fik megen indflydelse på indsamlingen, da denne først var lagt i faste rammer. Dertil kom, at Svend Grundtvig, Axel Olrik (1864-1917) og senere arkivar Hans Ellekilde (1891-1966) alle var stærkt nationalt sindede, og både personligt og i loyalitet overfor institutionen brød de sig næppe om at fremkomme med for

mange udtalelser, der kunne bruges til at rejse tvivl om indsamlingen og arkivets almene virke.

Set i nutidens perspektiv kan man diskutere, om denne politik ikke i det lange løb havde større ulemper end fordele. Den trak nemlig en hale af andre forhold med sig, som næppe altid var heldige for hverken forskningen eller formidlingen, men det var sandsynligvis næppe muligt at se i samtiden.

Sammen med Troels-Lunds kulturhistorie, Bernhard Olsens folkemuseumsopstillinger, Askovmiljøets bondehistorie[7] og den begyndende lokalhistoriske bølge i provinsen var der imidlertid ikke tvivl om, at Folkemindesamfundet fra 1884 og efter 1904 Folkemindesamlingen var med til at sætte folkekulturen og dagliglivshistorien på dagsordenen i Danmark. Det skete omkring 1900 i skarp kontrast til den politiske begivenhedshistorie på universitetet. Det var tydeligt, at man "ville noget", og at det foruden det nationale værn drejede sig om det, som Svend Grundtvig generelt kaldte for "sammenlignende dansk Folke- og Culturhistorie." Ideerne vandt ret hurtigt interesse i brede kredse, og i de seneste 25 år har der internationalt, også på universiteterne, været stor interesse for folkelige kulturformer og for at skrive historie "nedefra".

Alle de omtalte miljøer betragtede for hundrede år siden deres stof som 1) både repræsenterende det almindelige og 2) som noget karakteristisk dansk. Alligevel er det, som om denne tilsyneladende uskyldige rækkefølge på begreberne blev byttet om inden for folkemindemiljøet. Materialet blev først og fremmest set som noget nationalt, og dernæst som udtryk for almindelige menneskers kultur. Det skete, selv om man som nævnt udmærket vidste, at filosoffen J. G. Herders teser om klare nationale grænser for folkedigtningen ikke holdt stik. Som nationalkonservative samfundsborgere og som ansvarlige for, hvad man dybest set anså for Danmarks mest danske kildestof var den indre følelse hos folkemindeforskerne dog stærkere end den nøgterne indsigt.

Inden for andre områder er dette heller ikke ukendte forhold. Man må se i øjnene, at særlig romantikkens nationale kerneelementer i form af folkets sprog og folkets minder på den tid var omgærdet med endog meget stærke holdninger, som gør det vanskeligt for os at forstå, hvorfor det kunne være nærmest smerteligt at diskutere ellers erkendte indsigter.

Åbenhed og stille liv

I årene omkring Folkemindesamlingens start 1904 var der generelt stor anerkendelse af de forskellige initiativer, der gennem særligt Axel Olriks og H. F. Feilbergs arbejde blev samordnede ved institutionens etablering. Arbejdet var udpræget tværfagligt og blev hyppigt positivt omtalt i bladene, både fordi samtiden var interesseret i emnet og fordi universitetet på det tidspunkt slet ikke beskæftigede sig med den slags udadvendt forskningsarbejde. Formidlingen blev i høj grad hjulpet på vej af den i 1908 grundlagte forening Danmarks Folkeminder, som fra sin start og mange år frem bl.a. udsendte en imponerende samling af folkelivsskildringer om det dagligliv på landet, som var under hastig forandring.

Fagfeltet dækkede både historisk filologi og dialektologi (spændende fra Olriks middelalderstudier til Feilbergs store jyske ordbog), samtidig indsamling af folkeminder, national etnografi, musiktradition, kulturhistorie og sågar folkepsykologi.

Teologen og filologen H. F. Feilberg er en central skikkelse i udforskningen af dansk folkekultur, før fag som folkloristik, etnologi og antropologi blev etablerede på universitetet. Tilbage fra 1860'erne lavede han nogle af de første skildringer af samtidigt landsbyliv ud fra et samlende, beskrivende perspektiv. Han store Ordbog over Jyske Almuesmål (1886ff.) i fire bind er egentlig også et etnografisk leksikon. Feilberg var i nær kontakt med udenlandsk forskning på feltet og købte sig nærmest fattig på international antropologisk og folkloristisk litteratur, hvad Folkemindesamlingens bibliotek i dag har stor glæde af. Efter negativ på Det kgl. Bibliotek.

Det mangesidede arbejde på den nyetablerede institution blev imidlertid ramt af et hårdt slag ved Axel Olriks tidlige død i 1917, et par år efter han var blevet professor. I et lille miljø kan aktive enkeltpersoner komme til at spille en stor rolle for næsten alle afgørende områder, og Olriks død fik følger, som kom til at række meget langt frem. Allerede omkring 1910 havde han i forbindelse med Tang Kristensens (1843-1929) indsamling gjort opmærksom på det problematiske i, at også samtidsindsamlingen for automatisk blev foretaget ud fra kategorierne eventyr, viser og sagn, som det filologiske middelalder- og renæssancestof var blevet grupperet efter. Indsamlerne burde i stedet udnytte muligheden for at foretage mere samlende skildringer af livet, som det udspandt sig for øjnene af optegneren.[8] Imidlertid var problemet, at ingen tilsyneladende fattede, hvor betydningsfuld advarslen i bund og grund var, og da Olrik var væk, magtede de yngre arkivarer bedre at fortsætte det velkendte

indsamlings- og registraturarbejde end selvstændigt at nytænke ældre forskningsperspektiver.

Arkivaren Grüner Nielsen (1881-1953) opdyrkede dog nye områder inden for musik, sang og dans, men hans medansvarlige kollega Hans Ellekilde fortsatte næsten hele sit arbejdsliv fra 1917 til 1961 med at organisere alt indkommet stof efter 1800-tallets kategorier. Disse genrer var vigtige for filologiens typologiske og sammenlignende studier, men var mildt sagt ikke egnede til at "iagttage den levende helhed" i livet, som Olrik sagde. Ud fra en konkret empirismes synsvinkel blev materialet indsamlet som *ting* og uden kontekst.[9] Opfattelsen af befolkningens almene tilværelse var næsten udelukkende bagudrettet og blev iagttaget gennem et utal af varianter af materialemæssige genrer. Ikke kun i 1800-tallet, men også i halvdelen af 1900-tallet.

Teknisk set var det meste af stoffet stadig godt, men indsamlingsfasens selektering blev retningsgivende for, hvordan det blev arkiveret og anvendt, og begge dele afspejlede forskningsmæssigt et syn, som manglede en konstruktiv historisk kritik og senere i mellemkrigsårene også konfrontation med den moderne antropologi. Denne arbejdede netop med de relative helheder, som både det historiske og samtidige folkloristiske materiale havde så hårdt brug for. En sådan kobling ville imidlertid have været utænkelig i midten af 1900-tallet, for da var det tværfaglige og dynamiske miljø for længst blevet afløst af en stærkere indadvendthed. Konsekvensen var, at Folkemindesamlingen blev stadig mere usynlig og til tider eksotisk. Det er sandsynligvis disse historiske forhold, der primært er baggrunden for, at Folkemindesamlingen i dag har brug for "at blive støvet af", som én af mine kollegaer sammenfatter situationen.

Opbrud i mange retninger

Efter 1960 kaldte forholdene nærmest på et opbrud, men selv om det talte med flere stemmer, kom ungdomsoprørets tone efter nogle år til at sætte sig kraftigt igennem. Den bredere formidling og de engagerede nutidsstudier vandt større fodfæste, og i tidens ånd kom diskussionerne ofte til at stå mellem, om Folkemindesamlingen skulle være en forskningsenhed eller en langt mere formidlende institution, der så sin opgave i at være medierne og et bredt udsnit af befolkningen behjælpelige med deres forskellige spørgsmål.

Uden at det blev officielt præciseret, blev arkivordningsarbejde i forhold til tidligere tider nedtonet. Arkivet blev ganske vist brugt af medarbejderne og af de besøgende, og der blev også indsamlet mange nye former for materiale, men selv om stoffet var "folkeligt" værdifuldt, blev det ikke som tidligere betragtet som relikvier. I den sidste tredjedel af 1900-tallet skete der tilmed en fagpolitisk ændring af faget folkloristik på universitetet, hvor en yngre generation af kandidater og studerende i en periode mistede interessen for det historiske stof til fordel for nutidigt, selvindsamlet materiale.[10] Det betød, at Folkemindesamlingens materiale nok i større omfang blev anvendt af andre forskere og interesserede.

Med hensyn til fastansat akademisk personale blev slutningen af 1960'erne, 1970'erne og delvis 80'erne langt de bedste år i samlingens historie, men til trods for det forøgede personale vil man nok i dag sige, at Folkemindesamlingen overeksponerede sine aktiviteter. Der skulle både drives indsamling, faglig formidling, popularisering, forskning, forlagsaktivitet og udstillingsvirksomhed. Samtidig skulle læsesalsbetjeningen, bogudlån og bytteforbindelser pas-

ses, for ikke at tale om de udenlandske kontakter. Samlingen ville gerne byde på alle tænkbare aktiviteter, men i dag kan vi se, at det ville kræve et helt anderledes volume, såfremt kvaliteten skulle være på niveau med det bedste andre steder.

Fra slutningen af 1980'erne skete der til gengæld trin for trin indskrænkning af det akademiske personale, og fra 1999 kom Folkemindesamlingen til at tilrettelægge meget af sit arbejde ud fra en såkaldt resultatkontrakt med ministeriet, hvad der aktualiserede en ny og bevidst prioritering af mange aktiviteter. I 1997/98 havde Folkemindesamlingen som en af de mindste forskningsinstitutioner under Kulturministeriet fået sektorforskningsstatus, og i 2001 gennemførte ministeriet en ny ledelsesstruktur på stedet.

Disse forhold har gjort, at Folkemindesamlingen nødvendigvis har måttet gentænke både organisation og ressourcer i forhold til sine samlinger og sin mission i det samfund, den er del af. Det er en proces, der ikke klares i en håndevending, og for at arbejdet skal have mulighed for at folde sig ud, er det nødvendigt at kunne forklare både mål og midler indadtil som udadtil. Det betyder, at planen skal være rimelig gennemskuelig.

Redefinering?

Hvorvidt de aktuelle omstillinger vil resultere i et egentligt nybrud, kan kun fremtiden dømme om. På Folkemindesamlingen oplever vi det imidlertid sådan, at vi er begyndt på noget nyt. Denne opfattelse ser ud til at bunde i, at vi er i gang med at prioritere initiativer, hvis heldige gennemførelse er af afgørende betydning for fremtiden. Det giver naturligvis en vis spænding, men hidrører nok særligt fra, at vi for første gang i mange år er tvunget til at tænke stort set alle elementer sammen i forhold til hinanden.

Dermed har vi bl.a. måtte drage nogle af de konklusioner, som forfædrene ikke drog af deres faglige indsigter, og dermed har vi været tvunget tilbage til kernespørgsmålet om, hvorvidt og eventuelt hvorfor samlingen er relevant i nutidens samfund. Og skal vor egen samtid prioriteres i forhold til det historiske stof eller omvendt? Skal man lige så stille "glemme" det gamle, nationale indsamlingsarbejde, og dermed størstedelen af arkivet, og i stedet indsamle bredt fra vor egen nutid?

Samtidig har processen affødt en prioritering af de faglige aktiviteter, som kan minde om et mindre "blodbad", hvor nogle aktiviteter har måttet nedtones eller udfases, for at andre til gengæld har kunnet trives, vel at mærke på et professionelt niveau.

Jeg tror, at det trods alt har været sundt at skulle artikulere, hvorfor Folkemindesamlingen fx ikke selv skal udgive bøger samtidig med, at den faglige formidling - bl.a. i form af bøger - helst skal fremmes for at skabe større synlighed og faglig anerkendelse for institutionen. En sådan beslutning medfører nye udfordringer i form af spørgsmål om, hvordan samlingen gennem fonds og lignende eksterne ressourcer får skabt økonomisk garanti for udgivelse af forskningsresultaterne, helst på kommercielle forlag med et effektivt distributionsapparat.

Når man selv på baggrund af nye økonomiske eller administrative vilkår har været igennem nogle af disse overvejelser, ser man på andre institutioners præsentation af sig selv og deres samlinger med anderledes øjne. Det gælder næsten alle former for store og små arkiver, kulturhistoriske museer og delvis

også kunstsamlinger, og man kan også læse meget ud af institutionernes års- og forskningsberetninger. I det hele taget kan man lære meget af blot at betragte sine naboer. Både ved at overtage deres gode ideer og ved at blive opmærksom på, hvilke veje man ikke skal gå.

Jeg skal ikke her gennemgå alle Folkemindesamlingens planer eller aktuelle indsatsområder, men holde mig til et par hovedpunkter, hvor andre sandsynligvis vil kunne genkende momenter fra deres egen institution.

Historie eller nutid

I fagmiljøet omkring Folkemindesamlingen har der gennem en del år eksisteret en vis divergens om, hvorvidt indsatsen inden for både forskning, indsamling og formidling skulle baseres på et historisk eller på et nutidigt perspektiv. Forholdet har paralleller til modstillingen mellem historisk arkivarbejde og optegnelses- eller feltarbejde i ens egen samtid.

Går man til universitetsverdenen, som jo uddanner de fleste af forskningsinstitutionernes videnskabelige medarbejdere, ses det samme forhold, hvad der egentlig er mindre forståeligt. På den ene side findes de historiske fag, som sjældent fører deres egne fremstillinger op til samtiden. På den anden side fag som sociologi, antropologi, etnologi og folkloristik, der for kortere eller længere tid siden både har været historisk og nutidigt orienterede, men som i Danmark og vore nærmeste nabolande er blevet stadig mere indrettet på samtidsstudier.

Efter nøje overvejelser har Folkemindesamlingen ment, at det er forkert at lægge loddet i den ene vægtskål til fordel for den anden. Vi er af den opfattelse, at modstillingen mellem fortids- og nutidsstudier dybest set ikke er en reel problemstilling i forhold til de opgaver, kulturforskningen i Europa står overfor. Folkemindesamlingen har meldt ud, at vi både vil prioritere historiske og nutidige studier med hver deres metoder og teknikker, hvad der ikke altid har medfødt lige positive tilkendegivelser. Jeg er bekendt med, at andre institutioner har parallelle erfaringer inden for andre fagprofiler.

Den fulde begrundelse for denne bevidst arbejdskrævende prioritering er lang, men forenklet sagt bygger argumentet på, at tidsrummet fra Renæssancen til i dag - hvor det på vore breddegrader er muligt at arbejde med almindelige menneskers kultur - ikke meningsfuldt lader sig skille i to ud fra hvor langt "nutiden" hele tiden kan tænkes at række tilbage. Der er andre kulturhistoriske brud, som fx slutningen af 1700-tallet, 1850-90 eller tiden omkring 1950, som det fagligt set ville være mere relevante at bruge som forskelsmarkører. At lade tidsperspektivet opdele af diverse forskningsmæssige arbejdsteknikkers anvendelse som kvalificeret kildelæsning eller interviewteknik, er imidlertid mere traditionelt end egentligt videnskabeligt begrundet.

Moderne mikrohistorisk forskning skulle også sikre mod, at historiske undersøgelser skulle fremstå mindre facetterede end feltarbejdsbaserede studier. Det burde også vække undren, hvis en forsker bevidst afskærer sig fra muligheden for at anskue dele af sit nutidige stof processuelt, fordi vedkommende ikke tilbage i sin grunduddannelse har lært at forene fortidsanalyse med nutidsundersøgelse.

I Europa, hvor man i så udpræget grad tænker sig selv historisk, vil det endvidere være beklageligt, hvis forskerne selv afskærer sig fra også at studere dette fænomen i tid. Som nogle af

de få steder i verden findes der endvidere i de fleste europæiske lande gode muligheder for arkivalsk at foretage kvalificerede historiske undersøgelser helt ned på individ- og landsbyniveau. I vore øjne vil det være besynderligt, hvis kulturforskerne skulle afstå fra denne mulighed, som det større udland med rigt udbytte har udnyttet i flere år.

Når det imidlertid sjældent er muligt at få kandidater, der både behersker historisk og nutidig undersøgelsesmetodik, må man se i øjnene selv at skulle videreuddanne dem, og indtil da ansætte begge slags. Det har Folkemindesamlingen så gjort, indtil andre muligheder skulle vise sig. Ligefrem at tilpasse institutionen til ændrede formål med baggrund i fagafgrænsninger inden for uddannelsessektoren, er næppe holdbart, idet flere af disse grænser ikke pt. kan ses at være i overensstemmelse med tilværelsens faktiske indretning.

Hvilken slags historie?

Når der fra 1960'erne blev gjort op med det historiske perspektiv i meget af den folkloristiske kulturforskning bundede forholdet ikke kun i studenteroprørets optagethed af sin egen moderne samtid, men også i lede ved både disciplinens romantiske arv og den magtorienterede politiske historie, som længe hævdede at være det, man kaldte for rigtig historie. Vi står i dag overfor udfordringen at fortælle både skeptikerne og den brede offentlighed, at der eksisterer en anderledes historie. Vi mener, at et historisk perspektiv er nødvendigt i kulturforskning, såfremt denne forskning skal have perspektiv og stoflig dybde, og at den såkaldt nye historie[11] på en langt bedre måde end den politiske begivenhedshistorie passer til vort materiale om ofte anonyme menneskers kultur.

Opgaven er ikke så meget at konstruere store modeller for kulturel udvikling. Det var, hvad både meget af den ældre folkloristik/etnologi og en del af marxismen havde gjort, og den form for kulturhistorie endte i en historie, som hver på sin måde kom til at se bort fra næsten alle former for menneskeligt nærvær. Udfordringen ser snarere ud til at bestå i at bruge det historiske perspektiv enten analytisk eller narrativt - det vil sige konkret fortællende - og i begge tilfælde med den hensigt, at fremstillingen i et roligt tempo helst skal gøre tilværelsen mere og ikke mindre gennemskuelig. Dermed har vi gennem de konkrete eksempler, der fortælles ud fra, mulighed for nemmere at medtænke historien i vor egen begribelse af nutidens udfordringer.[12]

Til trods for sin kølige betegnelse er "analytisk historie" i stand til at rekonstruere fortidige relationer i nære miljøer på næsten samme måde som en etnograf gør igennem længere tids ophold i en afgrænset lokalitet. På Folkemindesamlingen er en ung historiker i øjeblikket i gang med at undersøge, hvordan folkemindesamleren Evald Tang Kristensens mange visesangeres og eventyrfortælleres hverdag i et midtjysk sogn så ud for 130 år siden.[13] Som produkt af sin tid skrev Tang Kristensen ikke meget om den mundtlige traditions betydning i sine meddeleres dagligdag, men nøjedes med at redde, hvad der på den tid blev anset for at være det bedste og mest folkloristiske stof. I realiteten lidt ligesom i den tidligere indsamling, hvorom Iørn Piø (1927-1998) skrev: "Man havde plukket oldtidsminderne ud af [almuekulturen] og havde ladet resten sidde tilbage."[14] Gennem præcist brug af historiske kilder er det muligt at henføre en mængde forskellige oplysninger om boligforhold, familie, slægt og andre personlige data til de navngivne meddelere, hvis viser og fort-

Evald Tang Kristensen hører til blandt verdens allerstørste indsamlere af folkloristisk stof. Samtidig regnes kvaliteten af hans uhyre omfattende materiale for meget høj. Både fordi han indsamlede det meste selv, og fordi han gennem en udviklet forkortelsesteknik kunne nedskrive stoffet samtidig med at han fik det fortalt ude hos folk selv. I dag ville vi kalde ham for en tidlig moderne "feltarbejder", men interessant nok findes der uhyre få billeder af ham "i felten". Her har han selv på en af sine mange fodture stillet sig i positur hos fotografen i Sindal. Efter positiv i Dansk Folkemindesamling.

ællinger i dag ligger i samlingens arkiv. Dermed bliver vort eget arkivmateriale, som indeholder meget menneskeligt kød og blod, sat ind i en stoflig hverdag, som det umuligt selv kan generere.

Et andet projekt inden for denne form for historie handler om en undersøgelse af omkring 600 breve, skrevet af almuesoldater under krigen 1848-51. Herigennem er det muligt at undersøge, om den menige landsoldat overhovedet havde noget personligt begreb om danskhed og nationalitet i den form, som via officererne og de frivillige i krigen er gået over i den store historie som "ånden fra 48". Den moderne nationale bevidsthed i de bredere lag af befolkningen ser foreløbig ud til at være et langt senere fænomen end hidtil antaget.[15]

Historien som fortælling handler derimod om, hvordan vi momentvis er i stand til at overskride vor egen hverdaglige forståelseshorisonts begrænsninger i mødet med det historisk og kulturelt fremmede.[16] Lidt af det samme fænomen kender de fleste også fra eventyr og sagn, hvad der i sig selv er interessant for et folklorearkiv.

Gennem arbejde med en både transparent og eksempelrig historiefremstilling

er det muligt for forskerne at præsentere læserne eller tilhørerne for fortællinger om livet i andre verdener, end dem vi selv lever i, om end de er lokaliseret i det samme land. Dermed skabes en konstruktiv distance til vor egen livsverden, som i sidste ende kan være med til at gøre os klogere på os selv gennem konfrontationen med andre, men dog menneskeligt sammenlignelige forhold. Selv har jeg forsøgt at præsentere et eksempel på denne fremstillingsform i bogen *Lykkemagerne*, hvor både fordele og omkostninger i samfundets modernitet siden 1700-tallet blev spejlet i den fortalte historie fra et midtsjællandsk godsområde.[17]

På den måde kan små historier om mennesker i et par sjællandske landsbyer, hvor man næsten kommer til at kende de enkelte personer, ende med at blive såkaldt stor historie. Selv om vi med vore hoveder forstår den store historie, er det dog i bund og grund den lille, der lejrer sig i den dybere bevidsthed. Det ser også ud til at være den form for historisk fremstilling, der svarer bedst til meget af Folkemindesamlingens stof; en mulighed, det ville være dumt ikke at udnytte i både bøger, artikler og foredrag rundt om i landet.

Hvorvidt en eventuel moderne udgave af Svend Grundtvigs "Folke- og Culturhistorie" i dag bør benævnes antropologisk historie, historisk kulturanalyse eller blot kulturhistorie er næppe af større betydning. Det vigtigste er, at den holder fast ved at være en menneskelig og samfundsforankret kulturhistorie, så den ikke degenererer til kun at beskæftige sig med systemer eller med pittoreske småemner.

Vor egen tid

Lige såvel som historien skal være en del af Folkemindesamlingen, skal den ikke fylde det hele, endsige udfylde en plads, der alene har med fortiden at gøre. Vi må aldrig glemme, at historie ikke har megen livskraft over sig, hvis ikke den på forskellig måde kan bruges i det liv, som vi lever i dag. Ellers bliver historieperspektivet alene til en slags fortidsfiksering.

Her henleder 1800-tallets folkloristiske indsamlingstradition opmærksomheden på, hvordan proportionerne nemt kan skævvrides. Dengang blev det meste af indsatsen lagt inden for samtidsindsamlingen i marken, men perspektivet var næsten entydigt fortidsorienteret. Det gik ud fra antagelsen om, at de ældste folkeminder i hvert fald rakte direkte tilbage til middelalderen, og da det gamle stof forsvandt dag for dag og samtidig ikke kunne erstattes, var det dette, der blev vurderet højst.

Siden midten af 1900-tallet har det stået klart, at folkloristisk materiale i form af kategorier som eventyr, viser, sagn mv. ikke mere kunne indsamles som levende tradition, hvad der forledte nogle forskere til at mene, at Folkemindesamlingens virke dermed måtte være afsluttet.[18] Forskere som Laurids Bødker (1915-82) forsøgte i 1960'erne og 70'erne at udpege nye traditionsformer som afløsere for Grundtvigs gamle genrer. Fx hævdede Bødker, at nutidens byfester kunne tolkes som videreførelse af landbosamfundets høstfester eller af de gamle sommer-i-by skikke,[19] men forestillingen vidner om, at en del af fagmiljøet på det pågældende tidspunkt ikke havde megen forbindelse med hverken almindelig historisk stringens eller samtidens sociologiske/antropologiske betragtningsmåder.

I dag må vi klart vedgå det umulige i at stå vagt om de gamle genrer fra det ældre materiale, endsige gennem imitation revitalisere dem i indsamlingen.[20] Det har været forsøgt, og resultatet blev

en folkloristik, som næsten udelukkende kom til at omfatte tilværelsens små, eksotiske træk uden megen indbyrdes forbindelse. De klassiske folkloristiske genrer hører som forskningsparadigme en anden tid til, og det er ikke vanskeligt at udrede den historiske baggrund herfor. Skal der i dag indsamles levende tradition à la trosforestillinger, kommer det primært til at foregå som en integreret del af det almene liv i levende miljøer, som allerede Olrik var inde på, og hvor det vil være uomgængeligt at trække på den professionelle feltforskning siden mellemkrigsårene.

Dette betyder på ingen måde, at Folkemindesamlingens omfattende og velordnede ældre optegnelser bør ringeagtes, som det ofte skete i en periode i den seneste halvdel af 1900-tallet. Her hæftede særlig yngre kræfter sig ved, at meget af materialet som andenhåndsstof ikke var indsamlet efter moderne feltstandarder og at det repræsenterede et forældet borgerligt og romantisk syn på, hvad kultur bestod i.[21]

Uden at ryste på hånden kan man imidlertid roligt vedkende sig historien. For også internationalt er Folkemindesamlingens ældre stof af kvalitet, og fx Evald Tang Kristensens enorme samling tilmed af unik karakter.[22] Stoffet er som alt gammelt barn af sin tid, men det er materiale, som man ikke tilnærmelsesvis kan finde andre steder, og som på flere områder er den eneste indgang til såkaldt jævne menneskers åndelige kultur. Derfor har vi taget den beslutning, nok at stoppe aktiv indsamling efter de gamle principper, men samtidig at modernisere den ældre del af arkivet gennem ompakning, konservering, bedre formidling af indgangene til arkivets bestanddele og gennem præsentation af udvalgte dele af samlingerne på Folkemindesamlingens hjemmeside. Det gælder bl.a. en del af Svend Grundtvigs kendte eventyr, præsenteret i udgaver, som både forskere kan bruge, og som forældre kan læse op for deres børn.[23]

For interesserede specialister, som fx filologer, litteraturforskere, psykologer og komparative folklorister, vil det naturligvis stadig være muligt at arbejde ud fra de klassiske genrer, og det kunne være interessant, hvis det i dag på ny var muligt at få etableret en bredere flerfaglig interesse for udvalgte dele af stoffet, måske startende med et kritisk forskningsperspektiv. Selv har vi på et par offentlige møder analyseret den måde, hvorpå det gamle folkekulturstof, det være sig både tekstligt og musikalsk, oprindeligt blev tolket og brugt nationalt.[24] Fra at anvende stoffet nationalt, studerer vi nu, hvordan materialet blev en del af den kulturelle danske nationaliseringsproces, herunder hvordan særligt betydningsbærende dele af det umærkeligt blev en del af erindringsfællesskabet. Pga. den tunge historiske tradition ville dette næppe i større omfang have kunnet lade sig gøre for en generation siden.[25] Processen er imidlertid lærerig ved, at man også selv bliver mere opmærksom på, hvilke historiske konstruktioner, man står på - eller forventes at forvalte!

Den største udfordring for Folkemindesamlingen er imidlertid generelt at arbejde med, hvordan man igen i større målestok kan aflokke arkivets klassiske materiale ny viden, selv om det vil ske ud fra andre perspektiver end dem, stoffet i sin tid blev indsamlet efter. Her vil det sandsynligvis være frugtbart at ændre synsvinklen og fra først af anskue det ældre materiale i sammenhæng med indsamlerne, i stedet for fortrinsvis at betragte det som noget adskilt fra de individer, der optegnede eller renskrev stoffet med den hensigt videnskabeligt at kunne udsondre dets mest objektive karakter.

Dansk Folkemindesamlings personale i 1906. Ved skrivepulten ses forstander Axel Olrik og forrest til venstre faglig assistent og senere arkivar Grüner-Nielsen. Efter negativ i Dansk Folkemindesamling.

Selv om man ikke i dag kan gå ud og indsamle fx eventyr, kan man alligevel inddrage lidt af det meningsfelt, som eventyrfortælling dækkede i ældre tid. Forskerne har aldrig været enige om hverken eventyrs betydning, brug eller symbolverden og de analytiske inspirationer har været både filologisk/historiske, psykologiske og strukturalistiske. På Folkemindesamlingen har vi imidlertid ment det forsvarligt at gå ud fra, at der gennem flere eventyrgenrer kan spores tilbagevendende temaer omkring forestillingen om det gode versus det onde, om egne handlinger versus skæbnens bestemmelse og omkring længsel og hverdag. Ud over deres konkrete underholdningsværdi har eventyr i hvert fald ud fra ét perspektiv været en måde at fortælle om sine håb og drømme på i en ikke altid forudsigelig verden.

Da vi for et års tid siden tilfældigt fik en antropologisk feltforsker i huset, som oprindeligt stammede fra Brønderslev, startede vi et mands minde projekt om forskellige sociale grupperingers håb og drømme i en by som Brønderslev på ca. 10.000 indbyggere. Arbejdet nyder godt af hendes og hendes families lokale netværk og forsøger at tage så almene, dagligdags fænomener som forestillinger om fremtiden alvorligt, både hos dem, der blev i byen og dem, som i en ung alder valgte at afvandre fra den.[26] Det er vigtigt at understrege, at et sådant projekt ikke kan eller skal opfattes som en substitut for den gamle massive indsamling af eventyrvarianter. Det er imidlertid vigtigt, i det mindste at for-

søge at fylde oplagte emnemæssige "huller", som uvægerligt opstår, når en ældre forskningspolitik lægges om.

Eksemplet med "Håb og drømme" er ret karakteristisk for samlingens nye måde at gennemføre både indsamling og forskning på. Folkemindesamlingen har i 100 år været karakteriseret ved, at den selv systematisk drev aktiv indsamling af stof og ikke kun ventede på, at folk eller institutioner afleverede deres forskellige materiale. Der er ikke tvivl om, at denne politik i gode perioder har givet udbytte, men området hører til dem, der har måttet indskrænkes, fordi andet trods alt blev anset for vigtigere. I dag drives der næsten kun løbende indsamling ad elektronisk vej. Vi håber, at denne nye, stærkt arbejdsbesparende metode vil vise sig farbar, men ellers finder indsamling hovedsagelig sted gennem nøje forberedte projekter.[27]

Stort set al forskningen foregår også gennem projekter. Det har både sikret en større fokusering på mål og midler, en større grad af forskningsformidling (bøger, artikler og foredrag) og flere gennemførte undersøgelser. Det sidste punkt har sin særlige historie, idet Folkemindesamlingen som sektorforskningsinstitution i dag er nede på et objektivt set for lavt antal fastansatte forskere. Til gengæld er vi pt. oppe på fem løsere tilknyttede videnskabelige medarbejdere plus flere associerede forskere, hvor de løstansatte primært er ansat på eksterne eller meget tidsbegrænsede midler. Organisatorisk giver dette meget arbejde med administration og ansøgningsskrivning, men der kommer også meget forskning og indsamling ud af midlerne. Denne organisationsform på institutionen er en nødvendig tilpasning til den herskende politik, og den ser ud til også at kunne iagttages andre steder: Hvis institutionen ikke ønsker at drosle ned, kan aktiviteterne kun holdes ved lige gennem færre fastansatte og flere løstansatte, som år efter år bevæger sig fra job til job.

Vi har organiseret Folkemindesamlingens projekter under nogle overordnede programmer som Indvandring og kulturmøde, Kulturelle fortællinger, Musik og kultur samt Historiske verdener.

For et par år siden måtte vi beklageligvis konstatere, at hverken vi eller vore forgængere havde prioriteret de seneste godt 30 års indvandring i Danmark. Det var ikke sket bevidst, og udover lidt materiale om jøder og sigøjnere var der også på musikområdet blevet indsamlet noget stof fra indvandrere fra Balkan og Centraleuropa. Den mere massive indvandring fra Tyrkiet, Jugoslavien og Pakistan og senere også flygtninge fra andre lande var stort set ikke repræsenteret, og det kunne give ubehagelige mindelser om, at samlingens "kernedanske" image fra mellemkrigsårene var intakt. Samlingen kunne ganske enkelt ikke være situationen bekendt rent forskningspolitisk.

I samråd med professor Karen Fog Olwig, som på det tidspunkt var medlem af institutionens lovbefalede forskningsudvalg, og sammen med nogle yngre kandidater, udformede vi en stribe mindre projekter under programmet Indvandring og kulturmøde. Indtil nu har der blandt andet været unge indvandreres deltagelse i dansk foreningsbaseret idræt, i børns opfattelse af at høre til i deres forskellige fysiske miljøer, i mødet mellem arabiske og danske traditioner i københavnske børnehaver, og i pakistanske arrangerede ægteskaber sammenlignet med danske landboægteskaber i 1800-tallet.[28]

Alle projekterne bygger på aktuelt interview- og optegnelsesarbejde, specielt i Københavnsområdet. Hvert projekt er som forventet kommet ud med sit særlige bidrag, men samlet tegner der sig et slags fælles resultat i form

af et korrektiv til de stærkt sensationsprægede beretninger om vold og massive integrationsvanskeligheder, som pressen hele tiden bringer til torvs. Der eksisterer givetvis mange problemer, men der foregår hver eneste dag også stribevis af aktiviteter, som viser de højst komplekse veje, integration i praksis foregår på. Dermed får vi ny indsigt i, hvordan kulturtræk ikke bare forenes eller støder mod hverandre, men sammen er med til at skabe noget tredje, som nærmest er nyt. Disse anderledes historier om, hvordan kultur skabes og omskabes, ser ud til at blive Folkemindesamlingens indvandring- og kulturmødeprograms særlige bidrag til den almene forskning på feltet. Til efteråret vil forskerne selv diskutere deres resultater offentligt og vil senere udgive foredragene som bog.[29]

Arkiv og forskningsinstitution

Som det er fremgået, er Folkemindesamlingen stadig et offentligt arkiv og en forskningsinstitution – ligesom for 100 år siden. Det kan derfor synes, som om vi uden de større overvejelser blot er fortsat med det, som institutionen altid har gjort. Det modsatte er imidlertid tilfældet. På baggrund af mange drøftelser har vi valgt ikke at forsøge at lave institutionen om til en folkloristisk publicservice enhed, at blive del af et større oplevelsescenter eller at blive en ren formidlingsinstitution. Der er ikke noget forkert i at være alt dette. Ser man sig om blandt andre museer og samlinger, er der tydeligvis institutioner, der har valgt anderledes end vi, som prioriterer kulturforskningen og forskningsformidlingen.

De kommunikative, aktiverende og billetsælgende aktiviteter er af forståelige grunde stærkt i vælten i disse år, og det er ikke svært at finde institutioner, der lige så stille omlægger deres virke til noget andet end det, institutionen blev skabt til. I nogle kulturinstitutioners annoncering får den interesserede at vide, at institutionen særligt henvender sig til fx en bestemt aldersgruppe af befolkningen eller at det er hyggeligt at være der, men ikke altid hvad institutionen er til for. Den politik er blevet populær, fordi de ansvarlige gerne vil have penge i kassen til at overleve for, og det er forståeligt.

Skulle Folkemindesamlingen gøre det samme, tror jeg imidlertid, at det inden længe ville blive vores død. Samlingen ville miste de mest forskningskvalificerede medarbejdere og vore samlingers karakter i form af beskrevet papir vil slet ikke kunne konkurrere med institutioner med mere farverige "genstande" som fx kulturhistoriske museer og kunstsamlinger. Man må se i øjnene, at ikke alle kulturinstitutioners samlinger har en karakter, der i samme grad er oplevelsesrelevant eller egnet til familieaktiviteter.

Det vil i det hele taget næppe være meningsfuldt for de besøgende, hvis alle satser på næsten det samme. De egentlige professionelle krav, vi står overfor, er nok at rendyrke kvaliteterne ved det særlige, vi kan tilbyde, det være sig det spejlende, det videnskabelige, det refleksive, det poetiske m.v. og perfektionere netop dét. Det er sværere, men bestemt ikke umuligt.

Når vi på Folkemindesamlingen kritisk har drøftet vore egne samlingers gode og dårlige sider, læsesalsservice, forskning, publicering, den mundtlige formidling mv. har vi gennem sammenligning med andre og større institutioner været nødt til benhårdt at definere, hvad vor egen særlige profil er, og hvad den burde være. Her er det vigtigste ikke at have for øje, hvor man måske

Efter vanskelige pladsforhold på først Det kgl. Bibliotek og senere i forbindelse med Danmarks Biblioteksskole på Amager, kunne Folkemindesamlingen i 1997 flytte ind i "Fisken", en lav bygning i forlængelse af Den sorte Diamant. I Fisken har også Kvinfo og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab til huse. Foto: Hans Christian Jacobsen i Dansk Folkemindesamling.

ligner andre (større eller rigere) institutioner, for derefter at forsøge at gøre som dem, men derimod at påpege, hvor man ikke ligner dem for dernæst at definere forskellene kvalitativt - hvis de altså kan bære det.

Det var i denne proces, vi i nærmest nyt lys så Folkemindesamlingens arkivs ganske unikke karakter, som man beklageligvis selv nemt kan glemme i det daglige arbejde. Det vil nok være uklogt for Folkemindesamlingen blot at sammenligne sig med alle andre arkiver i Danmark. Det er ikke begrebet arkiv forstået som et sted, man gemmer gammelt papir mv., der giver os identitet eller berettigelse i samfundet. Man gemmer også mængder af dokumenter, fotos, lydbånd og speciallitteratur - endda i langt større omfang - på Statens Arkiver og Det kongelige Bibliotek eller på museer og lokalhistoriske samlinger overalt i landet. På Folkemindesamlingen er hele arkivet derimod rettet mod dagligdags menneskers ikke-materielle liv og kultur, og trods sin forholdsvis moderate størrelse er samlingen Danmarks centrale arkiv for den type af stof.

Vi har i det daglige et aldeles ypperligt forhold til bl.a. Rigsarkivet, men ret beset er Rigsarkivet magtens arkiv, hvor kongen og senere de centrale myndigheder opbevarer deres dokumenter. Før demokratiets indførelse hed Rigsarkivet af forståelige grunde Geheimearkivet, det hemmelige arkiv. Selv om begge institutioner teknisk set er fælles om at være arkiver, er Folkemindesamlingen en insti-

tution for næsten det modsatte. Ikke for øvrighedens politiske og økonomiske forvaltning, men for den almindelige befolkning og deres livsopfattelser, erindringer, tro og traditioner. Alt det, som ikke rager op, men som spejler det almindelige og til hverdag føjer tilværelsen sammen til noget meningsfuldt for mennesker.

Det vil i vore øjne være katastrofalt, hvis vi ville forsøge at nedtone Folkemindesamlingens arkivfunktion, fordi arkivet de facto er præget af 1800-tallets nationalromantiske indsamling. Folkemindesamlingens optegnelser skal ikke over én kam igen pumpes op til at være hele nationens selvforståelse i et stadig mere flerkulturelt samfund, fordi den genkomne interesse for nationalitet så hyppigt bruges til med malmrøst at tale om national eller kulturel "arv". Der er i øjeblikket penge i kulturarven, og dem vil vi alle gerne have fat i, men Folkemindesamlingens egen historie viser, at biologiske metaforer som national arv skal bruges med varsomhed, for at der siges noget reelt.

Derimod vil vi gerne fortælle omverdenen, hvad præcist vort unikke arkiv og dets kulturelle emneområde i dag kan bruges til, og vi kan forhåbentlig glæde andre mennesker ved selv at demonstrere det i skrift og tale.[30] Desuden tager Folkemindesamlingen fat på nationalitetsspørgsmålene i samfundet ved stille og roligt at gøre dem til genstand for kulturel analyse, så vore omgivelser bedre kan få indsigt i, hvor stærke holdninger det nationale rører ved, og hvordan nationalfølelse og politisk nationalisme gennem historien er blevet symboliseret op til i dag. Det er ikke vort arkivmateriale i sig selv der er nationalt, men derimod eventuelt brugen af materialet ud fra en national/nationalistisk hensigt, som ikke er iboende i stoffet selv.

Folkemindesamlingens egen historie bliver dermed en form for lærestykke; altså noget, vi alle på udvalgte områder kan tænke vor samtid ud fra i et dybere historisk perspektiv. Det anser vi for at være formidling med mulighed for et vist minimum af langtidsvirkning.

Forskningsformidling

Folklorearkiver kan i dag ikke blot lade stå til uden at røbe, at man ikke magter at forholde sig til, hvad der sker omkring én. Det gælder i Danmark som i andre lande. Det er for os ikke et spørgsmål, om Folkemindesamlingen skal justeres eller ej. Hvis vi ikke gjorde det, kunne vi med rette kritiseres.

Da samlingen imidlertid klart har et volumenproblem, som vi næppe får løst ved større basisbevillinger, har vi i høj grad brug for en relativt set større synlighed i samfundet. Selv om Folkemindesamlingen i dag gennemsnitligt beskæftiger 17-18 personer, vil den næppe nogensinde blive blot en halvstor institution. Større synlighed er måske for mange ikke en kvalitet i sig selv, men for os er den i øjeblikket nødvendig, for at ros og ris offentligt kan vejes op mod hinanden, for at vi kan få gjort opmærksom på vort emne omkring de anonyme menneskers kultur, og for at fonde og bevillingsgivere jævnligt hører institutionens navn. Det er dagens vilkår; sandsynligvis også for mange andre.

Derfor bliver den videnskabelige forskning på en samling som Folkemindesamlingen det drivmiddel, som bedst fremmer arkivets emnefelt som institutionens hovedmål. Ligesom arkivet - med frugtbart supplement fra andre samlinger - og dets særlige emneområde også danner platform for forskningen. De er gensidigt afhængige af hinanden.

Denne forskning er uomgængelig af t[illegible] grunde. For det første, fordi forskningen bruges i den professionelle opbygning og

vedligeholdelse af samlingerne, og for at kunne servicere den mere forskningorienterede del af publikum, enten gennem IT-baserne eller manuelt på læsesalen. For det andet fordi det karakteristiske ved Folkemindesamlingens formidling er, at det i langt overvejende grad er den humanistiske videnskabsbaserede formidling, der er vort mest markante tilbud udadtil.

Meget relevant formidling på mange kulturinstitutioner varetages af medarbejdere, som aldrig selv har forsket, og adskillige interessante udstillinger bygger på megen viden, som institutionen ikke har skabt eller har mulighed for selv at tilvejebringe. Det er et faktum, som der de fleste steder også er gode forklaringer på.

Folkemindesamlingens formidling er generelt set anderledes, og det er i vore øjne denne forskel, vi i endnu højere grad skal dyrke. Samlingens forskningsbaserede formidling ses i den mængde - i forhold til antal forskningsårsværk - af videnskabelige og populærvidenskabelige publikationer i form af bøger og artikler, der hvert år skrives, og i det antal af forelæsninger, kommentarer og såkaldte folkelige foredrag, der præsenteres rundt om i landet, foruden i de elektroniske medier.[31] Disse foredrag og indlæg bygger i overvejende grad på oplægsholdernes egen forskning, og det ved en del af publikum efterhånden. Det er også vort indtryk, at mange værdsætter det. Ved siden af netformidlingen er det kvalificerede foredrag igen ved at blive populært, og det vil nok være ufornuftigt at skære denne del af vor praksis bort. Hvor beskedne de enkeltstående indslag end kan synes rundt om i landet, må Folkemindesamlingens mange, bredtfavnende foredrag som helhed siges at være et såkaldt fyrtårn.

Foruden at Folkemindesamlingens forskning optræder som et delmål, kan den altså siges at være et nødvendigt middel til realisering af samlingens særlige form for formidling - en ekspertise som ikke kan erstattes andetsteds fra. Dermed er vi tilbage ved strategiens tilsyneladende beskedne udgangspunkt, synligheden. Det er den videnskabelige og populærvidenskabelige formidling, der skal danne baggrund for den større synlighed i samfundet, som er nødvendig for, at Folkemindesamlingen fortsat kan gro. Sammenhængen mellem disse tre til fire operative led i form af arkiv/emneområde, forskning, forskningsbaseret formidling og større synlighed betragter vi selv som det bedste bud på overlevelse.

Det kritiske blik skader ikke

Ovenstående konklusion på omdrejningspunkterne i de kommende års arbejde kan måske synes stærkt forpligtende, idet videnskabelig forskning og primær forskningsformidling normalt regnes for såkaldt tunge områder. På baggrund af den beskedne visualitet i det meste af Folkemindesamlingens materiale er det imidlertid nok her, at én af vore styrker ligger. Og forskning skal i denne sammenhæng forstås som aktiviteter baseret på udforskning "i marken", på arkiver og lignende og ikke som kulturvidenskab baseret på strukturkonstruktioner eller arbejde med såkaldt diskursive formationer.

Forskningen på Folkemindesamlingen kører i øjeblikket tilfredsstillende, og passer som kerneaktivitet også godt til arkivet, til den historiske tradition på institutionen og til omgivelsernes interesse for almindelige menneskers kultur, danskhed, nationalitet og traditioner.

Det bør dog ikke glemmes, at politikken også har karakter af at være en ba-

lance på en knivsæg. Aktivitetsniveauet holdes intakt, så længe det er muligt at få mere eller mindre alternative midler til det. Ligesom Philias Fogg fra London på vej over Atlanterhavet håber vi imidlertid, at kunne holde dampen oppe, til vi når målet.

Det er som regel først når man ser skæbnen i øjnene, at man gentænker sin institutions dybere mening og for alvor overvejer kvaliteten af aktuelle aktiviteter. Det skal ikke skjules, at det for mange medarbejdere også kan være en ubehagelig proces, om end det i sidste ende er livgivende for institutionen. Tilvalg fordrer som bekendt fravalg. Og bevidste prioriteringer, som hele tiden videreudvikles, ser i disse år ud til at være nødvendige, hvis det særlige, man tilbyder, skal blive blot nogenlunde synligt i det virvar af udbud, som det private og efterhånden også det offentlige marked hele tiden præsenterer.

Indpakningen kan eller skal næppe måle sig med reklameindustriens overflødigshorn, som de færreste alligevel har mulighed for at efterligne. Om det, kulturinstitutionen tilbyder, altid er lige farvestrålende er på lang sigt næppe det vigtigste, men derimod, om der er vitaminer i det. Det vil sige, om i det mindste dele af det som formidles, er så vedkommende, at det kan bruges til noget af mennesker. Ellers glemmes eller forsvinder det hurtigt som alt andet glimmer.

Noter

1. Tak til Else Marie Kofod, Jens Henrik Koudal , Thea Aarup Kristensen og Mikkel Rytter for kommentarer til nærværende artikel, om end ansvaret for de fremførte synspunkter alene er mit.
2. Hvad forskningen angår, eksisterer der institutioner, der ikke er gearet til det eller ønsker at forske, andre vil gerne, men har vanskeligt ved at finde tid til forskningen, nogle steder har medarbejderne forskningsmulighed og atter andre steder forskningspligt. En del af institutionerne med pligt til at drive forskning er såkaldte sektorforskningsinstitutioner. Det betyder bl.a., at de er under tilsyn af statslige forskningsudvalg, og at deres forskning skal være på niveau med universiteternes. Igen er forskellen mellem store og små humanistiske sektorforskningsinstitutioner omfattende.
3. Præsentationen har oversigtens karakter og medtager stor set ikke de områder, der særligt er omfattet af resultatkontrakten med Kulturministeriet. For en kort præsentation af denne se www.dafo.dk. "Resultatkontrakt".
4. For en bredere skildring af Folkemindesamlingens historie og arkivets indhold se Jens Henrik Koudal: Folkeminder og dagliglivets kultur. Indføring i Dansk Folkemindesamlings arkiv, 2004.
5. Allerede nævnt i 1. bind af kildeudgaven Danmarks gamle Folkeviser, Forord s. Xf, udg. af Svend Grundtvig 1853-54. Skandinaviske forhold – inkl. islandske – er uhyre vanskelige at skelne fra hverandre og for flere visers vedkommende stammer de sydfra, dvs. fra det tysksprogede Europa. Dette var da modige ord at udtale af en videnskabsmand og tidligere løjtnant fra krigen 1848-51.
6. Folkekulturen kunne fx blot forstås i forhold til andre kulturer eller eventuelt som lokal/regional/markedsmæssig tilpasning. De fleste eventyr, viser, danse mv. har vi fælles med resten af Europa, men naturligvis har folk i Danmark præget denne fælleseuropæiske arv på *deres* måde.
7. Se fx Aarbog for dansk kulturhistorie, udg. af Poul Bjerge 1891-1900.
8. Axel Olrik: Dansk Folkemindesamling, i samme red: Fra Dansk Folkemindesamling, 1908, s. 10f.
9. Jf. også Dan Ben-Amos: Toward a Definition of Folklore in Context, i: A. Paredes & R. Bauman red: Toward New Perspectives in Folkelore, 1972.
10. Se fx Rørbyes forsøg på en opdeling af det lille fagområde mellem deskriptiv "historisk folkloristik" og problemorienteret "tolkende folkloristik", som imidlertid har tendens til at overse den omfattende internationale folkekulturforskning, som er kendetegnet ved både at være historisk og "tolkende". Birgitte Rørbye: Aktuelle forskningsretninger i folkloristikken, Tradisjon 1/1998, s. 22.

11. Også mere præcist kaldt for den nye kulturhistorie, se fx Palle Ove Christiansen: Kulturhistorie som opposition, 2000, spc. kap. 4 og 5.
12. Jf. Palle Ove Christiansen: Kultur og historie, 1995, kap. 5, og samme: At tænke med fortiden, 1066 Tidsskrift for historie 1/ 1999.
13. Praktikprojekt ved stud.mag. Christian Thomsen. Projekttitel: "Kilder og mennesker".
14. Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning, 1971, s. 18.
15. Projekt ved forskningsassistent Søren Frost. Projekttitel: "Nationalfølelse blandt almuen?"
16. Historiefortællingen stammer fra græsk historie. I sin nutidige form er den bl.a. influeret af filosoffer som Hans-Georg Gadamer og Paul Ricoeur.
17. Palle Ove Christiansen: Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden, 2002.
18. Så sent som i 1980'erne personligt meddelt af en arkivar, som selv indtog dette standpunkt.
19. Arkivar (og senere professor) L. Bødker i forbindelse med foreningen Danmarks Folkeminders 50 års jubilæum omtalt i Århus Stiftstidende 27/3 1958 og Politiken 20/3 1958, hvor Politikens journalist selv skriver, at påstandene virker uholdbare. På trods af et langt livs kraftigt formidlet oprør frigjorde Bødker sig stort set aldrig fra den gamle folkloristiks kategorier, og samme argumentationsform kan også følges gennem hele hans Talt og skrevet 1940-1974, (red: F. Hemmersam) 1975.
20. For flere kommentarer til dette problem i skandinavisk folkloristik i en brydningstid se Gun Herranen: Folkloristikens aktuelle paradigm, 1981.
21. Denne holdning havde også at gøre med disciplinen folkloristiks lange interne identitetsdrøftelser efter den klassiske folkemindeforsknings tid var forbi. Selv en moden forsker som Piø ser sig i sin bog Folkeminder og traditionsforskning, 1971, s. 35ff. nødsaget til at skelne mellem hvad han kalder for primært og (andenhånds) orienterende kildemateriale. Det har tilsyneladende at gøre med, at han er mest skeptisk, jo tydeligere det er, at materialet nødvendigvis må ses i sammenhæng med den subjektive indsamler, som også renskriver det etc. Materiale og indsamler skal i den tids optik helst kunne skilles ad, for at det førstnævnte skal hævdes at have ("primær") videnskabelig kildeværdi.
22. Dette arkiv regnes af kendere for det største personarkiv af sin art i både Europa og Amerika. De fleste af optegnelserne er tilmed nedskrevet samtidig med at de er meddelt af informanterne.
23. Se www.dafo.dk. Se venligst under Kildesamlinger/ Folkeeventyr "Svend Grundtvigs eventyr".
24. Folkemindesamlingens temadag på Det kgl. Bibliotek "Musik og danskhed" 15/11 2003 og jubilæumssymposiet 2/4 2004 "Veje til danskheden".
25. Den eneste klare undtagelse er mig bekendt Bengt Holbek, som da var ansat på universitetet, se fx hans oversigt over faget folkloristik i Københavns universitet 1479-1979 og artiklen Opfindelsen af folket, Norveg: Tidsskrift for folkelivsgranskning, 34, 1991.
26. Ved forskningsassistent Thea Aarup Kristensen. Projekttitel: "Håb og drømme fra Brønderslev"
27. Dog må ad hoc indsamling nødvendigvis foretages, når en særlig mulighed byder sig til.
28. Ved projektforsker Sally Anderson og forskningsassistenterne Marianne H. Pedersen og Mikkel Rytter. For disse og andre forskellige undersøgelser se www.dafo.dk. "Udvalgte projekter".
29. I serien "Folkemindesamlingens kulturstudier", sandsynligvis som nr. 8 og med den foreløbige titel: Den stille integration. Serien begyndte at udkomme i 2002.
30. Det seneste initiativ (v. Else Marie Kofod) i anledningen af H. C. Andersens 200 års dag er en tekst- og CD udgivelse af nogle af de almueeventyr, som digteren har brugt som forlæg for flere af sine mere kunstneriske eventyr læst af Ghita Nørby; noget som kun de færreste er opmærksom på.
31. Se www.dafo.dk. "Forskningsberetning 2003".

Debat

Fra billeder til makulatur

Af Kim Furdal

Fortid og Nutid, marts 2004, s. 42-57

Billeder har traditionelt haft en særlig, næsten urørlig status på kulturinstitutionerne. Mens vi gerne sender arkivalier gennem makulatoren eller til forbrænding, har vi ladet billeder tage stadig mere plads på reolerne. Men har vi råd til denne holdning, og efter hvilke kriterier skal vi i givet fald sortere de billeder ud, som skal sendes gennem makulatoren? Arkivar Kim Furdal, Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, fremlægger her nogle overvejelser i forbindelse med udarbejdelse af en indsamlings-, bevarings- og kassationsplan for fotografisk materiale på Instituttet, som netop er blevet færdig.

Kim Furdal (f. 1959,) cand.mag. i 1988. Har siden 1994 være leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa. Har skrevet bøger og artikler om bl.a. kommunal historie, demografisk historie, kvartersdannelser og lokalhistoriens historie.

Billeder har på mange måder en særlig status på de kulturhistoriske institutioner. Formidlingsmæssigt er billeder og film kulturinstitutionernes klenodier, som i udpræget grad hænger sammen med billedets ontologiske status. Lige side opfindelsen af fotografiet i slutningen af 1830'erne og ikke mindst med Henry Fox Tabots bog *"The Pencil of Nature"* fra 1844, er fotografiet blevet opfattet som lysets egenhændige tegning af naturen på lysfølsomt papir med fotografen som den neutrale kameraholder. Følger man dette tankesæt, kommer såvel læg som lærd med fotografiet umiddelbart helt tæt på fortiden uden "eksperternes" fortolkninger. Lyset lyver ikke, men maler sine portrætter af personer, gader, begivenheder og situationer fast på det lysfølsomme papir. Og hver gang fotografen trykker på udløseren, brænder lyset samtidig dette tankesæt ind bag nethinden på fotografen og beskueren.

Her finder man en væsentlig del af forklaringen på, at kulturinstitutionerne har været ekstremt tilbageholdende med at foretage kassation af billeder, for hvem vil kassere denne direkte genvej til fortiden? Dette gælder også Kort- og Billedsamlingen på Det Kongelige Bibliotek med landets største billedsamling, som først nu er ved at udarbejde en nedfældet plan for indsamling, bevaring og kassation af billeder. Her er vi tydeligvis et skridt bagud for Sverige, hvor Fotorådet och fotosekretariatet ved Nordiska Museet har været i gang med at formulere en politik for kassation af billeder.[1] Inden for de lokalhistoriske arkiver i Danmark er der så vidt vides ingen arkiver, der på

skrift har taget stilling til spørgsmålet. Forskningen har for længst sønderskudt dette tankesæt. Hvem kender ikke de mange eksempler på sovjetstyrets til tider amatøragtige og let gennemskuelige manipulationer af konkrete billeder for at fjerne styrets fjender i den folkelige bevidsthed.[2] Ikke desto mindre har opfattelsen af fotografiet som *the pencil of nature* været levende ikke blot hos befolkningen generelt, men også langt ind i de professionelle kulturformidleres rækker. Det holdningsbærende fotografi bliver ofte synonymt med bevidst billedmanipulation og ikke de mange små og store valg, som fotografen foretager fra valg af papirtype til beskæringer og valg af motiv. Vi berømmer ofte - med rette - Hugo Matthiessens mange smukke og teknisk fremragende købstadsportrætter, men glemmer ofte det meget bevidste valg af motiver og belysning, som han foretog. Billederne blev taget tidligt om morgen og kun i sommerhalvåret uden regn og skyer på himlen. Som Anders Linde-Laursen har udtrykt det, er billederne ofte komponerede, så de giver en tidløs og idyllisk stemning, som giver bindingsværkshusene, der ofte er motivet, et charmerende præg. Personer optræder sjældent og da kun som skygger eller til at give gadebillederne dybde.[3] Dermed får vi ikke indtryk af den fattigdom og de dårlige boligforhold, som var hverdagen for mange af beboerne, da Hugo Matthiessen tog billedet. Men som retfærdigvis heller ikke var hans ærinde. De teknisk gode, smukke og pittoreske billeder er imidlertid oplagte som illustrationer og er hyppige gæster i købstadsbiografierne.

Sådan var den udbredte opfattelse i alt fald ind til for få år siden, hvor programmørerne bag fotoredigeringsprogrammet *Photoshop* revolutionerede vores opfattelse af fotografiet. I dag kan enhver velbegavet skoleelev digitalt ændre et hvilket som helst billede, uden at beskueren har en kinamands chance for at gennemskue falskneriet uden en viden om den virkelighed, billedet forsøger at beskrive. Mennesket er for alvor blevet herre over billedet og dermed den historie, som billedet overleverer til eftertiden. I dag kan fotografen trykke på udløseren vel vidende, at billedet kan ændres, hvis "virkeligheden" ikke er optimal. Jeg talte for nogle år siden med en grafiker, der havde været ansat ved et dameblad, hvor en af hendes vigtigste opgaver var at fjerne bumser og gøre øjnene mere blå på modellerne. Med den udbredelse, programmer som bl.a. *Photoshop* og *Paint Shop Pro* har fået, er de fleste efterhånden klar over, at billedmediet er en tekst med et budskab, som man må forholde sig kritisk til.

Billedeksplosionen

Denne erkendelse får også konsekvenser for vores holdning til bevaring af billeder. For når billedet er en tekst med et budskab og ikke en divinationsgave, bliver det langt lettere at kassere billeder på lige fod med arkivalier. Denne erkendelse tvinger os dog ikke til nødvendigvis at foretage kassation af denne del af kulturarven. Der kan imidlertid være gode grunde til at formulere en politik for indsamling, bevaring og kassation af billeder. Billedmediet er i dag blevet en helt central del af næsten enhver formidling, ikke mindst på internettet, hvor hjemmesider i dag er næsten utænkelige uden en eller anden form for billedformidling. Det er da også hævdet, at vi i dag er på vej ind i en kommunikationsmæssig middelalder, hvor billedsproget som kommunikation til den brede offentlighed er ved at fortrænge skriftsproget. Samfundet udtrykker sig i "bogstaveligste" forstand i billeder. I det perspektiv er det på flere måder – ikke mindst demokratisk - ilde-

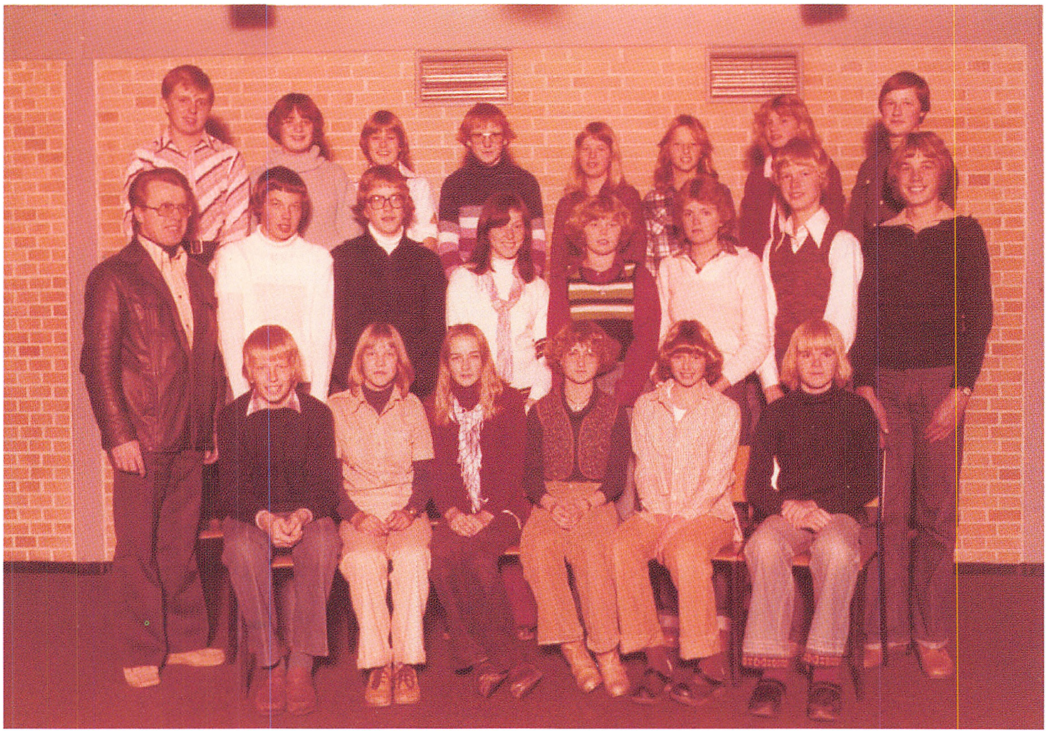

Analoge billeder er lysfølsomme kemiske forbindelser, der ændrer sammensætning under lysets påvirkning. De fleste analoge fotografiske teknikker bygger på metallisk sølv som billeddannende elementer og organiske farverstoffer som billeddanner i farvebilleder. Her er det et klassebillede af en skoleklasse fra Løgumkloster skole i 1979. Selv om billedet kun er 25 år gammelt, er det under tydelig nedbrydning. Således er den blå farve helt forsvundet. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

varslende, at især firmaer som Microsoft og Getty-koncernen i disse år systematisk opkøber billedbureauer over hele verdenen, ligesom en række firmaer forsøger at sætte sig på billedkommunikationen med patenter på centrale billedformater.

Samtidig produceres der billeder i et omfang uden sidestykke i historien. Der er ikke noget samlet overblik over produktionen af billeder, men det er tankevækkende, at en mindre avis som *Der Nordschleswiger* anvender 5.000 – 6.000 billeder årligt. I dag modtager Institut for Sønderjysk Lokalhistorie hvert år ca. 50 CD'er med billeder fra hver af de tre pressefotografer ved *JydskeVestkystens* lokalredaktioner i Aabenraa og Tønder. Dette skal sammenholdes med, at Sammenslutningen af Lokalarkiver i 1997 opgjorde omfanget af de lokalhistoriske arkivers samlinger af negativer og positiver til ca. 11 millioner.[4] Alene disse tal viser med al tydelighed, at det ikke er muligt at drive en arkivinstitution, der indsamler billeder, uden at der samtidig foretages en udvælgelse og kassation. Situationen er ikke af ny dato, men begyndte med introduktionen af Georg Eastmanns billige pocketkameraer *"the Brownie"* til en pris af 1 dollar i 1900. Kameraet gjorde det muligt for

privatpersoner at tage billeder uden de problemer og den faglige viden, som var forbundet med den tidlige fotografiske teknologi. Kameraet blev da også lanceret under det slagkraftige slogan: *"De skyder billederne, vi fremkalder filmen"*. Men først med velstandsstigningen fra slutningen af 1950'erne blev kameraet hver mands eje, som for alvor satte fart i billedproduktionen. Og med fremkomsten af digitale kameraer oplever vi i disse år en vækst i billedproduktionen i et hidtil uset omfang.

Den vækst kan ingen kulturinstitution håndtere uden et meget betydeligt fravalg og kassation af billeder. Det vil også fremtvinge en større erkendelse af, at mange billeder er uden historisk og kulturhistorisk interesse. Kulturinstitutionerne vil i de kommende år være tvunget til at se langt mere kritisk på billedernes tekniske og indholdsmæssige kvalitet end tidligere, hvor et enkelt sløret billede af Gammelkøbing fra 1900 kunne give anledning til begejstring på arkivet. Tankevækkende er det, at Stadsarkivet i Odense for få år siden modtog ca. 900.000 billeder fra en pressefotograf i Odense. Stadsarkivar Jørgen Thomsen var naturligvis glad på Stadsarkivets vegne for denne generøse gave, men med de omkostninger, der i fremtiden skal investeres i registrering, pakning og opbevaring for at sikre fotosamlingerne i blot en nogenlunde overskuelig tidshorisont, er det et åbent spørgsmål om en totalbevaring af så store billedsamlinger nødvendigvis fremover er særlig hensigtsmæssig. Fra norsk hold har man således konstateret, at godt en tredjedel af den norske fotografiske kulturarv er på vej til at gå tabt, hvis der ikke sættes ind med en langt bedre sikring af samlingerne.[5] Fotografisk materiale er bevaringsmæssigt særdeles skrøbeligt, og med de flodbølger af billeder optaget af private og professionelle fotografer efter 1960 må der stilles helt andre strenge og systematiske krav til den tekniske og indholdsmæssige kvalitet af billederne, når billeder fra billedeskaberne efter Anden Verdenskrig for alvor begynder at finde vej til kulturinstitutionerne.

Ser man bort fra de billeder, der skabes i de offentlige institutioners sagsbehandling i bl.a. byggesagsbehandling og i formidlingsmæssige sammenhænge, så skabes billeder helt overvejende i privat regi. Spændvidden strækker sig fra de professionelle presse-, portræt- og kunstfotografer til familiens snapshot, der i langt overvejende grad indeholder billeder fra årets højtider, familiebegivenheder og ferie. Det centrale i denne sammenhæng er, at materialet er privat og dermed ikke underlagt en juridisk afleveringspligt. Opbygningen af offentlige billedsamlinger er altså udelukkende afhængig af en positiv velvilje hos billedskaberne eller giverne. Denne velvilje findes heldigvis i betydelig udstrækning. Der er imidlertid ofte meget store og urealistiske forventninger til bevaring af afleveringerne, idet arkiverne mest betragtes som institutioner, der alene bevarer arkivalier og fotografier, ikke kasserer dem. En opfattelse som rækker meget langt ind i de lokalhistoriske arkivers egne rækker. Positivt bidrager denne opfattelse til at styrke afleveringssituationen. Negativt kan den virke som en boomerang, hvis forventningerne ikke indfries. For en arkivinstitution, der er afhængig af frivillige afleveringer, er det derfor nødvendigt at finde en balance mellem de to hensyn. Hvis ikke en mere systematisk kassation fra frivillige afleveringer skal påvirke antallet af afleveringer negativt, vil det sideløbende med en systematisk kassation af billeder fra private være nødvendigt samtidig at skabe en større forståelse for kulturinstitutionernes "bevaringspolitik".

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie

Disse og andre overvejelser førte i 2003 til, at Institut for Sønderjysk Lokalhistorie udarbejdede en række principper for indsamling, bevaring og kassation af billeder. I det følgende skal jeg kort redegøre for nogle af overvejelserne bag disse principper. På den begrænsede plads er det ikke muligt at komme rundt i alle hjørner af retningslinierne for Instituttets indsamlings-, bevarings- og kassationsplan for fotografisk materiale. For interesserede skal der henvises til Instituttets hjemmeside www.isl.dk hvor man ved at klikke på "konsulent" kommer frem til planen, der ligger som en pdf-fil.

Udgangspunktet for planen er den eksisterende samling på ca. 700.000 billeder, der dækker perioden fra begyndelsen af 1840'erne og frem til i dag. En ikke uvæsentlig tilskyndelse til arbejdet har været, at Instituttet i dag løbende modtager digitale billeder fra tre af landsdelens professionelle pressefotografer, og det på længere sigt er hensigten at få hovedparten af landsdelens pressefotografer ind i denne ordning. Her ligger et valg ud fra den betragtning, at pressefotograferne er dem, som mest systematisk fotodokumenterer landsdelens historie. Samtidig må det også erkendes, at hovedparten af Sønderjyllands lokalarkiver ressourcemæssigt ikke i dag er i stand til at indsamle, håndtere og bevare digitale medier. Set i forhold til ressourcerne tvinger denne målrettede indsamlingspolitik Instituttet til at se nærmere på, hvad vi indsamler og bevarer. Den sidste pointe er væsentlig. Jeg vil ikke afvise, at der findes arkiver, som i kraft af f.eks. frivillige medarbejdere og en god økonomi har mulighed for at bevare og registrere en større del af den fotografiske kulturarv, men en plan for indsamling, bevaring og kassation må nødvendigvis tage udgangspunkt i den konkrete institutions ressourcer, ellers bliver den kun ord, som ikke efterleves. Noget andet er så, at det af hensyn til overskueligheden er nødvendigt med kassation af billeder, og det ikke nødvendigvis er hensigtsmæssigt med en større bevaringsprocent. I slipstrømmen på udgivelsen af *Rosens navn* udtalte Umberto Ecco således, at den største fare for demokratiet i dag er de store mængder af tilgængelig information. Den moderne despot behøver ikke som bibliotekaren Jorge fra Burgos i *Rosens navn* at beskytte munkene mod bibliotekets indhold. Han vælger i stedet at skjule de vigtigste informationer på nettet i mængder af irrelevant information.

Fysisk nedbrydning

Overordnet har planen seks tilgange til spørgsmålet om indsamling, bevaring og kassation. Det er tekniske, motivmæssige, professionelle fotografarkiver, virksomheds- og institutionsarkiver, familiesamlinger og fotokunst. Her skal dog kun fremhæves enkelte af overvejelserne bag planen. De tekniske kriterier er nok de letteste at håndtere. Ind til fremkomsten af det digitale billedmedie var billedet resultatet af en kemisk proces i forbindelse med en lyspåvirkning af lysfølsomt materiale. Derfor er billedmediet et langt mere skrøbeligt materiale end almindeligt papir. Fotografiet nedbrydes og udbleges fra det øjeblik billedet er skabt. Nedbrydningen foregår i forskelligt tempo afhængig af fremkaldningens kvalitet, materialet og opbevaringen. Det første problem bliver de fleste arkiver konfronteret med hver dag, når de f.eks. modtager positivbilleder fra pressefotografer, der bærer syn-

Pressefotografer er under et konstant pres for at levere billeder inden deadline til næste dags avis. Med introduktionen af digitale kameraer er der vundet betydelig med tid, men inden havde fotografen efterfølgende et arbejde i mørkekammeret, når billederne først var skudt. Det mærker man også på mange analoge pressebilleder, der efter blot fem til ti år får tydelige brune pletter eller områder, som med tiden breder sig for helt at ødelægge billedet. De brune områder er tydelige tegn på, at billedet er blevet dårligt fikseret, inden det skulle anvendes i avisen. Billedet nåede at blive anvendt i avisen, men overlever det også tiden, så det kan anvendes af eftertiden? Og bør vi anvende ressourcer på billeder, der har så kort levetid? Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

lige tegn på nedbrydning i form af brune pletter og områder som følge af dårlig fiksering. Her har vi et problem, som vil eskalere efterhånden som kulturinstitutionerne begynder at modtage de mange private billeder, der er fremkaldt som billige slagtilbud hos fotoanstalterne.

Kvaliteten af det fotografiske materiale er dog et nok så alvorligt problem. Det er således velkendt, at albuminbilleder, som blev produceret fra 1850'erne og frem til slutningen af 1800-tallet, er yderst følsomme over for lys. Paradoksalt nok gælder dette også i udpræget grad farvedias og farvepositiver, hvor f.eks. visse mærker af farvedias har synlige tegn på udblegning efter at have været i fremviseren 6-7 gange. Generelt er farvebilleder langt mere lysfølsomme end sort/hvide billeder. Det gælder ikke mindst de tidligste farvebilleder. Således er *Kodakcolor*-billeder fra 1942-1953 formentlig gået tabt efter en kort årrække, men også billeder fra 1960'erne og 1970'erne er meget lysfølsomme.[6] Ofte vil udblegningen fordele sig forskelligt

på farverne sort/gul/magenta/cyan, så udblegningen i de tidlige faser fremtræder som en misfarvning, når f.eks. cyanen forsvinder. Nedbrydningen og acceleration af dette kan dog også ske ved en forkert behandling. Svovl nedbryder således billeder, og svovl indgår i mange typer af lim. Det giver problemer med mange fotoalbums, hvor billederne er limet ind eller de tilfælde, hvor billederne er blevet limet på pap til udstillingsbrug. I starten vil billederne få misfarvninger, og senere vil billederne gennemløbe en nedbrydningsproces. Når først nedbrydningsprocessen er sat ind, er den uafvendelig. Vi kan udskyde den ved at optimere opbevaringsforholdene, men vi kan ikke standse den. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie har derfor valgt systematisk at kassere billeder, som bærer synlige tegn på nedbrydning. Dog vil billeder med en stor historisk værdi blive scannet eller affotograferet.

Umiddelbart kan det synes oplagt at bevare negativet som fotografiets moder. Negativet er originalen, hvoraf der trækkes kopier, og som mere end noget andet fotografisk materiale sikrer, at der ikke er manipuleret med billedet og billedets komponenter.[7] Da det samtidig er markant billigere at trække fotografiske kopier af et negativ end fra et positiv er der gode grunde til en forsigtig kassation af negativer. Endvidere er negativer langt mindre pladskrævende end positiver. Vurderingerne er dog langt fra entydige. Fotorådet och Fotosekretariatet ved Nordiska Museet har således fremført, at negativer er langt dyrere at emballere og opbevare.[8] Således bør farvenegativer og dias opbevares ved en magasintemperatur på ca. – 5° og en luftfugtighed på 25-30 pct., mens farvepositiver kan opbevares ved en temperatur på 5-8° og en luftfugtighed på 25-30 pct. Opbevaring af negativer og dias kræver med andre ord en langt bedre styring af opbevaringsforholdene og dermed også langt større driftsomkostninger. Valget mellem bevaring af positiver og negativer er altså langt fra entydigt ud fra en driftsøkonomisk betragtning. På Institut for Sønderjysk Lokalhistorie er valget dog faldet ud til fordel for negativet således, at positivet kasseres, såfremt der også foreligger et negativ. I de tilfælde, hvor der er tale om billeder af stor historisk værdi, og samlingen er af begrænset omfang, scannes positivbillederne inden de kasseres. Negativer med synlige tegn på nedbrydning kasseres, men scannes eller affotograferes forinden, hvis de har særlig historisk værdi.

Digitale billeder

Med introduktionen af digitale billeder på aviserne og i private hjem stiger produktionen af billeder eksplosivt i disse år. Uden brug af mørkekammer og fremkaldning er digitale billeder ikke alene langt billigere at producere end analoge billeder. Det digitale kamera frigiver tid for pressefotografen, som i stedet kan bruges til at skyde flere billeder i marken. Hvis gevinsten på redaktionerne ikke bliver inddraget som besparelser, kan vi altså forvente en større billedproduktion og mere billedrige aviser i fremtiden. Personlige erfaringer med brug af digitale billeder viser også, at man skyder langt flere billeder end med et analogt kamera, da man ikke efterfølgende har udgifter til fremkaldelse af billederne, og omkostningerne til lagring af billederne samtidig er langt billigere end med analoge billeder. Samtidig er de digitale kameraer ved at erobre markedet. Man ser allerede i dag reklamer, som udelukkende annoncerer med digitale kameraer, ligesom enkelte supermarkeder er begyndt at sælge billige digitale kameraer. I 2003 overgik salget af

digitale kameraer salget af analoge kameraer i Nordamerika og Europa, hvilket har fået Georg Eastmann Company (Kodak) til at stoppe produktionen af analoge kameraer på de to kontinenter, mens firmaer som bl.a. Canon og Olympus allerede har stoppet deres produktion af analoge kameraer. Udviklingen går stærkere end man kunne have forventet for blot få år siden, og inden for de kommende år vil et analogt kamera være kuriøs teknologihistorie på lige fod med spolebåndoptageren.

En rent kvantitativ betragtning vil altså tilsige meget betydelige kassationer af digitale billeder. Imidlertid må omkostningerne ved en systematisk kassation på nuværende tidspunkt skønnes at ligge langt over udgifterne til at lagre digitale billeder. Således må tidsforbruget til at foretage kassation i 640 MB (ca. 250-400 billeder sort/hvide billeder) skønnes til ca. 1 time. Tidsforbruget kan formentlig formindskes ved at investere i bedre software, der hurtigere kan skabe et overblik over billeder, men det ændrer ikke ved, at de billeder, som ønskes bevaret, manuelt skal samles på harddisken og efterfølgende brændes på en ny CD. Samtidig fylder digitale billeder meget lidt. En CD med kassette er 1 cm bred og 12,5 cm høj, hvilket giver ca. 90-95 CD pr. hyldemeter. Hvis vi regner med, at et farvebillede på 12 MB fylder ca. 600 KB pakket som en JPG-fil, kan der være godt 100 farvebilleder på en CD eller ca. 9.500 farvebilleder pr. hyldemeter. Regner man med en hyldehøjde på 15 cm. og 1 meter brede og 2 meter høje reoler, vil der med et forsigtigt skøn kunne opbevares knap 114.000 digitale farvebilleder på en reol. Beregningerne tager udgangspunkt i CD'er med 640 MB, men udviklingen går allerede i retning af DVD'en som fremtidens lagringsmiddel, hvor der vil kunne lagres 7-13 GB billeder. Ud fra tilsvarende beregninger vil der på en DVD med plads til 7 GB billeder, kunne opbevares ca. 13 millioner digitale farvebilleder på en reol. Misforholdet mellem på den ene side lønudgifterne til kassation og prisen til lagring på den anden side, vil med andre ord være støt voksende, efterhånden som stadig større lagringsmedier kommer på markedet til lige så støt faldende priser pr. GB. Med til billedet hører, at CD'en af bevaringsmæssige og økonomiske hensyn kan emballeres i mindre pladskrævende emballage. Imod taler dog, at digital lagring ofte er alt eller intet. Kan man ikke længere komme i kontakt med en CD eller DVD, går samtlige billeder tabt. Ud fra en risikovurdering og hensynet til risikospredning bør man begrænse antallet af billeder på et medie mest muligt. Af samme grund bør man også opbevare billederne og andre digitale informationer i to kopier f.eks. CD'er, så man altid har en sikkerhedskopi, hvilket halverer den pladsmæssige gevinst.

Flere forhold tyder også på, at DVD'en er væsentlig mere problematisk end CD'en, selv om der endnu ikke forligger undersøgelser af spørgsmålet. Konservator Jacob Trock gjorde allerede i sin Ph.d afhandling *"Bevaring af elektroniske dokumenter på CD-R"* opmærksom på problemet: *"Holdbarheden for DVD er endnu ukendt, men der kan være begrundet frygt for, at DVD-R vil være mindre stabilt end CD-R"*. Baggrunden var hans test af CD'er, hvor han bl.a. konkluderede, at halvdelen af de testede CD'er var komplet uegnede til langtidsbevaring.[9] Erfaringer fra en privat DVD-afspiller tyder da også på, at DVD'en i forhold til CD'en er langt mere følsom overfor fedtpletter og selv små ridser i lakken. Forklaringen skal bl.a. findes i den langt mere komplicerede teknologi med flere lag og brug af blåt laserlys, der skal ramme langt mere præcist i

Familieopstilling foran et Sct. Hans bål i midten af 1970'erne. Billedet har uden tvivl stor erindringsværdi for familien, men har billedet også en historisk eller kulturhistorisk værdi, som gør det bevaringsværdigt? For få år siden ville de fleste formentlig mene nej, men som Johanne Maria Jensen har dokumenteret i sin bog "Gennem lys og skygger. Familiefotografier fra forrige århundrede til i dag", kan denne type billeder rumme et forskningsmæssigt potentiale. Foto: Privateje.

DVD'ens riller, end det er tilfældet med CD'en. Spørgsmålet er imidlertid, om der på længere sigt reelt eksisterer noget valg. Teknologien forældes hurtigt og bliver ikke opretholdt af hensyn til kulturinstitutionernes bevaringsproblemer. Med overgangen til digitale arkivalier forvandler arkivinstitutionerne sig fra passive institutioner, hvor arkivalierne en gang for alle bliver sat ind på reolerne, til aktive institutioner, hvor arkivalierne løbende skal overføres til nye medier og formater. Som den amerikanske fotokonservator Franziska Frey, Image Permanence Institute ved Rochester Institute of Technology, har udtrykt det, så er hovedopgaven på fremtidens arkiv *"copy, copy, copy"*. Dette taler måske for at reducere de fremtidige driftsomkostninger til kopieringer ved systematisk kasssation af digitale billeder, inden de anbringes i magasinerne.

Udprintede billeder udgør et særskilt problem. Som situationen er i dag, har udprintede billeder en meget begrænset holdbarhed. For billige blækprintere kan holdbarheden af farvebilleder, der udsættes for konstant belysning, begrænse sig til ganske få måneder og år. Der er dog inden for de sidste par år kommet printere på markedet som f.eks. *Epson Stylus 2000P*, som kan sikre en holdbarhed på 15-100 år med brug af det rigtige papir og blæk.[10] Holdbarheden af udprintede billeder er imidlertid afhængig af så mange faktorer, som opbygningen af den pågældende printer, papirets kvalitet, blækken og samspillet mellem disse, at det er næsten umuligt at sige noget kvalificeret om et konkret billedes holdbarhed. Samtidig er den teknologiske udvikling på området så hurtig, at konservatorerne har store vanskeligheder med at teste printerne, før de er gået ud af markedet til fordel for nye modeller. Disse forhold og pladshensyn taler for, at man ikke bør bevare udprintede billeder, men i stedet satse på bevaring af de mere farvestabile og mindre pladskrævende digitale billeder.

Ud fra disse overvejelser har Instituttet for Sønderjysk Lokalhistorie valgt ikke at foretage kassation af digitale billeder. Af hensyn til de bevaringsmæssige problemer med CD-mediet, skal der dog indarbejdes arbejdsgange og løbende test af medierne, der sikrer en systematisk kopiering af de digitale samlinger. Et af hovedproblemerne er den efterfølgende registrering, hvor der i øjeblikket arbejdes med nye principper. Arbejdet er endnu ikke færdigt, men allerede nu ligger det fast, at der ikke længere vil blive foretaget enkeltbilledregistrering, men der i stedet foretages registrering af billedserier. Samtidig vil registreringen blive selektiv. Typisk vil kun de historisk og kulturhistorisk vigtigste pressebilleder fremover blive registreret. Pressebillederne ligger registreret under den enkelte fotograf og i datoorden, hvilket betyder, at aviserne reelt fungerer som en – om end dårlig – registrering af pressefotografernes billeder. De digitale billeder vil altså blive bevaret, men arkivets brugere må i fremtiden generelt regne med at skulle bruge mere tid på selv at finde billederne. Derimod vil de ikke kunne regne med at finde udprintede billeder, som vil blive kasseret ved modtagelsen.

Billedskaberne

Betegnelsen dækker over en række samlinger lige fra de professionelle fotografer over virksomheders, institutioners og foreningers samlinger til billederne i familiealbummet. Overordnet er spørgsmålet om, og hvorfor vi skal bevare fotograf Hansens samling frem for fotograf Andersens. Generelt er det også nødvendigt at tage stilling til, hvorvidt og i givet fald hvordan der skal foretages en selektion af fotografernes billeder. Forhold som bl.a. belysning, beskæring, kamera- og filmtyper spiller en afgørende betydning for det endelige resultat, så det "samme" motiv fremtræder med vidt forskellige betydninger. Fred Ritchin fortæller i sin bog *"In our own image"*, hvorledes *Washington Star* bragte et billede af senator Edward Kennedy på vej fra en galla på Kennedy Center i tre forskellige beskæringer med vidt forskellige resultater. I samme bog finder man også Robert Capas berømte billede fra 1936 af en republikansk soldat, der bliver skudt under den spanske borgerkrig. Billedet blev oprindeligt bragt sammen med teksten *"Robert Capas kamera fanger en spansk soldat i det øjeblik han rammes af en kugle udenfor Cordoba"*. Fotografiet fik stor symbolsk værdi som udtryk for den tapre, men nyttes-

løse kamp mod fascismen. Efter Robert Capas død kom det imidlertid frem, at Robert Capa havde en stribe negativer af samme mand i lignende situationer. Billedet var med andre ord iscenesat af Robert Capa.[11] Her ville sagens rette sammenhæng aldrig være kommet frem, hvis der havde været foretaget en hel eller delvist kassation af negativsamlingen. At selv meget små detaljer spiller en afgørende rolle, får man til stadighed bekræftet, når man gennemgår større fotografsamlinger, hvor man har mulighed for at se, hvilket billede fotografen har valgt ud af en større serie. Fotografens evne ligger ikke alene i øjeblikket bag kameralinsen, men nok så meget i valget af det endelig billede efter mørkekammerarbejder. På den baggrund er det ikke nok at udvælge et billede af en større serie med næsten ens motiver. Det kunne f.eks. være det billede, som fotografen valgte at bringe i avisen. Dermed mister vi forståelsen af det valg, som fotografen har foretaget. Skal vi bevare et billede, må vi også bevare den serie af billeder, som billedet indgår som en del af. Der er altså grund til ekstrem varsomhed med selektiv kassation af fotografers negativsamlinger.

Ud fra disse overvejelser har Institut for Sønderjysk Lokalhistorie valgt at bevare den professionelle fotografs samlede produktion i de tilfælde, hvor der foreligger protokoller over samlingen, så der foreligger dokumentation på billederne. I modsat fald vil et udvalg af billeder blive udtaget til bevaring, hvis de på anden vis kan dokumenteres og som dokumentation af fotografens virke. Dog vil "brugsbilleder" uden åbenbar historisk værdi for eftertiden som f.eks. billeder af trafikulykker blive kasseret, idet der vil blive bevaret eksempler på Falcks, politiets og vejvæsenets arbejde i forbindelse med ulykker. Pressefotografernes samlinger rummer ofte store mængder af denne type billeder uden større relevans for offentligheden. En særlig gruppe er billeder af stærkt kvæstede personer og døde personer, hvor etiske grunde kan nødvendiggøre en kassation. Andre grupper er sportsbilleder og receptionsbilleder, som nok har stor interesse for de involverede, men har det med at lukke af over for udenforstående og eftertiden. De mange fotos af skålende og feststemte mennesker er om noget "brugsbilleder" uden større fotografisk værdi og udtryk. Ikke desto mindre bliver disse billeder med jævne mellemrum anvendt, men vel ofte som det mindst ringe valg, når alle andre muligheder er udtømte.

En af de helt store grupper af samlinger, som allerede nu begynder at komme ind til arkiverne, er familiesamlinger eller enkeltpersoners fotosamlinger. Kulturinstitutioner som f.eks. Det Kongelige Bibliotek har en lang tradition for at indsamle billeder af eller fra "betydningsfulde" privatpersoner. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie har et større antal familiesamlinger fra fremtrædende sønderjyske personligheder som f.eks. rigsdagsmand og dansk folketingsmand H.P. Hanssen, kontorchef Martin Hammerich og amtmand Kresten Refslund Thomsen m.fl. Her er der ingen tvivl om, at de ud fra deres politiske og administrative betydning for Sønderjylland og Danmark har en naturlig plads i samlingerne.

Men denne klarhed er for de fleste arkiver snarere undtagelsen end reglen. Tendensen går i disse år mod, at arkiverne også modtager enkeltbilleder og hele samlinger fra personer, der ikke har markeret sig i det offentlige rum. Forklaringen er ikke blot en generelt større billedproduktion, men også slægtshistoriens folkelige succes og lokalhistoriens stigende fokus på den

Kampen i Gråsten Boldklubs seniorafdeling var formentlig god og spændende for såvel deltagerne og tilskuerne. Hvordan resultatet faldt ud, vides dog ikke. Billedet er teknisk set godt, og der er lagt op til dramatik, som deltagerne formentlig vil kunne tænke tilbage på, når de ser billedet. Men hvor mange af den type billederne skal arkiverne ligge inde med, og hvilke skal i givet fald kasseres? Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

enkelte aktør i lokalhistorien, som har skærpet befolkningens opmærksomhed og interesse for den personhistoriske tilgang til historien. I det perspektiv er enkeltpersoners og familiers samlinger af billeder og familiealbums manna fra himlen, men i et bevaringsperspektiv er udsigten skræmmende. Hvis kulturinstitutionerne ikke skal lide kvælningsdøden, så må vi åbent erkende, at familiens Petersens fotosamling ikke nødvendigvis har samme værdi og kvalitet som familiens Hansens billedsamling. Omvendt må vi også erkende, at selv ydmyge familiesamlinger har forskningsmæssigt potentiale. Et godt dansk eksempel er Johanne Maria Jensens bog *"Gennem lys og skygger. Familiefotografier fra forrige århundrede til i dag"*, som rummer en række meget fine og tankevækkende analyser og iagttagelser.[12] Og som Oddlaug Reiakvam demonstrerer i sin disputats *"Bilderøydom Røyndomsbilde. Fotografi som kulturelle tidsuttrykk"*, kan en hidtil upåagtet og meget smuk samling af landskabsfotografier bidrage til forståelse af vores natur- og landskabsopfattelse . Hvem ved, måske kan en etnologisk undersøgelse af billederne fra sidste Mallorcatur bidrage til et portræt af familien Danmarks ferievaner i sidste halvdel af det tyvende århundrede? Der er altså gode grunde til at indarbejde andre og mere brede principper for indsamling af familiesamlinger, der kan tilgodese det kultur-

historiske interesseområde, ligesom det er nødvendigt med klare retningslinier, som kan skille hovedparten (90-95 pct.) af disse samlinger fra.

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie har opstillet tre kriterier for udvælgelse af familiesamlinger. For det første skal der være tale om afrundede, fulde samlinger og ikke tilfældige udpluk af billeder fra større samlinger. Meget ofte kommer kameraet kun frem ved større begivenheder i familien som f.eks. bryllupper, runde fødselsdage, jul og ferier, mens der er meget få billeder, som skildrer dagliglivet i familien. Skal familiesamlinger have en værdi for eftertiden, skal de kunne tegne et billede af hele livet hos hr. og fru Danmark og ikke kun de glade stunder, når de har taget festtøjet på eller er på chartertur til Mallorca. Det er imidlertid ikke nok at nå hele vejen rundt hos den enkelte familie. For det andet skal familiesamlingerne dække bredt socialt, geografisk og i tid fra Danfossarbejderen i 1950'erne til koncerndirektøren i Tønder år 2000. Samlingerne skal med andre ord kunne skildre livet i sin mangfoldighed over tid. For det tredje skal samlingerne have en god teknisk kvalitet og bevaringstilstand. Samlinger præget af slørede billeder eller samlinger, der har tydelige tegn på udblegninger eller anden form for destruktion bør afvises eller kasseres. Det er tre kriterier, som kan synes minimalistiske, men efter mine erfaringer med familiesamlinger er der næppe ret mange samlinger, som vil kunne opfylde samtlige krav. Det er kriterier, som på samme tid er rimeligt objektive og konsistente, så man undgår, at indsamlingen bliver tilfældig. Dermed vil familien Hansen og institutionens bevilgende myndigheder også kunne få et kvalificeret svar på, hvorfor Hansens billeder ikke blev bevaret, mens institutionen anvendte betydelige ressourcer på pakning, registrering og formidling af familiens Petersens billeder.

Topografiske billeder

Topografiske billeder er uden tvivl det mest benyttede billedmateriale, som har størst folkelig interesse. Topografiske billeder er godt stof, hvad de mange "før og nu publikationer" vidner om. De appellerer umiddelbart til den indre nostalgiker og giver tilsyneladende et førstehåndsindblik af fortiden i Rankes ånd. Samtidig kommer der med jævne mellemrum henvendelser fra privatpersoner, arkitekter og offentlige myndigheder, som ønsker fotografisk dokumentation i forbindelse med bl.a. bygningsbevaring, fredninger, restaureringer og byfornyelser eller blot en scrapbog om det nyerhvervede hus. Karakteristisk for disse henvendelser er, at de ofte efterlyser billeder af bestemte bygningselementer. Ud fra en efterspørgselsbetragtning bør man altså være yderst varsom med kassation af topografiske billeder.

Ser man på bredden i de topografiske samlinger, så stopper samlingerne imidlertid stort set ved de gamle bygrænser. Hovedparten af billederne stammer fra købstæderne og landsbyernes centrale bykerner, mens den fotografiske dokumentation af de nye bolig- og industriområder fra tiden efter 1920 ofte er yderst begrænsede. Interessen for husene og livet mellem disse gennem de sidste 80 år er stort set ikke eksisterende, selv om ikke mindst den etnologiske forskning gennem de sidste 25 år har sat fokus på disse områder. Selv om mange af disse kvarterer fra f.eks. 1960'erne og 1970'erne oprindelig var meget ens i deres udtryk, så har årene givet dem patina og særpræg, som bør dokumenteres.

Sammenkomster ved festlige lejligheder og feriebilleder er den væsentligste bestanddel af mange familiers fotoalbum. Derimod skal man lede længe efter billeder, der skildrer hverdagslivet på arbejde eller i hjemmet. Her er det fra en rotur på Mosel i begyndelsen af 1980'erne, hvor en gruppe roere er til vinsmagning. Foto: Privateje.

Der har op gennem 1990'erne været en tydelig og stigende tendens til at markere sit personlige særpræg og status på omgivelserne. I Koldings sydlige del kan man opleve en række små efterkrigshuse, der oprindeligt blev opført ens, men som i dag fremtræder meget forskellige med hver deres budskab til den forbipasserende.[13] Husene bliver ikke blot om- og tilbygget for at give mere plads til familien i mere moderne rammer. Parcelhuse, der oprindelig stod i blank mur er blevet pudset op og malet i modefarver: Først i nuancer af Skagengul, siden er grå blevet den foretrukne farve. Man kan nu opleve parcelhuse med sortglaserede tegltage, der leder tankerne hen på solide borgerlige villaer fra omkring 1900 og ikke et elementbygget hus fra 1973 med murstensforskalning. Postkassen er ikke længere bare en postkasse, men et stykke design, som signalerer stil og økonomisk formåen. Som det så ofte er tilfældet, er det også her de mange små detaljer, der tegner helheden og gør forskellen.

Samtidig må det erkendes, at billeder fra baggårde og bygningsdetaljer ofte kun anvendes, når der ikke foreligger andet billedmateriale. Det er f.eks. ekstremt sjældent med henvendelser om f.eks. boligslum, som det er gengivet i Aabenraa bys historie.[14] Ud fra en kynisk vurdering af efterspørgslen kunne man altså stort set kassere alt andet billedmateriale, som ikke snævert vedrører bygningsfacaderne eller dele af disse. Den topografiske genre har også i særlig

grad knyttet sig til byerne og på landet til gårdene, men med de meget markante omlægninger, der sker af landbrugsdriften og hele kulturlandskabet, er det blevet særdeles relevant at få indsamlet billeder, som dokumenterer ændringerne i det åbne land. Et godt eksempel er de mange levende hegn, som er forsvundet med de større driftenheder og mekaniseringen af landbruget. På Barsmark i Løjt sogn var der således 104 km levende hegn i 1931, som i 1985 var reduceret til 56,5 km., og som var blevet yderlig reduceret, hvis ikke området var blevet naturfredet. Det giver en forskel. Her mangler vi i dag fotografisk dokumentation, der kan skildre disse forandringer i landskabet. For blot 5-6 år siden fik Institut for Sønderjysk Lokalhistorie en henvendelse fra amtets vandløbskontor i Tønder, som efterlyste billeder, der kunne dokumentere tidligere losseplads er og benzinstationer til brug ved lokaliseringen af disse forureningskilder. På godt og ondt er disse hengemte steder også en væsentlig del af det moderne samfund, der kræver en fotodokumentation, som ikke er til stede i dag.

Ser man på omfanget af de topografiske samlinger, så er det spørgsmålet, om der foreløbig er behov for meget strenge udvælgelseskriterier. Faktisk er antallet af topografiske billeder i dag omvendt proportionalt med interessen for disse billeder. Rammerne for dagliglivet er der bare, og kun få beskæftiger sig med disse, før "udviklingen" sætter nye rammer evt. i forbindelse med en nedrivning. Det var f.eks. tilfældet, da Storegade 9 i Aabenraa skulle nedrives. Hvis jeg ikke i anden sammenhæng havde fotograferet bygningen og dens mange spændende bygningsdetaljer på bagsiden, havde Institut for Sønderjysk Lokalhistorie kun ligget inde med et facadebillede, der kun dårligt yder den interessante bygning retfærdighed. I det perspektiv bør vi nok være varsomme med kassation af topografiske billeder og snarere forsøge at udvide perspektivet for indsamlingen, så vi i bogstaveligste forstand også får fotodokumenteret bagsiden.

Afrunding

Ovenstående er på ingen måde udtømmende. Indsamling, bevaring og kassation af billeder er ekstremt vanskeligt, fordi billedet i modsætning til arkivalier ikke i sig selv rummer information. Al information skal tilføres billedet. Det betyder bl.a., at jeg muligvis ikke kender personerne centralt på billedet, men jeg kender adressen på bygningen bagved. Derved har jeg måske et billede, som kan anvendes ved en bygningsfredning. Måske er det historisk mest interessante ved billedet heller ikke grunden til, at fotografen oprindelig tog billedet. Dermed har jeg også diskret antydet, hvorfor jeg behændigt har manøvreret mig uden om problemerne ved et motivmæssigt kriterium for kassation af billeder.

Det endegyldige svar på, hvorvidt et billede bør bevares eller kasseres, gives næppe. Det ville være hybris at hævde det modsatte på et område, hvor nemesis ligger lige forude. Måske ligger løsningen ikke i et endegyldigt svar på spørgsmålet, men i en faglig dialog, som løbende vedligeholder vores opmærksomhed på problemerne, og som sliber vores værktøj til som kniven mod stenen. Derimod er jeg ikke i tvivl om, at vi skal ind i en bevarings- og kassationsdiskussion. Kulturinstitutionerne har kun fået en lille forsmag på de sidste 50 års billedproduktion. Hvis ikke institutionerne skal overrumples af velfærdsstatens masseproduktion af billeder, skal vi ind i en diskussion om, hvilke billeder som skal sikres for eftertiden. I modsat fald

ender vi let i en situation, hvor vi anvender store ressourcer på billeder af tvivlsom historisk og kulturhistorisk værdi, mens de værdifulde billeder forsvinder mellem hænderne på os, fordi vi ikke kan skelne dem i et hav af uinteressante fotografier. Billeder af levende hegn og skel for 50 år siden vil forsvinde, fordi vi anvender ressourcerne på kassevis af billeder fra Skamlingsbanken, mens billedet af arbejdsmand Hansen med sin trillebør, hakke og spade eller husmand Petersen i mælkevognen går sin undergang i møde, så der bliver råd til at bevare 100 billeder af borgmesteren ved højstemte receptioner.

Noter

1. "Vad kan vi bevara. Rekommendationer och värderingskriterier för urval och gallring av fotografier". Fotorådet och fotosekretariatet vid Nordiska Museet, 1999.
2. I bogen Hans Walter Hütter (red): "Bilder, die lügen", kan man finde en række kendte og mindre kendte eksempler på billedmanipulation.
3. Anders Linde-Laursen: "Hugo Matthiessens kulturhistorie. Belysninger og baggrunde", Højbjerg 1989, s. 64.
4. Poul Porskær Poulsen: "Vi passer på historien" SLA 1997, s. 74-76.
5. Anne Aune og Jesper Stub Johansen: "Fotokonserveringsprosjektet. En undersøkelse av oppbevaringsforholdenne og tilstanden i 14 norske fotosamlinger, 1995-1996". Norsk Kulturråd 1997, s. 51.
6. I bogen "The Permanence and Care of Color Photographs" skriver Henry Wilhelm bl.a.: *"In fact, this author does not know of a single Kodacolor Print taken from 1942 until 1953 (the year that Kodak managed to significantly reduce the print staining problem) that survives today in reasonable condition; all have faded and developed an ugly, overall orange or yellow stain..."*. Og videre: *"These hundreds of millions – perhaps billions – of Kodacolor prints and negatives represent the first great era of color photography to be totally lost"*. Henry Wilhelm: "The Permanence and Care of Color Photographs. Tradtional and Digital Color Prints, Color Negatives, Slides, and Motion Pictures". Iowa 1993, s. 24. Henry Wilhelm har siden oprettet sit eget institut, der leverer undersøgelser af fotografisk materiales holdbarhed herunder holdbarheden af udprintede digitale billeder. Se: www.wilhelm-research.com.
7. Cilla Balland and Rodney Teakle: "Seizing the light: The appraisal of photographs". i: Archives and manuscripts, vol. 19, no. 1, s. 43-49.
8. "Vad kan vi bevara? Rekommendationer och värderingskriterier för urval och gallring av fotografier". Nordiska Museet 1999, s. 7.
9. Jacob Trock: "Bevaring af elektroniske dokumenter på CD-R", Konservatorskolen 1999, s. 206. Afhandlingen findes på http://home3.inet.tele.dk/jtrock
10. "Fight Photo Fade-Out" www.wilhelm-research.com/articles_pcworld.html. Artiklen fra PC World juli 2001 er et interview med konservator Henry Wilhelm, Wilhelm Imaging Reseach, der gennem de sidste 30 år har arbejdet farvefotografiers og udprints holdbarhed. Se også "How long will the Last? An Overview of the Light-Fading Stability of Inkjet Prints And Traditional Color Photographs". Denne og andre forskningsresultateter kan findes på www.wilhelm-research.com.
11. Fred Ritchin: "In our own image" oversat til svensk "Bildens förändrade värd. Den kommande revolutionen inom fotografin", Stockholm 1991, s. 87.
12. Johanne Maria Jensen: "Gennem lys og skygger. Familiefotografier fra forrige århundrede til i dag". Herning 1994. Oddlaug Reiakvam: "Bilderøydom Røyndomsbilde. Fotografi som kulturelle tidsuttrykk". Oslo 1997. Nord Nytt. Att skriva med ljuset. Nr. 66/67 1997.
13. Kim Furdal: "Haveselskaber i Kolding 1910-1960". Kolding 1992, s. 19.
14. Henrik Becker-Christensen og Jørgen Witte: "Fra købstad til storkommune". Aabenraa bys historie bd. 4. 1945-1970. Aabenraa 1985, s. 137.

Anmeldelser

Anette Warring: Historie, magt og identitet – Grundlovsfejringer gennem 150 år. Magtudredningen/Aarhus Universitetsforlag 2004, 245 s., 248 kr.

Anette Warrings og Claus Brylds bog om besættelsestiden som kollektiv erindring var – sine mangler til trods – en uhyre væsentlig og velgennemtænkt bog, der satte en helt ny dagsorden for besættelsestidshistorien. Den var historien om myten om besættelsestiden og bidrog dermed væsentligt til at bringe krigen på afstand. Det har fremmet refleksionen. Nu har Warring benyttet samme erindringspolitiske greb på grundloven. Hun har – med studenterhjælp – systematisk gennemgået grundlovsfejringerne i 150 år, og det er der kommet en meget spændende bog ud af. Warring beskriver iscenesættelsen af demokratiet og får dermed fortalt historien om folkestyrets selvforståelse og den politiske kultur. Temaet er foregrebet i Inge Adriansens imponerende værk om danske nationale symboler. Hendes kapitel om nationaldage kan med udbytte læses som supplement til Warrings bog.

"Grundlovsdag var fra sine første leveår en politisk kampdag." skriver Warring om fejringens tilblivelse i 1854, da lejligheden blev benyttet til at demonstrere utilfredshed med regeringen Ørsted. For at undgå vrøvl med regeringen blev festen på Eremitagesletten iscenesat som en hyldest til kongen. Således kunne fejringen af forfatningen som givet af den sidste enevældige konge også bygge på en overførsel af symbolværdi fra monark til folkefest. Warring nævner ikke det almindelige rygte, at den 5. juni som dato blev valgt, fordi det var Grevinde Danners søns fødselsdag. På denne dag mødes det borgerlige i sandhed med det kongelige også i den offentlige sladder.

I løbet af 1870'erne begyndte grundlovsfesterne at blive opdelte efter partifarve. Man kunne ikke længere samles om en fælles fejring. Det fulgte logisk af den politiske situation, der udviklede sig til en forfatningskamp, som altså også var en kamp om historien om forfatningen. Grundlovsdagens brisante karakter kunne mobilisere op mod en tredjedel af den københavnske befolkning, da den stod på sit højeste. Hver især forsøgte partierne at fremstille sig selv som den sande grundlovs værn. Socialdemokraterne fejrede også 1. maj i en scenografi, der mindede om grundlovsdags. Konservative kræfter forsøgte med opfindelsen af Valdemarsdag i 1912 at skabe en alternativ nationaldag, hvor fanen, æren og nationen kunne nyde fejring, uden at erindringen om folkestyret slørede billedet.

Efter Grundlovsrevisionen i 1915 etableredes et nationalt erindringsfællesskab, som kun DKP stod uden for. Forfatningskampen var glemt, og de gamle partier var enige om en køreplan for fred, om man så kan sige. Det betød imidlertid også, at grundlovsdag blev mindre væsentlig som markør for det, der lå tiden på hjerte. Besættelsen betød en naturlig genoprustning af den nationale konsensus, men med en stærk understrøm af politisk-ideologiske modsætninger. Justitsministeriet udstedte af egen drift i maj 1940 et forbud mod afholdelse af grundlovsmøder. Man frygtede vel netop, at møderne kunne anvendes som nationale manifestationer og provokationer af besættelsesmagten. De blev derefter kun holdt som indendørs møder.

Grundlovens 100 års jubilæum blev med Warrings ord en topstyret fiasko: pompøs og uden folkelig interesse. Danmarkshistoriens hidtil dyreste filmproduktion om grundlovens tilblivelse blev taget af plakaten efter få dage (Hvad med en udsendelse på DR2?). Det hænger sammen med, at folkestyret efter 1945 slet ikke stod til diskussion. Politikerne fejrede sig selv, og det er ikke klædeligt. "Museme tier, kun Bomholt taler", som Børge Outze skrev. Ved 150-års-jubilæet gik det lidt bedre med den officielle fejring, men også kun lidt bedre, for grundloven var i 1999 stadig et politisk *non-issue*, selvom formålet med jubilæumsfestlighederne var "at skabe debat". Det synes at være den berettigelse, man bruger ved alle de lejligheder, hvor egentligt indhold savnes. Af Warring får dén fest da heller ikke noget godt skudsmål.

Kun debatten om EF og EU har i efterkrigstiden kunnet puste liv i grundlovserindringen, der nu udspilles langs nogle efterhånden velkendte frontlinier, hvor grundloven er blevet set som bærer af det, som EU savner, hhv. demokrati og det nationale. EU-modstanderne anvender – afhængig af politisk grundsynspunkt – de to elementer i forskellige blandingsforhold i deres agitation, men selv venstrefløjen – med Ebbe Kløvedal i spidsen – kan ikke sige sig fri for at have anvendt klassisk konservative na-

tionale argumenter. Warring drager med Adriansen en interessant parallel til Norges fejring af 17. maj, der er forblevet en dag for national samling og derfor ikke er blevet inddraget i den politiske debat, selvom EF og EU også har været væsentlige spørgsmål dér. Warring mener, at krigserfaringen bevirker, at nordmændene i højere grad kan bruge deres grundlovsdag til national samling. Den norske grundlov var sat ud af funktion 1940-45, mens den danske stadig virkede. Grundlovens slørede rolle under besættelsen gjorde den utjenlig som markør for den nationale selvstændighed efter krigen i Danmark.

Warring gennemfører trods sit komplicerede teoretiske udgangspunkt sine pointer fint og sine steder med stor elegance. Bogen er ikke nær så lang, som den kunne have været, og tak for det. Skal man følge med i den historiske litteratur, skal der læses mange bøger, og derfor er man taknemmelig for sproglig økonomi. Bogens pointe har en helt klar relevans for magtudredningen og er et eksempel på, at fortiden i højeste grad lever. Man møder så ofte beklagelser over, at kulturkampen udkæmpes med ryggen mod fremtiden. Denne bog viser, at det er der en god grund til.

Og så til slut det evige omkvæd: det er med de gængse tekstbehandlingsprogrammer ingen ulejlighed at lave et register set i forhold til den gavn, læserne har af det. Nu står bogen og visner på reolen, fordi jeg ved, at det tager for lang tid at foretage et opslag i den.

Jes Fabricius Møller

Henrik Ellegård Frederiksen: Skt. Markus Kirke. Frederiksberg 1902-2002. En krønike i ord og billeder. Udg. af Skt. Markus menighedsråd 2002, 72 s.; *Mette E. Havsteeen-Mikkelsen (red.): Tranderup Kirke. En landsbykirke og dens historie.* Udg. af Tranderup menighedsråd 2003, 71 s., 150 kr.

I de senere år har et stadigt stigende antal danske kirker fået deres historie beskrevet. Ved siden af den gamle klassiske sognehistoriegenre, er kirkemonografien vel nu så småt ved at tage konkurrencen op. I de bedste af disse kirkemonografier behandles ikke alene kirkens, men også kirkesognets og sognelivets, historie, således at bøgerne bliver til meget andet og mere end blot kirke(bygnings)historie.

De to her foreliggende kirkehistorier er gode eksempler på, hvor varierende denne genre kan være. Det er ikke alene to vidt forskellige kirkesogne – et hovedstadssogn og et lille dansk landsogn, der er tale om, men også to vidt forskellige bøger, ligesom bogen om Skt. Markus sogn er skrevet af en enkelt person, mens Tranderupbogen har flere forfattere involveret.

Bogen om Skt. Markus sogn er formatmæssigt en noget uhåndterlig størrelse, der er svær at styre under læsningen. Indholdet vejer dog op herpå, selvom man ikke kan sige, at det er en velstruktureret og gennemtænkt bog. Forfatterens - den lokale sognepræst - fortællelyst og viden om sognet vejer dog op på dette i en sådan grad, at man til tider rent glemmer, at meget af det man får at vide, vist ikke er så åbenlyst relevant, som man i grunden kunne ønske sig.

Bogen er delt op i en række hovedafsnit, hvor man først introduceres for Frederiksbergs historie i "den landlige epoke" frem til 1855, nybyggertiden og ekspansionsperioden fra 1855 til 1925 og endelig det moderne Frederiksberg i tiden efter 1925. Mens det første afsnit om tiden indtil 1855 er alment oplysende om Frederiksbergs tidlige historie, er afsnittet om nybyggertiden en lidt underlig kop the. Vi får nemlig ikke ret meget at vide om Frederiksberg (eller for den sags skyld om Skt. Markus sogn); vi får derimod en længere smøre om alle de kendte kunstnere mm., der har boet i sognet i perioden. Det er ikke særligt relevant i en kirkehistorie, men det er på den anden side underholdende og godt fortalt. Så jeg tilgiver forfatteren hans kunstneriske eskapader.

Efter de tre afsnit om Frederiksberg og Skt. Markus sogns historie følger et mere konkret kapitel om selve kirken, dens historie og interiør, inventar osv., sognearbejdet og menighedslivet gennem tiden, hvorefter der af sognets anden præst – Karen Rommerdahl – sluttes af med en kortfattet oversigt over sognets nuværende religiøse liv og, ikke mindst, et portræt af de to sognepræsters religiøse ståsted og daglige gudstjenestepraksis. Bogen sluttes behørigt af med en traditionel "series pastorum".

Overordnet set er bogen, trods dens noget rodede karakter, anbefalelsesværdig. Det er en bog fyldt med hjerteblod og engagement. Man fornemmer, at Henrik Ellegård Frederiksen elsker sit sogn, og at han nyder at fortælle om de mange sider af dets liv og historie. Det er dette personlige engagement, der bærer bogen igennem og gør, at den bestemt er værd at investere i. Jeg er ikke i tvivl om, at lokale Frederiksbergborgere med interesse for lokalområdets historie vil kunne lide denne sympatiske bog.

Bogen om det lille ærøske landsogn Tranderup og den lokale sognekirkes historie, er af en ganske anden beskaffenhed. Her har man samlet en række specialiserede forskere med

særlig viden om danske kirkebygninger, kirkeikonografi og ærøsk lokalhistorie. For nu snart en del år siden fik de ærøske sogne Marstal og Søby deres kirker portrætterede af den ærøske provst Anders Hauge og den lokale museumsinspektør Karen Margrethe Fabricius. Nu er det altså Tranderups tur, men – jeg er ked af at sige det – bogen løber ud i sandet, og formår kun enkelte steder at hæve sig op til noget, der er interessant, endsige stilistisk velskrevet. De to første afsnit om kirkens bygningshistorie og inventarrenoveringen i 1703, skrevet af middelalderarkæologen Thomas Bertelsen og kunsthistorikeren Jens Bergild, er noget tørre og lidet underholdende. De er skrevet på en så nøgtern og "koldt" registrerende måde, så klinisk rensede for personligt engagement og stilistisk "lyrik", at man ikke på noget tidspunkt for alvor fatter interesse for sagen. Det ville unægtelig have hjulpet en del, hvis de to forfattere havde peppet deres tekster op med lidt mere prosa. Mere veltalenhed og – selvfølgelig – stor faglig indsigt, får vi i Ebbe Nyborgs afsnit om historien bag kirkens gamle madonnafigur. Man mærker tydeligt, at Nyborg ved hvad han taler om, og at han er en autoritet på området. Og det er lige præcis det, der gør, at Nyborgs afsnit er bogens bedste. Vi bliver informeret om madonnafigurens plads i den katolske forestillingsverden og dens sandsynlige tilblivelse osv. Godt og klart skrevet. Bogens afsluttende bidrag om *"Tranderup sogn i den store og lille historie"*, skrevet af historikeren Karsten Hermansen og fhv. biblioteksleder Ejnar Vestergaard, er en underlig fisk. Det er nemlig ikke meget vi får at vide om Tranderup sogn i den store og lille historie. Afsnittet er derimod en gennemgang af øens historie i tidlig moderne tid i oversigtsform. Overskriften er mao. ganske misvisende. Og det er en skam. Jeg ville faktisk gerne have haft noget mere at vide om Tranderup sogn i den store og lille historie. Især da det for ærøske afficionados er kendt, at sognet i midten af 1700-tallet havde en yderst farverig præst ved navn Stephan Dresing. Dresing var ikke alene involveret i smughandel og anden fusk, men lå også i konstant strid med øens amtsforvalter og med de af sognets storbønder, som protegeredes af forvalteren. Det førte f.eks. til, at en af disse storbønder uden grund blev beskyldt for blodskam med sin steddatter, hvilket der kom en farverig retssag ud af. Men Stephan Dresing må vi åbenbart vente med til en anden god gang. Bogen sluttes, som vanligt, af med en "series pastorum".

Bøgerne om Skt. Markus og Tranderup sogne er altså vidt forskellige. Den første har et elendigt layout, mens den sidste har et "rigtigt" bog-layout, flot lavet af det lokale bogtrykkeri i Marstal. Indholdsmæssigt er det imidlertid lige omvendt. Skt. Markusbogen nærmest bobler af fortælleglæde og engagement i den lokale historie, mens Tranderupbogen aldrig hæver sig over det nøgterne og sagligt registrerende niveau. Der er kort sagt engagementet til forskel.

Peter Henningsen

Anders Enevig: Gøglere, hypnotisører og savoyarder. Syddansk Universitetsforlag og Odense Stadsarkiv 2003, 263 s., 200 kr.

Anders Enevig har i årene 1995 til 1999 udgivet bøgerne *Cirkus og gøgl i Odense*, som i fire bind dækker perioden 1640-1940. *Gøglere, hypnotisører og savoyarder* er en redigeret version af tidligere offentliggjorte artikler, som knytter sig til de foregående bind. Efter en kort indledning til hver af de fire tidsperioder, som Anders Enevig har behandlet tidligere, følger en række biografier af gøglere, scenehypnotisører, linedansere, cirkusfolk og andre, som bevægede sig rundt på de danske veje og underholdt befolkningen mod betaling. Den sidste del af bogen er dedikeret til den gruppe af omvandrende underholdere, som kaldtes savoyarder. Enevigs målsætning er at bevise, at denne næsten glemte gruppe færdedes og var et særdeles velkendt syn på de danske veje for ikke så forfærdeligt mange år siden.

Bogens svaghed, som især de fire indledende kapitler lider under, ligger i de mange henvisninger til Enevigs tidligere værker. Selv om det store arbejde, Enevig har gjort, bliver tydeligt, (han har bl.a. gennembladret samtlige Fyns Stifttidender for perioden 1772-1940 og Fyens Avis, i folkemunde Iversens Avis, for perioden 1780 til 1868), kan kapitlerne vanskeligt stå alene. De giver faktisk ikke meget mening uden en læsning af de fire bind om *Cirkus og Gøgl i Odense* på grund af de mange henvisninger og indforståetheder. F.eks. fortæller avisoverskrifter som *"Lüstre i Frederiksberg Have, København"* fra Fyens Avis, 1800, eller *"Leonardis menageri i Slagelse"* fra samme sted, ikke meget om *"konkrete episoder, hvor en folkemængde [...] gik fuldstændig amok med vold og hærværk til følge"* (s. 15-16). Her er vi henvist til de tidligere værker for en mere udførlig forklaring.

De indledende kapitler giver dog et indblik i forholdene for de optrædende i fortidens Danmark. Det er billedet af en befolkningsgruppe, som, trods mange forbud og påbud, stædigt fastholdt deres levebrød ved at optræde for offentligheden. Myndighederne udnyttede bl.a.

de omvandrende gøglere ved at påbyde dem at betale et beløb til den lokale fattigkasse og betale for bevillinger og tilladelser til at optræde. Underholdningsindustrien var i konstant forandring i perioden fra 1640 til 1940. De tidlige akrobater, linedansere og stærke mænd blev afløst af mere og mere tekniske indretninger som musikalske spilleinstrumenter, vokskabinetter og senere endnu dyremenagerier, panoramaer, illusionister og mikroskoper, som kunne kaste billeder op på store lærreder, så befolkningen for første gang kunne se, hvordan lopper og fluer så ud i stor størrelse.

De mange små biografier giver et fint indblik i livet for de gøglere, tryllekunstnere og scenehypnotisører, Enevig har valgt at fokusere på. Langt størstedelen af de her beskrevne mennesker var født i udlandet og kom til Danmark som underholdere og slog sig ned her. Enevig har gennemgået deres forhistorier og afslører, at mange af deres historier om kunstnernavne og adelige aner er opdigtede og en del af det image, de prøver at skabe. Det gælder f.eks. linedanseren Christian Roat, der oprindeligt hed Rohard og var født i Holland. Han døde i Danmark i 1827 efter et fald, da linen brast, mens han forsøgte at gå på line fra tårnet på Rosenborg Slot. Eller artisten Jean D'Abis, der påstod at være af adelig herkomst, men var løbet bort med en cirkustrup. Enevig afslører også, hvordan nogle af hypnosenumrene var skruet sammen, ved at lokale drenge i forvejen blev indviet i nummeret og derefter spillede hypnotiseret for at tage gas på det lokale bysamfund.

Bogens sidste del er helliget savoyarderne, en befolkningsgruppe Enevig gør opmærksom på, er så glemt, at de ikke engang har en plads i *Den store danske Encyklopædi.* Savoyarder var mennesker fra Savoyen, der vandrede rundt i fremmede lande og levede af at optræde bl.a. med sang, musik, dresserede aber og dansende bjørne. Enevig gennemgår en lang række kilder for at bevise, at der har befundet sig savoyarder i Danmark. Ved at gennemgå lovtekster, børnebøger, digte, teaterstykker, billeder og fotos, paskontrolprotokoller, avisartikler og politiprotokoller og meget andet, stykker Enevig et sammenhængende billede sammen af en befolkningsgruppe, som færdedes i Danmark fra 1700-årene og helt op til omkring Første Verdenskrig. Det er en befolkningsgruppe, som myndighederne ønskede at fjerne og kontrollere gennem love, paskontrol og andre foranstaltninger, men som befolkningen tog til hjertet. Adskillige erindringer i Dansk Folkemindesamling fortæller om, hvordan folk tog de fattige italienske børn ind i deres huse og vaskede dem og gav dem rent tøj. Historien om den stakkels mismodige savoyarddreng blev gengivet i utallige teaterstykker og digte og var at finde i børns undervisningsbøger.

Interessant er det, at Italien var så ked af det ry landet fik i Europa, at det i 1874 forbød italienske børn at rejse rundt på den måde. Efter forbudet blev savoyardbørn et sjældent syn, men de voksne savoyarder fortsatte med at drage omkring og underholde.

Bogen giver et godt indtryk af det hårde liv som omrejsende gøgler og artist i Danmark i det 18. og 19. århundrede. Det er dog klart, at for at få et mere udførligt billede må læseren vende sig til forfatterens øvrige værker. Forfatteren påpeger selv, at det er tidligere udgivne artikler, han her har samlet i et bind. Men det er også her, det største kritikpunkt ligger. For rigtigt at forstå indledningen må man vende sig til firebindsværket *Cirkus og gøgl i Odense.* Biografierne er interessante, men mangler lidt begrundelse. Den del af bogen, der omhandler savoyarderne, har til gengæld sammenhæng og mening. Den giver et godt indblik i en del af kulturhistorien, som næsten er gået i glemmebogen, og er spændende læsning, der også kan anbefales til interesserede uden forudgående kendskab.

Birgitte Vedel-Larsen

Bent Jørgensen: Helsingør byggede skibe i 100 år. Nybygninger fra værftet i Helsingør 1883-1983 og træk af skibenes og værftets historie. Helsingør Museumsforening 2003, 103 s., 180 kr.

Der er nu ikke noget som opslagsbøger, der i en håndevending kan opklare det ene eller andet spørgsmål over aftenkaffen. Kort og præcist, så man ved, hvad man har at rette sig efter.

Sådan en opslagsbog er Bent Jørgensens *Helsingør byggede skibe i 100 år*, men den er mere end det, for indledningsvis præsenteres vi for værftets historie fra dets første stabelafløbning i juni 1883 og frem til lukningen i oktober 1983. Det er en broget historie, der begynder med Mads Holm fra Nykøbing Mors. Han udvandrede som ung mand til USA for at grave guld, men fandt hurtigt ud af, at der var mere stabile indtægter i at bygge huse til guldgraverne frem for at grave selv. Efter at have gjort det godt i den nye verden, vendte han næsen hjemad og etablerede nogle træskibsværfter, inden han i 1882 grundlagde et helt moderne værft i Helsingør, som endnu våndede sig over tabet af sundtolden i 1857.

Det blev ingen dans på roser, men ved ihærdighed og stædighed lykkedes det at få værftet

ind i en god udvikling. Holm døde i 1892, men værftet var kommet for at blive. En snes år senere købte B&W sammen med DFDS aktiemajoriteten i værftet, men B&W trak sig hurtigt ud igen, så DFDS fik aktiemajoriteten, som senere overgik til Rederiet J. Lauritzen.

I de uundgåelige stagnations- og kriseperioder viste Helsingør Værft en forbilledlig evne til nytænkning: i 1920'erne samarbejdede værftet med Højgaard og Schultz om byggeri af vej- og jernbanebroer i ind- og udland. Gas- og oliebeholdere samt vejtromler og tjæremaskiner blev også en del af produktionen, ligesom klejnsmedene i 1930'erne blev holdt beskæftiget med bygning af kabinetter til køleskabe og radioapparater.

Hovedsagen var dog hele tiden bygning af skibe. Køle- og frugtskibe blev et af specialerne, et andet blev færger og passagerskibe, og i 1950'erne var der omkring 3600 ansatte på værftet i Helsingør. Lauritzen-koncernen var ejer af værfterne i Aalborg, Frederikssund og Aarhus og havde aktiemajoriteten i Helsingør Skibsværft. Dét kunne udnyttes til et samarbejde om fælles styring og fælles indkøb, så konkurrenceevnen kunne fastholdes på et trængt marked.

I slutningen af 1970'erne tog værftet mod ordrer fra så fjerne lande som Cuba, Irak og Saudi Arabien, men desværre blev skibene til de to sidstnævnte lande en så alvorlig økonomisk bet for værftet, at det måtte lukke i 1983.

Sådan kan det – desværre alt for ofte – gå, men så må man glæde sig over resultaterne. Bent Jørgensen fortæller om en udvalgt række af nybygningerne, og han forfalder ikke til at ensarte oplysningerne om hver nybygning. Nej, tværtimod fokuserer han forskelligt på hvert enkelt skib, så det i nogle tilfælde handler om skibets bygning, andre gange om dets forlis, om en episode eller politiske reaktioner. Sidstnævnte gælder ikke mindst i forbindelse med Saddam Husseins lystyacht, som måtte pantsættes for at holde gang i den irakiske krigsmaskine samt ordren på to ro-ro-skibe til Irak. DSB-færgerne "Kong Frederik IX" og "Dronning Ingrid" vækker derimod hyggelige minder om den nu forsvundne Storebæltsforbindelse, og sådan kunne man blive ved. Da økonomien så sortest ud, var værftet klar til at bygge for russerne, som ville betale med naturalier – kaviar, russiske fuldblodsheste og russisk champagne – så fantasien fejlede ingenting, da nøden var størst.

Bogen afsluttes med en komplet liste over nybygningerne og deres vigtigste tekniske data. Desuden er bogen et overflødighedshorn af flotte billeder, som vil glæde enhver skibsinteresseret. Men det er ærgerligt, at der ikke er en eneste litteratur- eller kildehenvisning, ligesom man unægtelig kunne ønske sig, at Danmarks øvrige værftshistorie var inddraget blot en smule, så profilen af Helsingør Værft kunne stå så meget skarpere.

Men som sagt: Bent Jørgensen har lavet en perfekt opslagsbog, der giver klar og kontant besked, og det er jo netop dét, man som regel har brug for.

Karsten Hermansen

Lars Bjørn Madsen: Nordkysten – Fra Helsingør til Munkerup. Mennesker og huse. Cicero 2003, 312 s., 399 kr.

Lars Bjørn Madsen er museumsinspektør på Helsingør Bymuseum og tillige en rutineret lokalhistoriker, med flere udgivelser bag sig bl.a. *Det finurlige Helsingør* og *En ny jomfru for 40.000 tønder øl.*

Som titlen lader ane, handler denne bog om Sjællands nordkyst eller nærmere bestemt strækningen Helsingør – Munkerup. Beskrivelsen af resten af nordkyststrækningen mellem Munkerup og Hundested må vi vente med, indtil det andet bind af *Nordkysten* bliver udgivet.

Det er med forfatterens egne ord en kulturhistorisk fremstilling, men kunne lige så godt kaldes for en lokal- eller egnshistorisk beretning, idet det er egnen, eller lokaliteten, der er i centrum for fortællingen. Lars Bjørn Madsens interesse er Nordkystens kulturlandskab og områdets forvandling fra små fiskerlejer og flyvesandshærget klintområde til mondænt sommerhusområde for den københavnske overklasse. I centrum for Madsens beretning er områdets bemærkelsesværdige herskabssteder, villaer, huse og haver. Gennemgangen af disse danner grundsubstansen i bogen, men fungerer desuden som fikspunker for en beskrivelse af egnens befolkning og almindelige historie. Selvom fokus historisk set er på tiden omkring det store sommervillabyggeri sidst i 1800-tallet samt først i 1900-tallet, tager Madsen en række afstikkere tilbage til egnens tidligste historie, og kommer derved også fint rundt om egnens forhistorie.

Madsens fremstilling er komponeret således, at den følger udbygningen af kysten og i landliggernes fodspor fra øst mod vest – vi starter i Marienlyst og slutter i Munkerup – hvorved fremstillingen ikke kun bliver en geografisk bevægelse, men også en rejse i tid.

På rejsen vestpå tager Madsen læseren med på besøg på hoteller, sanatorier, pensionater, fiskehytter og sommervillaer mellem grever,

kongelige skuespillere, grosserere og fiskere. Nordkysten var og er et sted, hvor ikke bare mennesker, men også husene har navne, og Madsen får fint beskrevet de største, såsom Marienlyst, Sommariva, Lundehave og Julebæk. Også mange af de mindre sommervillaer såsom Solkrogen, Villa Niti, Gylfe og Klatten omtales. Som nævnt er det ikke bare husene, der interesserer Lars Bjørn Madsen, vi hører også om sørøvere fra Hellebæk og Aalgaarde, der efter englændernes bombardement af København supplerede fiskeriet med kongeligt sanktioneret pirateri i 'Kaperkrigen' 1807-1814. Madsen krydrer tillige sin beretning med lokale anekdoter, myter og sagn. F.eks. fortælles der om den driftige vekselerer og hoteldirektør på Marienlyst, J.S. Nathanson, der for en lille betaling viste Hamlets grav til interesserede gæster – en spøg som selv den berømte skuespillerinde Sarah Bernhardt skulle være faldet for.

Gennem en øjenvidneberetning får vi også fortalt historien om storfyrst Alexander af Rusland og prinsesse Dagmars forlovelsesudflugt til Julebæk i 1866, og endnu engang slås man af, hvor stærk en erotisk oplevelse en 'hvid nakke' kunne vække i Guldalderens 1800-tal.

Tematisk kredser bogen om 'opdagelsen' af Nordkysten – hvordan Heibergerne, Holger Drachmann, P.S. Krøyer samt andre kunstnere i anden halvdel af 1800-tallet begyndte at valfarte nordpå. Som med Skagen var det primært lyset og naturen, der trak kunstnere nordpå, og selv om mange kunstnere rejste videre – netop til Skagen – blev Nordkysten i hvert fald for Drachmann det sted, han følte sig allermest hjemme. I kunstnernes fodspor fulgte først Helsingørs og siden Københavns overklasse, som med deres villabyggerier, haveanlæg, køkkenhaver og tennisbaner på afgørende vis fik præget områdets kulturlandskab.

Som Madsen understreger, gik udviklingen på Nordkysten utrolig hurtigt. I 1847 kunne Johanne Louise Heiberg træde på 'jomfrueligt' land, mens Drachmann allerede i 1898 kunne begræde, at den Nordkyst han kendte og elskede var forsvundet. Om end Nordkystens popularitet nok først toppede i første halvdel af 1900-tallet, havde Drachmann forstået, hvilken retning udviklingen tog. På baggrund af ændrede ferievaner i anden halvdel af 1900-tallet undermineredes eksistensbetingelserne for mange pensionater og sommerpensioner, mens den stadig stigende valorisering af området og de øgede økonomiske muligheder skyndede på udstykningen af de store grunde og havearealer, hvorfor området med tiden forandrede karakter. I dag er de fleste pragtvillaer med deres store haveanlæg væk, og i deres sted er vokset frimærkegrunde og 'spekulationsudstykkede' parcelhuskvarterer.

Som også den flittige brug af ordet 'herlig' lader ane, er stemningen i fremstillingen let, men engageret. Som den connaisseur Lars Bjørn Madsen unægtelig er, fornemmes der dog også en stemning af vemodighed over udviklingens gang, og for Madsen synes demokratiseringen af Nordkystens goder ikke at opveje tabet af kulturlandskabets skønhed.

Hvis man skal pege på bogens svagheder, er det, at dens arkitektoniske og bygningstekniske detaljerigdom, for den fordringsløse, til tider kan være – om end lærerig – en smule overvældende.

Da det nu er en kulturhistorisk fremstilling, savnes der også en tættere beskrivelse af menneskerne og kulturerne på Nordkysten. Selv om Madsen gør meget ud af at 'tage os ved hånden' og fremmane fortiden, er det som om, at det kun er husene og ikke menneske, der 'vækkes til live'. Hvordan overklasselivet blev levet ud på Nordkysten berøres, men udfoldes desværre ikke.

Kulturmødet mellem den oprindelige befolkning (fiskerne), kunstnerne og borgerskabet berøres også, men kun overfladisk. Som Madsen beskriver udviklingen på Nordkysten, får man det indtryk, at udviklingen foregik helt glat og uden konflikter: fiskerne affandt sig med deres roller som statister i kunstnernes og borgerskabets nationalromantiske eventyr, mens deres fødeegne og hjemstavn blev forvandlet til et sommercirkus, alene fordi tilflytterne betød penge i pungen. Uden egentligt at kunne bestride denne udlægning af udviklingen kunne en tættere beskrivelse og diskussion af forandringsprocesserne og dette kulturmøde og i hvert fald ønskes.

Slutteligt må bogens flotte udstyr bemærkes: et omfattede personregister og en fin litteraturliste, dertil er den overdådigt righoldigt illustreret – næsten en illustration på hver side. De gamle fotos, tegninger, kort og malerierne er alle sammen vel reproduceret og gør bogen meget indbydende. Derudover er den rent fysisk meget appetitlig: lækkert stort format, godt indbundet, papir i en god tyk kvalitet.

Hvorom alting er, er *Nordkysten* et gennemresearchet værk, der overbevisende viser, at Madsen har tjek på området – i bogstavelig såvel som i overført betydning. Da *Nordkysten* tillige er velskrevet, samt den første samlede fremstilling af egnens kulturhistorie, er den en kærkommen tilføjelse til Danmarks kulturhistorie.

Rune Holst Scherg

Sebastian Olden-Jørgensen: Prinsessen og det hele kongerige. Christian IX og det glücksborgske kongehus. Gads Forlag 2003, 225 s., 249 kr.

Sebastian Olden-Jørgensen (SO-J) har med sin fremstilling sat sig for primært *"at forklare og perspektivere Glücksborgernes historie i en større europæisk kontekst"* (s. 9). Sammenlignet med mange andre fremstillinger af kongehuse eller kongelige personer slipper man for alle anekdoterne fra de involveredes privatliv, uden at læseren skal frygte, at de er helt væk. SO-J formår at udrede ikke alene de komplicerede familiemæssige forhold, der førte til, at en lille prins (dog ikke i højden) fra en beskeden familie som følge af såvel familiepolitiske som storpolitiske kabaler ender med at blive den første glücksborger-konge; thi det viste sig jo, at Frederik 7. ikke formåede at videreføre den ældgamle oldenborgske kongestamme.

SO-J skildrer indfølende de problemer, Christian stod overfor, da han pludselig i 1863 blev konge og måtte underskrive en ejderdansk forfatning, der var ham så inderligt imod. Hvordan lykkedes det så en konge, der havde en tysk baggrund, og som stædigt fast og urokkeligt støttede Estrups provisoriepolitik og Højres regeringer, og som i 1880'erne, da forfatningskampen var skarpest, var forhadt i brede kredse, alligevel at ende som en populær konge? Det kunne selvfølgelig være, fordi han i 1901 ikke længere turde byde folketingsflertallet imod og i praksis anerkendte parlamentarismen, men det forklarer ikke, hvorfor hele landet allerede i 1892 stod på den anden ende i begejstring over kongeparret, da det fejrede guldbryllup.

SO-J giver svaret på luftforandringen omkring kongefamilien: *"Kongefamiliens internationale succes kombineret med dens åbenlyse danske centrum fungerede som kompensation for det traumatiske nederlag"* (s. 74) – 1864 forstås. Konklusionen er velbegrundet og en logisk følge af, at SO-J sætter sin hele skildring i det europæiske perspektiv, og det er også i den sammenhæng, han skildrer kongefamiliens – ikke mindst dronning Louises – heldige ægteskabspolitik. I dag har det just ikke den store politiske betydning, at to prinser gifter sig med borgerlige forretningskvinder, men i 1800-tallets anden halvdel spillede monarkierne endnu en vis, omend vigende politisk rolle. Så derfor havde det betydning, at den danske kongefamilie kunne skaffe det engelske kongehus en kommende dronning, Grækenland en konge og Rusland en tsarina, og minsandten om det ikke også lykkedes at få Christian 9.s sønnesøn gjort til norsk konge.

Men kongedømmet i det 20. århundrede? SO-J sætter 1920 som skel i glücksborgernes historie. Christian 10. har trukket sine antiparlamantariske følehorn til sig efter påskekrisen i 1920, og samme år binder kongen en sløjfe på den nationale fortælling, der begyndte med tragedien 1864 og nu afsluttes med genforeningen, ved at ride over grænsen på sin hvide hest: *"Kort sagt: Han red over grænsen som en national ikon"* (s. 187).

Siden da har det været symbiosen af kongehuset og Danmark som småstat, sammen med de kongeliges evner til at balancere mellem nærhed og distance, der har holdt liv i kongedømmet. Og ifølge SO-J vil hverken EU eller globaliseringen i øvrigt true dets eksistens, thi det nationale er ikke på retur, selv om national*staten* er det.

Denne sondring kan man måske have sine tvivl om, men givet er det nok, at så længe en anden symbiose, kongehus-medier, som SO-J rimeligt nok gør en del ud af, fungerer, vil kongen måske ende som en af de småfyrster, der fortsat findes i Tyskland. Men selv om deres småriger for længst er blevet opslugt, kan der jo fortsat skrives meget om dem. Og med eller uden statslig suverænitet, Danmark vil stadigvæk have det særpræg, at landet er dansk med en lang historie – og kongerække – bag sig.

Det er bogens force, at den er en politisk analyse, baseret på en omfattende historisk indsigt. Kun kan man undre sig over, at SO-J absolut skal gøre den stakkels Frederik 8., der kun fik seks års regeringstid, til en mislykket skikkelse. Den meget civilt orienterede konge bliver her klemt af en af SO-J's i øvrigt udmærkede yndlingsteser, at forholdet mellem nærhed og fjernhed også er karakteristisk for det militære, og siden Christian 9. – og desuden også tilbage i oldenborgernes tid – har det militære altid været et centralt element i dannelsen af kongeskikkelsen; kronprins Frederik lever til fulde op til det ideal. Men hvad med dronningen? Hendes rolle og person skriver SO-J ikke mange linier om, men han garderer sig også ved at understrege, at hans skildring af det 20. og 21. århundredes glücksborgere, som følge af den tidsmæssigge nærhed er blevet mere essayistisk.

Der er fundet mange både fine og ind imellem sjældne billeder frem, men desværre skæmmes billedsiden af en rædselsfuld layout og lige så discountede gengivelser. Synd og skam for en så god bog.

Benito Scocozza

Else Østergård: Som syet til jorden. Tekstilfund fra det norrøne Grønland. Aarhus Universitetsforlag 2003, 298s., 348 kr.

Else Østergårds bog *"Som syet til jorden. Tekstilfund fra det norrøne Grønland"* om årene ca. 900-1400 er ikke alene imponerende, den er en milepæl i tekstil genstandsforskning. Den viser, hvor langt man kan komme i analyse af tekstiler, når omfattende viden om tekstile materialer og teknikker kombineres med de nyeste teknologiske analysemetoder. Else Østergård bruger håndværket og den tekstile proces som nøglen til en dybere forståelse af genstandene og til at skitsere eller rekonstruere dele af den kultur, de er blevet til i. I sin analyse af dragterne demonstrerer og anvender hun viden, der er lagret i de tekstile materialer og teknikker. Bogen bringer således megen ny viden i en oversigtlig form og i en dokumentationsgrad, som vi sjældent ser. Det er derfor betryggende for både dansk og international forskning, at den allerede er kommet i en engelsk version med titlen *"Woven into the Earth. Finds from the Norse Greenland"*.

Bogen er på 298 sider i stort format og righoldigt illustreret både med sort/hvide fotos, tegninger og farvebilleder. Teksten falder i to dele, der er nogenlunde lige store: først tekstdelen, der går til side 147, og derefter katalogdelen med diverse analyseresultater, registre m.m..

I tekstdelen redegøres for udgravningerne fra 1921 og til nu. Ressourcegrundlaget – får og geder – beskrives ligesom forarbejdningen af ulden fra tråd til stof. Særlig stor plads får vævningen. Den engelske forsker Penelope Walton Rogers fra York skriver om sine mangeårige analyser af fibre og farver. På 14 sider får vi en komprimeret fremstilling af laboratorieundersøgelser samt hendes overvejelser og ønsker om en efterfølgende undersøgelse af, hvor langt dette særlige område af norrøn kultur strækker sig (s. 92). Else Østergård går videre med tilskæringen og syningen af dragter og tilbehør, og her viser der sig mange raffinerede symetoder. I alle afsnit er teknikker og arbejdsgange illustreret i foto eller tegning. Endelig skrives der om udsmykning af dragterne, om tilbehør, redskaber og pels og skind. Ingen af de bevarede dragter er ydertøj, der formodes at være gået til.

Bogen præsenterer et fuldstændigt katalog over de norrøne tekstilfund fra 28 lokaliteter både hele dragter og tekstilfragmenter. Desuden indeholder katalogdelen en skematisk oversigt over kulstof 14-dateringerne samt noter, litteratur, ordforklaringer, resumé på grønlandsk, navneregister og endelig opmåling af en dragt, en hætte og en hose.

Bogens titel "Som syet til jorden" refererer til fundomstændighederne på Herjolfnæs. Her var dragterne brugt som ligsvøb, og den grønlandske permafrost har derfor bevaret dragterne. I kortere perioder var temperaturen så høj, at det øverste lag is tøede så meget, at der kunne vokse revling og dværgpil. Rødderne herfra groede som tynde tråde igennem kister og dragter, og det fik Poul Nørlund til at skrive, at de bogstavelig talt havde syet fundene fast til jorden. Jeg medgiver, at Nørlunds udtryk er poetisk, men som titel på en bog synes jeg, at det er problematisk, fordi det kræver så megen forklaring.

Der gik ikke lang tid i min læsning af bogen, før jeg fik associationer til "den store bog" i dansk tekstilforskning, nemlig Margrethe Halds doktordisputats Olddanske tekstiler, der kom på dansk i 1950 og på engelsk 30 år efter. Olddanske tekstiler indeholder ligesom Else Østergårds bog både en historisk/kulturhistorisk, en tekstilfaglig/teknologisk og en dragthistorisk synsvinkel. Olddanske tekstiler er en bog, som man som tekstilforsker stadig slår op i, og sådan vil det også blive med Else Østergårds bog, hvis analyseapparat er hentet såvel fra humanvidenskaberne som fra naturvidenskaberne. Bogen får derved bredde og dybde. Dertil kommer, at den ikke kun handler om Grønland, men om Europa, hvorved den får vide perspektiver. Rent tekstilt kan der hentes ny viden om vævning, om bindingsmønstre, om den opretstående væv (vægtvæven), om fibre og farver og om hvordan farverne ændrer sig i jorden og endelig om tøjets snit og syteknikker.

Det er imidlertid ikke bare forfatterens viden om det tekstile område, der er bemærkelsesværdigt. Det er også hendes vedholdenhed med at forske i det samme genstandsfelt i mange år – rent faktisk i over 30 år. Hendes ansættelse som konservator på Nationalmuseets Bevaringsafdeling har naturligvis givet hende en nøgleposition, men det er sjældent, at en person fastholder samme forskningsfelt i så mange år og derefter får mulighed for at samle og afrunde de mange års arbejde. I bogen takkes 21 fonde og råd for støtte til forskningen og publikationen, men flere af sponsorerne har givet mere end én gang, så antallet af ansøgninger må have været lammende.

Det var landflygtige islændinge, der på et tidspunkt i 900-årene gik i land i Grønland. De tog land, såkaldt landnam, og grundlagde nordbobebyggelserne Østerbygden, Vesterbygden og senere Mellembygden, og deres efterkommere levede her i de næste 500 år. En af de kendteste

af disse landnamsfolk var Erik den Røde. I middelalderlige dokumenter og i sagaerne kan vi læse om de norrøne grønlændere, som nordboerne også kaldtes. Arkæologiske udgravninger kan bekræfte, at mange af sagaernes hændelser har fundet sted. En topografisk beskrivelse fra 1300-årene oplyser, at der i bygderne er ca. 300 gårde, 2 klostre og 16 kirker, heriblandt en domkirke på Gardar. Der er senere skrevet meget om de norrøne grønlændere, - selv efterlod de sig kun et stort antal runer og runelignende indskrifter ristet på gravkors, pinde og på tekstilredskaber.

Der er fremsat mange gisninger om, hvorfor nordboerne forlod deres hjem f.eks. fordrevet, uddøde eller flygtet. Endnu har vi ingen entydig forklaring, men Else Østergårds bog dokumenterer, at nordboernes samfund lige til det sidste var et samfund i overskud. Tekstilernes art og udførelse lå på et så højt internationalt niveau, at der ikke kan være tale om et folk i opløsning. Tekstilerne er det håndgribelige bevis på, at "alt var vel", som Else Østergård udtrykker det.

Den konkrete sammenhæng for publikationen er det dansk-grønlandske tværvidenskabelige forskningsprojekt "Mennesker, kultur og miljø i fortidens Grønland", der startede i 1995 med deltagere fra flere lande, bl.a. Island, Canada, Storbritanien og USA. I dette projekt vil forskere belyse de gensidige relationer mellem Grønlands forskellige kulturer og på baggrund heraf forklare de kulturelle og sociale forandringer i de eskimoiske og europæiske samfund i Grønland. Som en naturlig del af forskningsprojektet indgår studiet af de norrøne grønlænderes klædedragt, der nu publiceres i nærværende bog.

Forskningsprojektet har også en tæt sammenhæng med den igangværende tilbageføring af dele af Nationalmuseets grønlandssamling til Grønlands Nationalmuseer. En stor inuitsamling er allerede flyttet tilbage, og nordbogenstandene vil følge efter. Men de originale dragter tåler dårligt at blive udstillet, hvorfor det er besluttet at fremstille rekonstruktioner, og her kommer Else Østergårds bog ind som en forudsætning for arbejdet med at skabe så sandfærdige rekonstruktioner som muligt.

Netop rekonstruktionsopgaverne forklarer, hvorfor der har kunnet udføres så mange og så kostbare teknologiske analyser af de tekstile fund for bl.a. at blive sikre på dateringer, på fibres art og på trådes og dragters oprindelige farver. For de brugte mange farver.

Bogen – eller nærmere dens læsere – havde fortjent en forfatterbiografi, så man med det samme blev klar over, at Else Østergårds udgangsposition er konservatorens. Uden denne viden kan en del i bogen synes indforstået. Der er nemlig hverken tale om en traditionel tekstilhistorisk undersøgelse eller en traditionel dragthistorisk undersøgelse. Bogen er en blanding af disse to perspektiver kombineret af en konservator med usædvanlig høj tekstil ekspertise og indføling og med adgang til de nyeste teknologiske undersøgelsesmetoder.

Det faktiske antal af teknologiske prøver er ikke angivet i bogen, og et spørgsmål til Else Østergård fører ikke til et eksakt svar, men til en beretning om fundomstændighederne, og hvor forskellige disse har været over den ca. 80-årige periode, som der er tale om. Fundnumrene på Nationalmuseet på de første fund – dvs. fra Herjolfnæs – dækker i bedste fald en pose eller en kassefuld tekstiler; de nyudgravede fund indkom i plasticposer, men ikke sådan, at hvert tekstilfragment havde sit nummer. Else Østergårds bud på det samlede antal teknologiske analyser er 5-600. Som læser mangler jeg en dialog med forfatterne om de metoder, der er brugt for at fravriste tekstilerne oplysninger. I bogen sættes valgte metoder og teorier ikke til diskussion, f.eks. berøres det ikke, om der evt. er mangler eller usikkerheder ved de anvendte analysemetoder. Allersidst i bogen er der f.eks. opmåling af tre dragtdele, men ganske uden tekst eller problematisering. Kun oplyses det, at opmålingerne er foretaget af Else Østergård. Når bogen netop skal anvendes som hjælpemiddel til rekonstruktion af dragter til udstillingsbrug, kunne det have været givende, om forfatteren havde problematiseret disse opmålinger og diskuteret forskellige principper, der kan anlægges ved rekonstruktion af snit. Skal opmålingen f.eks. gengive dragten, som den er fundet, eller skal opmåleren forsøge at konstruere en tegning af dragten, som den så ud, da den var ny? Hvilke af disse to typer opmålinger er der tale om i bogen? Eller er det en helt tredje?

Undersøgelserne af tekstiler og redskaber har tilsammen påvist kontakter til det amerikanske kontinent og til Europa, idet de har afsløret, hvorfra ikke kun råvarer og teknikker kom, men også hvordan nordboerne lod sig påvirke af nye ideer og f.eks. udviklede et særligt grønlandsk stof, som de både brugte til deres egne dragter og eksporterede til Europa. Denne bog viser, at de norrøne grønlændere klædte sig efter de nyeste europæiske modestrømninger, og at de opfattede sig som værende en del af det middelalderlige Vesteuropa.

Af ovenstående fremgår det, at jeg synes *"Som syet til jorden"* er en meget væsentlig bog. Derfor ønsker jeg mig også mere fra Else Østergårds hånd. Hun er ubetinget den forsker, der pt. har den mest omfattende viden om de norrøne grønlandske tekstiler, og derfor kunne

hun gå videre med en undersøgelse af, hvilken status tekstilarbejde gav kvinder i det middelalderlige grønlandske samfund. Else Østergård har faktisk selv givet bolden op, for på side 20 opfordrer hun bogens læsere til at overveje, *"hvorledes nordbokvindens betingelser eller position i samfundet var, eftersom den kunne ytre sig i sådanne tekstile færdigheder"*. Bogen er udtryk for fornem genstandsforskning, men jeg mener, at Else Østergård kan trække meget mere ud af sin empiri.

I en efterfølgende undersøgelse kunne der fokuseres dels på den status, som kvinderne personligt fik på grund af deres færdigheder, dels den status, der kom til at ligge i de forskellige typer tekstiler.

Kvinder, der lærte at fremstille tekstiler, tilegnede sig både færdigheder (f.eks. at spinde eller væve), viden (f.eks. om uld- og trådtyper) og kundskaber (f.eks. tekniske og menneskelige). Det er spørgsmålet, hvilke tekstilarbejder der befordrede hvilke typer læring, og det er tekstilerne selv, der kan give os svar på disse spørgsmål. Men det kræver en forsker som Else Østergård for at kunne vurdere f.eks. sværhedsgraden i de forskellige teknikker og sætte dem op i en progressionsskala i forhold til en problemstilling om f.eks. position og status. Mange kan lære at væve; færre kan lære at væve godt og endnu færre bliver i stand til at gå videre og udvikle vævning bl.a. ved at skabe nyt. Et samfund kan have brug for alle tre typer vævere, og spørgsmålet er så, om en rubricering af de grønlandske vævere f.eks. kan kaste lys over det middelalderlige samfund. Gennem analyse af tekstilerne kan der fremdrages et billede af kvindernes kvalifikationer og kompetencer og af, hvilke evner, færdigheder og viden de har været i besiddelse af.

Sammenholdt med andre kilder, f.eks. sagaerne og kirkens og klostrenes skrifter, vil der kunne uddrages viden om kvindernes status, hvilket igen kan sige noget om tidens menneskesyn og forholdet mellem de to køn i det norrøne samfund.

Side 146 skriver Else Østergård, at tekstilerne er så professionelt udført, at undervisning af kvinderne og en egentlig specialisering synes nærliggende. Hvis der vitterlig var tale om specialisering, kan den skitserede undersøgelse sige noget om hierarkiet inden for en sådan tekstil specialisering – var farveren f.eks. højere estimeret end væveren?

"Som syet til jorden" er en stor bog – ikke bare indholdsmæssigt, men også i format og vægt! 21x29,7 cm og 1,5 kg. Skriften hører ikke til de største; til gengæld er billederne mange. Med årene er tekstilerne blevet mørkebrune af at ligge i jorden, og en del af billederne er desværre for mørke til, at man kan se det tekstile materiale. Bogen er sat meget professionelt op, og den blev da også udvalgt til "Årets Bog 2003" af Forening til Boghaandværk og udstillet på Kunstindustrimuseet i forsommeren 2004. Personligt ville jeg gerne have haft bogen i to bind, så jeg kunne blade i kataloget samtidig med, at jeg læste i tekstdelen. Så kunne typerne måske også være blevet lidt større.

Minna Kragelund

Mikkel Venborg Pedersen: Ejdersted. Skitser fra et landskab 1650-1850. Frilandsmuseet, 2004, 203 s., 187,50 kr.

Går man en tur rundt i Frilandsmuseet landskaber møder ens blik uvægerligt den karakteristiske bygning med det høje tag, haubargen Rothelau fra Ejdersted, opkaldt efter sin hollandske bygherre kaldet De roode Leeuwen. Man undres: hvorfor ser den sådan ud, hvorfor ligger den så højt, hvorfor er den omgivet af kanaler, er det en stor bondegård eller en lille herregård? Hidtil har den besøgende ikke kunnet få spørgsmålene besvaret tilfredsstillende. Det har Frilandsmuseet nu rådet bod på. Museumsinspektør Mikkel Venborg Pedersen har i bogen om Ejdersted behandlet ikke bare Rothelau, men hele den strukturelle, økonomiske og kulturelle sammenhæng den var en del af. Bogen starter bredt. Læseren præsenteres for landskabet, dets administration, handelen og ikke mindst myten om Ejdersted som landet med den rige og frie befolkning. De bestemte selv, og de kæmpede for deres traditionsbundne rettigheder. Kapitel for kapitel nærmer vi os bogens egentlige formål, nemlig en karakteristik af hverdagslivet på de store gårde som Rothelau i Ejdersted.

I kapitel II behandles kulturlandskabet, herunder ikke mindst de diger og kanaler, som hele området var så afhængige af på grund af den lave, sårbare beliggenhed. Kampen mod havet, som den manifesterede sig i landskabets diger og kanaler, læses som kulturelle udtryk, der benyttes som indgange til forståelsen af beboerne på de store gårde. Læseren får en umådelig grundig indføring i organiseringen af digebyggeriet, ansvaret for vedligeholdelsen, magtforholdene samt rettigheder og pligter for den enkelte lodsejer. Beskrivelsen når til tider en så teknisk detaljeringsgrad, at læseren ville kunne bygge et dige med bogen som konstruktionsvejledning. Men detaljerigdommen er ikke overflødig, for det er gennem denne beskrivelse læseren opnår en fornemmelse af de forhold, som var så vigtige for menneskene i området,

og som bestemte hverdagslivets struktur. Her formedes landskabets og menneskenes identitet. Storbøndernes sociale og kulturelle identitet og eksklusivitet kom også til udtryk i gårdenes haver, som blev almindelige i løbet af 1800-tallet. Haverne blev arrangeret og plejet så de kunne minde om herregårdsanlæg. De blev til statussymboler.

I kaptiel III nærmer vi os hverdagslivet gennem arbejdet på gårdene. Produktionen var delt mellem fedekvæg og malkekvæg samt korn- og foderdyrkning. Noget af det hårdeste arbejde på gårdene var at "lere" jorden. Det betyder, at man langs marken gravede dybe grave, indtil man stødte på den fede mineralholdige ler. Leret blev kastet op på marken og nedpløjet. Til formålet krævedes op til ti heste, der måtte udskiftes flere gange dagligt.

I det sidste kapitel når vi helt ind i gårdene. Her analyseres den materielle kultur. Hvad havde bønderne af inventar, og hvordan blev det brugt? Som digerne, kanalerne og haverne læses også indboet som udtryk. Funktionen opdeles i to nemlig den egentlige brugsfunktion og så den symbolske statuskonsumtion. Ikke mindst analysen af den symbolske statuskonsumtion giver et fabelagtigt godt indtryk af den måde, menneskene på gårdene ønskede at iscenesætte sig selv på. Kilderne til analysen er få, men udnyttes til fulde. Der findes ikke komplette beskrivelser af interiør ej heller dødsboskifter fra gårdene. Kun udpluk af brandforsikringsoptegnelser og viden om rummenes placering. Spørgsmålet er så, hvordan man når fra beskrivelsen af en fysisk genstand til en forståelse af dens symbolske betydning. Det kræver dels god viden om den konkrete kontekst, men også mod til at gætte kvalificeret, når kilderne tier. Fortolkningen af den symbolske betydning kommer til udtryk flere steder. Om den store kiste med sølvtøj og obligationer, som altid stod ved hoveddøren i haubargerne hedder det f.eks.: *"At kisten stod der var således en funktionalitet: den opbevarede visse genstande. Det var også et tegn på den handelsrige gruppe af haubargejere. Og den var et statussymbol for enhver, der umiddelbart trådte ind i rummet. Kisten var som skabene tung og svær, jernbeslået og ofte bemalet. Den var vigtig; den indskrev ejerens væsentlighed i rummet, for tjenestefolk, for besøgende og for ham selv."*(s.150). Ved at læse tingene i deres sammenhæng opnås en mulig forklaring på deres symbolske funktion.

Selvom den anvendte disposition, som starter i bredden og efterhånden ender smalt, er helt rimelig og logisk, så sidder man som læser hele tiden med ønsket om at kende mennesket før strukturen. Forløsningen kommer først til sidst, selvom vi aldrig kommer helt ind på livet af mennesket i landskabet. En af grundene er de sparsomme kilder til dagliglivet. De anvendte kilder er spændt til det yderste, men brister aldrig uden der gøres opmærksom på, at der må gættes.

Nok er bogen et lokalt studie af et konkret område, men sigtet er bredt. Der drages paralleller til, og inddrages teori fra den internationale litteratur for at forstå de konkrete fænomener. Således gør Mikkel Venborg Pedersen fornemt brug af de allernyeste teorier og metoder inden for kulturanalysen. Det er en bog af høj videnskabelig standard. Sætningerne er korte, klare og velformulerede, men spørgsmålet er, om sproget er tilpasset den almindelige læser, som vel må være Frilandsmuseets gæster i bred forstand og dermed i princippet alle med en vis historisk interesse. Selvom bogen på den ene side er læsevenlig, bærer den på den anden side også videnskabelige karaktertræk som fodnoter, eksplicitte teoridiskussioner og svære fagudtryk. Hvor mange af museets gæster vil mon forstå følgende forklaring af landskabet som kulturelt fænomen: *"Men disse forhold er måske kun den ene side af medaljen, der fortæller om rummets historisk skabte materielle, politiske og økonomiske aspekter. Den anden side er jo oplevelsen af landskabet som medieret af sociale processer som udveksling, konflikt og kontrol, hvilket gør diger, kanaler, bygninger og rumlige strukturer m.m. til scener med kulturel mening."*? (s. 82). Sådanne passager er dog sjældne og tynger ikke det samlede indtryk. Alligevel kunne en simpel flytning af de iøjnefaldende fodnoter til slutnoter bag i bogen måske have givet endnu flere appetit til at finde svar på de mange spørgsmål, som rejser sig, når man ser Rothelau på Frilandsmuseet. Tilbage står en bog, som alle bliver klogere af at læse, også selv om ens hjerte måske ikke lige banker for haubargerne i Ejdersted.

Martin T.H. Bork

Referat af Dansk Historisk Fællesråds repræsentantskabsmøde den 22. oktober 2004 i Harsdorff-salen.

1. **Valg af dirigent.**
   Som dirigent blev valgt Jes Fabricius Møller, der konstaterede at mødet var lovligt indvarslet.

2. **Valg af referent.**
   Som referent blev valgt Elsebeth Ib.

3. **Godkendelse af forretningsorden for repræsentantskabsmødet**
   Forretningsorden blev godkendt

4. **Formanden for DHF, Poul Porskær Poulsen, aflagde beretning:**

Der er gået ca. halvandet år, siden vi sidst afholdt repræsentantskabsmøde. I nogle tilfælde knytter vi os til landsorganisationernes årsmøder, og tidspunktet for repræsentantskabsmødet kan derfor flyttes lidt omkring. Denne gang har vi valgt at holde repræsentantskabsmødet i sammenhæng med temamødet "Ud med historien".

Historien

Vi, der beskæftiger os med historien til hverdag, må glædes over, at interessen for vores nære såvel som fjerne fortid ikke ser ud til at være kølnet. Tværtimod. På historie-online kan vi konstatere, at antallet af historiske bøger bestemt ikke bliver mindre – det er faktisk ret utroligt, hvad der bliver udgivet af bøger med historisk tilsnit – hvilket formodentlig også betyder, at de bliver solgt. Folk har bestemt lyst til at læse om f.eks. besættelsestiden, som synes at være inde i en ny storhedsperiode mht. udgivelser med ny indsigt, men danskerne læser også gerne historiske biografier, historiske romaner osv. Og når der så oven i købet er både royalt bryllup og skilsmisse på tapetet, så får den historiske dimension bestemt også, hvad den kan trække.

Der er åbenbart en tendens her – en trend – som også kan aflæses i, at Kristeligt Dagblad nu har en ugentlig side om historie – og at også Politiken synes at have oprustet på det historiske stof. Danmarks Radio har lanceret flere programserier med historisk tilsnit. Senest om handel med oldsager – en serie, der har fået megen omtale.

Flere eksempler kunne nævnes, ikke mindst på det lokalhistoriske plan, men lad det være nok med disse. Spørgsmålet er hvorfor? Er det vores rodløse tid, der giver lyst og behov for at grave i fortiden? Et det globaliseringen? Er det afledt af den kultur- eller værdikamp, som fra tid til anden blæses i gang? Ja, svaret blæser i vinden, men at det er en tendens, der har bidt sig fast, og som fører mange ting med sig, er sikkert.

Vi kan være glade for denne udvikling; men de forskellige institutioner inden for den historiske verden – i store træk DHF's medlemmer – kunne nok tænke sig, at den stigende interesse og dermed også de stigende krav blev honoreret lidt bedre økonomisk, så mulighederne for faktisk at tilfredsstille trangen til historisk fordybelse og underholdning blev stadigt bedre.

Styrelsen

Vi har i styrelsen i den forløbne periode brugt en del tid på at diskutere vores egen struktur, økonomi og lignende. Det bliver i disse år ikke nemmere at holde gang i hjulene i en organisation som DHF, som ganske vist er gammel og hæderkronet, men som alligevel må have et slags serviceeftersyn en gang imellem. For på trods af den interesse for historien, som jeg berørte, så er det ikke sådan, at det bliver nemmere at være historiens paraplyorganisation. Det er svært at sætte initiativer i gang, svært at få folk til at deltage aktivt i DHF's arbejde og få medlemsorganisationerne til at stille forslag og krav til styrelsen. Det kunne godt bruges en gang imellem.

For hvordan skal man være paraply for historien? Ja, vedtægterne siger jo, at vi skal søge at tage initiativer til fælles bedste og holde øje med initiativer fra lovgivernes side. Man kan vel godt tillade sig at sige, at der i den forløbne periode ikke er sket de store ulykker på det politiske område. Der er ganske vist ikke tilført de historiske institutioner de midler, som man kunne ønske, men de store besparelsesrunder ser også ud til at være sat lidt i bero. Gymnasieskolens læreplaner i historie er behandlet kompetent af Bernard Eric Jensen på historie-online, så det skal jeg ikke omtale, og initiativet med Historiens Dag vil være noget, der vil blive arbejdet seriøst med i den kommende periode. Vi har forsøgt at rejse debat om de billedpriser, der forlanges fra nogle af vore egne medlemmer. En debat, der vil løbe videre – og en nødvendig debat, for de mange historiske institutioners billedsamlinger skulle naturligvis helst være tilgængelige – også hvis man ikke har et reklamebureaus pengepung – til gavn for historien. Der er dog endnu ikke nogle institutioner, der har sagt, at nu sætter de prisen ned for på den måde at opnå endnu højere udnyttelse af deres samling. Det er en skam, men brugerne må naturligvis også presse på.

Internt taler vi ofte om, at det boglager, som DHF har, er alt for stort – og der er ikke voldsomt meget liv i det. Vi skal derfor søge i den kommende periode at gøre noget ved det, sådan at forstå at antallet af bøger, der ligger på hylderne, gerne skulle reduceres. Hvordan vores politik skal være i de kommende år mht. udgivelse af bøger, der jo har været en vigtig sag for DHF, skal vi også diskutere, og input eller krav fra medlemmerne skal være mere end velkomne. Nye udgivelser er der ikke kommet i den forløbne periode, når bortses fra det lille nyhedsbrev. Men der er bøger på vej: Sammen med SLA en bog om kort og deres anvendelse forfattet af Peter Korsgaard. Tillige planlægges endnu en kortbog, nemlig Administrationshistorisk Atlas for hertugdømmet Slesvig på grundlag af Gliemanns amtskort fra 1820'erne.

DHF vil naturligvis gerne have større indtægter – udgifterne skal nok blive ved at være der – men det er jo ikke så let. Der er en naturlig grænse for, hvor mange medlemmer, vi kan være, men det skal dog ikke afholde os fra fortsat at opfordre historiske foreninger, institutioner og centre til at melde sig ind. I den forløbne periode er der kommet flere ny medlemmer til: Hjerl Hedes Frilandsmuseum (pr. 1/1 2005), DIS-Danmark, Historisk Selskab for Handicap og Samfund, Bornholms Middelaldercenter og Historisk Samling fra Besættelsestiden (pr. 1/1 2004). Hvor disse optagelser tidligere ifølge vedtægterne skulle godkendes af repræsentantskabsmødet, så er det jo ikke længere tilfældet. Nu er det styrelsen, der optager nye medlemmer.

Fortid og Nutid

DHF har et tidsskrift, som vi selv synes ligger i forreste linje med hensyn til at bringe relevante og spændende artikler inden for det, man bredt sagt kalder kulturhistorien. Fire gange om året er der interessante artikler at læse, og de fleste tjekker nok lige anmeldelsessektionen som noget af det første, når bladet kommer. Men når det er sagt, så kan det heller ikke skjules, at det ikke går fremad med abonnementsskaren. Fra år til år sker der en afskalning, og det er naturligvis et problem, vi er nødt til at forholde os til. Vi forsøgte os med et godt abonnementstilbud i foråret, men interessen var ikke større, end at det kun næsten dækkede den afgang af abonnenter, der ellers var sket. Økonomien kan naturligvis ikke klare en fortsat tilbagegang.

Med 2004-årgangen har vi skiftet trykkested til Øko-Tryk og sparer på den måde en del, men det er klart, at portostøttens bortfald ramte os hårdt, og yderligere portostigninger synes at true. Vi har også været nødt til at regulere abonnementsprisen en lille smule, men det kan være svært at se, hvordan det vil gå i fremtiden – fornemmelsen af, at det alt sammen nok skal gå, er ikke særlig stærk.

Den diskussion, der foregik på temamødet forud for repræsentantskabsmødet, har givet nogle impulser, som skal diskuteres videre i styrelsen og med Fortid og Nutids redaktion. Hvordan kan Fortid og Nutid føres videre i en eller anden form – hvordan kan tilbagegangen evt. stoppes – skal vi have samarbejde med andre historiske tidsskrifter om noget helt nyt osv.

Det er her på sin plads at sige tak til Fortid og Nutids redaktion, Sniff Andersen Nexø, Peter Henningsen, Jes Fabricius Møller og Ulrik Langen for et godt stykke arbejde.

Historie-online

I det forløbne år har DHF's www.historie-online.dk konsolideret og udbygget sin position. Siten har i talende stund over 1000 besøgende dagligt, og siden januar 2004 har vi oplevet to måneder, hvor besøgstallet oversteg 40.000 netgæster. Nyhedsbrevet modtages ugentligt af ca. 1550 personer, hvortil kommer museer og arkiver.

I det forløbne år har historie-online skiftet internetudbyder. I marts fik vi vores første sponsor, internetfirmaet moskjær.dk, som af egen drift og interesse har tilbudt DHF et webhotel med mailingliste til brug for historie-online. Begge dele ganske gratis. Det har været en stor lettelse, at historie-online nu i realiteten har ubegrænset serverplads, samt flere faciliteter, som vi endnu slet ikke har udnyttet til bunds. Det har desuden været en stor glæde, at modskjær.dk også har udformet et særligt tilbud på webhosting for DHF-medlemmer. Vi er foreløbig glade for samarbejdet, som vi håber at kunne fortsætte. Desuden har historie-online været del af et par projekter, som også har givet indtægter til siten, nemlig Holberg-symposiet og Bryllupssiden, ligesom historie-online har samarbejde med Renæssanceåret og i fremtiden formodentlig vil få mulighed for at indgå i andre sammenhænge.

Indholdsmæssigt har det været muligt at fastholde den aktive linje og høje opdateringsfrekvens, idet DHF's medlemmer er flinke til at sende nyheder og andet stof til siten. Desuden er der i år blevet etableret flere nye moduler, bl.a. om et tema, der var meget aktuelt for året, der gik, nemlig bryllupper. Husflid er et andet nyt område, leveret af det nye DHF- medlem, Hjerl Hede. Historisk mad, de gamle husdyrracer kunne også nævnes sammen med »For

sjov«-siden, der bugner af nye tapeter og screensavere til download. Den største nyskabelse er dog historie-online/junior, og »Det' for børn!«. "Junior" har fået en positiv modtagelse, bl.a. af bladet "Folkeskolen", der fx har hæftet sig ved undermodulet "Duksen", om historiske sider rettet imod skolebørn.

En ting, vi har gjort en del ud af på historie-online, er den del, der drejer sig om de nye historiske bøger. Således er historie-onlines Bogfeature og Bogstakken det eneste sted, hvor man ser omtaler/anmeldelser meget tæt på udgivelsesdagen af rigtig mange historiske udgivelser. Det kan kun lade sig gøre, fordi der er et stort og energisk panel af anmeldere, der næsten altid er parat til at anmelde bøger inden for deres område, og vel at mærke gøre det hurtigt, så aktualiteten ikke går fløjten. Så tak til vore anmeldere. Inden længe går årets afstemning om Årets historiske Bog 2004 i gang; det var en stor succes sidste år, hvor et overvældende flertal af deltagere i afstemningen pegede på Leif Rudi Ernst: "Skurk i Danmark, Helt i Amerika" som årets historiske bog. Udnævnelsen skete ved en sjov reception på Aalborg Stadsarkiv med saloonstemning og whisky på den uhøvlede bar. Desværre var der ikke mulighed for at lade udnævnelsen følge af en egentlig pris – men æren er jo også det fagreste træ i skoven.

Vi forventer endnu større interesse i år, hvor der er knyttet en pengepris til afstemningen. SLA og DKM støtter nemlig i år uddelingen, så der også kan følge en lille sum penge med æren. Til nominering af kandidaterne til Årets bog er nedsat en komité bestående af DKM's formand Lene Floris, Holbæk, Biblioteksleder Michel Steen Hansen, Ringsted, programmedarbejder Lone Leegaard, Danmarks Radio, arkivar og tidsskriftredaktør Peter Henningsen, Københavns Stadsarkiv og DHF's formand Poul Porskær Poulsen.

Der er således mange muligheder for fordybelse og underholdning på historie-online, som åbenbart er faldet på et tørt sted. Det har derfor vist sig at være et godt sted for profilering af DHF's medlemmer, både samlet og hver for sig.

Historie-online er gennem det sidste halvandet års tid trådt mere og mere klart frem som måske DHF's hovedopgave. Her er faktisk et sted, hvor der er mulighed for at samle historiens mange afskygninger under én hat, så der er ingen tvivl om, at det vil vi arbejde videre med. Vi håber naturligvis bl.a., at det vil blive muligt at deltage i forskellige projekter sammen med medlemmer.

Men hvis siten skal overleve på længere sigt, er det nødvendigt at få et mere solidt økonomisk grundlag for virksomheden. Et arbejde, der i så høj grad bygger på frivillig indsats, er meget sårbart, og kan reelt ophøre med at eksistere fra den ene dag til den anden. Hvis der er interesse for at beholde historie-online, håber vi, at denne interesse også kan få konkret form. Det kan være i form af støtteannoncer for egne produkter på siten, sponsorater, bidrag til en evt. støtteforening og hjælp til den del af styrelsens arbejde, der går med prøve på at søge fonde m.m. for at skabe økonomisk grundlag.

Beretningen blev godkendt uden bemærkninger.

5. Regnskab

Michael Bregnsbo fremlagde regnskabet, der udviste et underskud, som primært skyldes større udgifter til trykning, porto og billedmateriale for Fortid og Nutid. Der er nu fundet et nyt trykkeri, som er billigere. Regnskabet blev godkendt uden bemærkninger.

6. Indkomne forslag
Der var ingen indkomne forslag.

7. Budget og kontingent
Budget for 2004 og 2005 blev fremlagt og godkendt. Uændret kontingent.

8. Valg
På valg var: Michael Bregnsbo, Historisk institut, Syddansk Universitet (villig til genvalg). Carsten Porskrog Rasmussen, Institut for Historie og Områdestudier, Århus Universitet (ønskede ikke genvalg). Michael Bregnsbo blev genvalgt, som nyt medlem blev valgt Erik Nørr, Landsarkivet for Sjælland. Som suppleant afgik Erik Nørr. Der var ingen nye kandidater, så styrelsen blev bemyndiget til at udpege en suppleant, som vil være på valg til næste repræsentantskabsmøde. Som revisorer blev genvalgt Ernst og Young.

9. Eventuelt
Formanden udtalte en stor tak til Carsten Porskrog Rasmussen for godt arbejde i styrelsen. Han lykønskede de valgte og bød dem velkommen til arbejdet.
Charlotte S.H. Jensen modtog et gavekort som tak for sin indsats for historie-online. Formanden udtalte også en tak til redaktionen for Fortid og Nutid.
Jes Fabricius Møller kom med en hilsen fra Redaktionen for den tillid, der er udvist. Det går godt med mange artikler, ideer og forslag.
Erik Nørr fremkom med et forslag til et projekt vedr. rådhuse i forbindelse med DHF's jubilæum i 2009. Styrelsen var enige om at arbejde videre med dette.
Charlotte S.H. Jensen havde en hilsen fra Inge Bundsgaard fra Statens Arkiver, der gerne ville have deltaget.
Erik Helmer Pedersen, DLF, inviterede DHF til årsmøde den 2.4. 2005.
Formanden afsluttede med en tak til dirigenten.

Referent Elsebeth Ib
Dirigent Jes Fabricius Møller

Årsrapport

REVISIONSPÅTEGNING

Til Styrelsen i Dansk Historisk Fællesråd

Vi har revideret årsrapporten for Dansk Historisk Fællesråd for regnskabsåret 1. januar - 31. december 2003.

Fællesrådets styrelsen har ansvaret for årsrapporten. Vores ansvar er på grundlag af vores revision at udtrykke en konklusion om årsrapporten.

Den udførte revision
Vi har udført vores revision i overensstemmelse med danske revisionsstandarder. Disse standarder kræver, at vi tilrettelægger og udfører revisionen med henblik på at opnå høj grad af sikkerhed for, at årsrapporten ikke indeholder væsentlig fejlinformation. Revisionen omfatter stikprøvevis undersøgelse af information, der understøtter de i årsrapporten anførte beløb og oplysninger. Revisionen omfatter endvidere stillingtagen til den af ledelsen anvendte regnskabspraksis og til de væsentlige skøn, som ledelsen har udøvet, samt vurdering af den samlede præsentation af årsrapporten. Det er vores opfattelse, at den udførte revision giver et tilstrækkeligt grundlag for vores konklusion.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion
Det er vores opfattelse, at årsrapporten giver et retvisende billede af fællesrådets aktiver, passiver og finansielle stilling pr. 31. december 2003 samt af resultatet af fællesrådets aktiviteter for regnskabsåret 1. januar - 31. december 2003 i overensstemmelse med årsregnskabsloven.

Århus, den 1. april 2004
Ernst & Young
Statsautoriseret Revisionsaktieselskab

Klavs Klercke Rasmussen
statsautoriseret revisor

RESULTATOPGØRELSE
1. januar - 31. december

	Regnskab 2003	Budget 2003	Regnskab 2002
DHF Styrelsen			
Indtægter	40.208	35.000	39.969
Udgifter:			
Møder m.v.	-9.198	-10.000	-12.042
Administration	-52.106	-60.000	-54.509
DHF Styrelsen i alt	-21.096	-35.000	-26.582
Fortid og nutid			
Indtægter	168.384	195.000	171.775
Udgifter:			
Trykning og distribution	-180.560	-170.000	-181.348
Andre omkostninger	-56.846	-60.000	-56.821
Fortid og Nutid i alt	-69.022	-35.000	-66.394
Boglageret			
Indtægter	25.372	25.000	29.259
Udgifter:			
Omkostninger bogekspedition	-25.405	-30.000	-24.360
Boglageret i alt	-33	-5.000	4.899
Historie - online			
Indtægter	0	0	0
Udgifter:			
Webside	-25.432	0	0
	-25.432	0	0
Resultat af ordinær drift	-115.583	-75.000	-88.077
Finansielle indtægter og udgifter	27.860	25.000	26.939
Samlet resultat at overføre til næste år	-87.723	-50.000	-61.138

BALANCE
pr. 31. december

	31/12 2003 kr.	31/12 2002 kr.
AKTIVER		
Likvider		
Mellemværende med bogekspedition	3.435	3.778
Nordea - driftskonto	20.689	23
Nordea - abonnementskonto	15.508	1.201
BG Bank	33.281	147.941
Værdipapirer - Investeringsbeviser - 4000 stk. Nordea-Invest Direct - anskaffelsessum (Kursværdi kr. 413.600)	424.110	424.110
1474 stk. Nordea Invest Dabonds - anskaffelsessum (Kursværdi kr. 153.149)	149.911	145.268
	646.934	722.321
Debitorer		
Medlemmer	1.750	1.750
Abonnenter Fortid og Nutid	875	400
Bogsalgstilgodehavende	2.394	9.521
Momsmellemværende	22.768	15.901
Tilgodehavende obligationsrenter	0	1.000
	27.787	28.572
Boglager (ikke værdisat)	0	0
Inventar (ikke værdisat)	0	0
(DHF ejer telefax og andel i kopimaskine købt i 1996 samt PC og printer til brug for bogekspeditionen købt i 2000)		
AKTIVER I ALT	674.721	750.893

BALANCE
pr. 31. december

	Note	31/12 2003 kr.	31/12 2002 kr.
PASSIVER			
Egenkapital			
Driftskapital, primo		568.394	629.532
Årets driftsresultat		-87.723	-61.138
Egenkapital i alt		480.671	568.394
Hensatte forpligtelser			
Fremtidige aktiviteter - primo		30.000	30.000
Nyudgivelser - primo		50.346	50.346
Hensatte forpligtelser i alt		80.346	80.346
Gældsforpligtelser			
Mellemværende med bogekspedition		0	0
Skyldige omkostninger		100.224	90.438
For meget modtaget refusion udbytteskat		10.000	10.000
A-skat og AM-bidrag		3.480	1.715
Gældsforpligtelser i alt		113.704	102.153
PASSIVER I ALT		674.721	750.893

Budget 2004

DHF Styrelsen

Indtægter	35.000 kr.
Møder m.v.	*10.000 kr.*
Adm., inkl. internetudgifter	*80.000 kr.*
Udgifter	90.000 kr.
I alt	-55.000 kr.

Fortid og Nutid

Indtægter	195.000 kr.
Trykning og distribution	*170.000 kr.*
Andre omkostninger	*60.000 kr.*
Udgifter	130.000 kr.
Fortid og Nutid i alt	-35.000 kr.

Boglageret

Indtægter	25.000 kr.
Udgifter (omkostninger og bogekspedition)	30.000 kr.
Boglageret i alt	-5.000 kr.

Resultat af ordinær drift	**-95.000**

Budget for 2005

DHF Styrelsen

Indtægter	40.000 kr.
Udgifter (møder, adm., løn)	55.000 kr.
I alt	-15.000 kr.

Historieonline

Indtægter (sponsorpenge m.m.)	12.000 kr.
Udgifter	26.000 kr.
I alt	-14.000 kr.

Fortid og Nutid

Indtægter	222.775 kr.
Trykning og distribution	*169.100 kr.*
Andre omk.(inkl. løn)	*59.900 kr.*
Udgifter	229.000 kr.
I alt	-6.225 kr.

Boglager

Indtægter	25.000 kr.
Udgifter (inkl. løn)	25.000 kr.
Ialt	0 kr.

I alt at overføre til næste år	**-35.225 kr.**

Medvirkende ved dette nummer

Martin T. H. Bork, f. 1971, mag.art., ph.d.-stipendiat ved SAXO-Instituttet, Afd. for Historie, Københavns Universitet.

Palle Ove Christiansen, f. 1946, dr.phil., direktør ved Dansk Folkemindesamling.

Kim Furdal, f. 1959, cand.mag., leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa.

Peter Henningsen, f. 1964, ph.d., arkivar ved Københavns Stadsarkiv.

Lise Gerda Knudsen, f. 1977, cand.mag. i historie og forhistorisk arkæologi, ansat på et projekt om Humanistisk Sundhedsforskning under Statens Humanistiske Forskningsråd.

Minna Kragelund, f. 1942, mag.art. og ph.d., lektor ved Danmarks Pædagogiske Universitet, Institut for Curriculumforskning.

Jes Fabricius Møller, f. 1966, ph.d., projektforsker ved Grundtvig-Akademiet på Vartov.

Birgitte Vedel-Larsen, f. 1976, cand.mag., arkivar ved Københavns Stadsarkiv.

Rune Holst Scherg, f. 1974, cand. mag., ansat ved Kriminalforsorgen.

Benito Scocozza, f. 1935, cand.phil., fhv. lektor ved Institut for Historie, Københavns Universitet.

Vejledning til forfatterne

Fortid og Nutid udkommer i marts, juni, september og december. Manuskripter kan indsendes løbende til redaktionen, hvis adresser findes i kolofonen.

En udførlig forfattervejledning findes på tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk – nedenfor anføres blot enkelte overordnede retningslinier.

Artikler, debatindlæg og anmeldelser bedes leveret på diskette vedlagt en udskrift. *Artikler* børn normalt ikke være længere end 20 sider, og *debatindlæg* ikke længere end 10 sider (A4-sider á 3.800 enheder).

Gældende *retskrivning* skal følges, og anvendelsen af fremmedord begrænses til det strengt nødvendige. Særlige udtryk, som ikke kan forudsættes almenkendt, bør forklares første gang de optræder. *Citater* anføres med citationstegn i kursiv.

Teksten skrives *uden orddeling*, og noter indskrives altid som *slutnoter*. Notehenvisninger sker ved tal, som sættes hævet over linien og efter eventuelle tegn (komme, punktum o.l.). Som hovedregel bør noter alene indeholde litteratur- eller kildehenvisninger. De skal altid være så fyldige, at den interesserede læser uden besvær vil kunne finde frem til den litteratur og kildematerialer.

Artiklerne skal forsynes med *illustrationer*, og der lægges vægt på, at billeder og billedtekster uddyber og supplerer teksten. Samtidig med manuskriptet leveres de ønskede illustrationer med tilhørende billedtekster. Illustrationsforlæg kan leveres som papirbilleder, lysbilleder, eller elektronisk med en tilstrækkelig opløsning; og i såvel sort/hvid som farve.

Artikler og debatindlæg bedes indledt med en manchet på 5-10 linier, hvor artiklens/debatindlæggets tema og hovedresultater præsenteres. Artikler og debatindlæg ledsages tillige af en kort *præsentation af forfatteren* med angivelse af fødeår, titel og evt. ansættelse. Her kan desuden anføres enkelte relevante værker af forfatteren

Indhold

Lise Gerda Knudsen: Den grasserende pestilentz 3
Palle Ove Christiansen: En kulturinstitutions plads i samfundet. Om Dansk Folkemindesamlings forhold til arkivmaterialet, formidlingen, forskningen og sin egen samtid gennem 100 år 21

Debat

Kim Furdal: Fra billeder til makulator... 42

Anmeldelser

Anette Warring: Historie, magt og identitet – Grundlovsfejringer gennem 150 år (Jes Fabricius Møller)..... 58
Henrik Ellegård Frederiksen: Skt. Markus Kirke. Frederiksberg 1902-2002. En krønike i ord og billeder. Mette E. Havsteeen-Mikkelsen (red.): Tranderup Kirke. En landsbykirke og dens historie (Peter Henningsen) 59
Anders Enevig: Gøglere, hypnotisører og savoyarder (Birgitte Vedel-Larsen)..... 60
Bent Jørgensen: Helsingør byggede skibe i 100 år. Nybygninger fra værftet i Helsingør 1883-1983 og træk af skibenes og værftets historie (Karsten Hermansen) 61
Lars Bjørn Madsen: Nordkysten – Fra Helsingør til Munkerup. Mennesker og huse (Rune Holst Scherg) 62
Sebastian Olden-Jørgensen: Prinsessen og det hele kongerige. Christian IX og det glücksborgske kongehus (Benito Scocozza) 64
Else Østergård: Som syet til jorden. Tekstilfund fra det norrøne Grønland (Minna Kragelund) 65
Mikkel Venborg Pedersen: Ejdersted. Skitser fra et landskab 1650-1850 (Martin T.H. Bork)..... 67

Meddelelser

Referat af Dansk Historisk Fællesråds repræsentantskabsmøde d. 22. oktober 2004 69
Dansk Historisk Fællesråds årsregnskab for 2003 74

ISSN 0106-4797

Øko-Tryk I/S